

BEYKENT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

BEYKENT UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume: 15 Sayı/Number: 2 Yıl/Year: 2022 Güz/Fall

ISSN: 1307 - 5063
e-ISSN: 2667-4955

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ

BEYKENT UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sertifika No:
46286

Beykent Üniversitesi Yayınları, No :179

Cilt Volume: 15 **Sayı** Number: 2 **Yıl** Year: 2022 **Güz** / Fall

www.beykent.edu.tr

EDİTÖR YAZISI

Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 15. yılından Merhaba,

İlk sayısını 2007 yılında yılda iki kez çıkartan dergimiz, işletme, maliye, ekonomi, bankacılık, psikoloji, siyaset bilimi, sosyal kültürel antropoloji, tarih, sosyoloji, kültür çalışmaları, iletişim, karşılaştırmalı edebiyat, uluslararası ilişkiler, dil ve edebiyat vb. sosyal bilimler kapsamında yer alan tüm alanlardan özgün ve bilimsel çalışmaları kör hakemlik ilkesini benimseyerek yayımlamaktadır. TÜBİTAK Ulakbim Türkiye Dergileri Dizini Dergi Değerlendirme Kriterlerine göre yayım yapılan dergimizde Türkçe ve İngilizce dillerinde yayımlama imkânı sunulmaktadır.

15. yılımızı nihayete erdirirken yayın kurulumuz, son sayımızda bilimsel çalışmaları okuyucuların yakın takibine sunmak amacıyla bir araya getirmiştir. Çeşitli akademik kurumlarda veya bağımsız olarak araştırmalarını sürdürmekte olan toplam 13 araştırmacının bireysel ya da ortaklaşa yazmış olduğu 7 makaleden oluşmaktadır. Bu sayı kapsamında yapılan çalışmalarda, Deena SALEH ve Hasan VERGİL seçili MENA ülkelerinde dinle ilgili özellikler, bireysel bakış açıları ve sosyal sermaye arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda toplumsal güven ile yurttaşlık aktivizminin arasındaki ilişki ortaya konularak araştırmacılara bu alanda yeni çalışma önerileri getirilmiştir. Tuba BIYIKBEYİ ve Parvin BAYRAMLI tarafından gerçekleştirilen çalışmada öğrencilerin sinizm düzeylerinin nomofobi düzeylerine etkisi ve yalnızlık düzeyinin bu etki üzerindeki moderatör rolü incelenmiştir. Yalnızlık düzeyi ile sinizm ve nomofobi arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi akabinde öneriler sunulmuştur. Salih Zeki İMAMOĞLU, Serhat ERAT ve Veciye TAŞÇI sosyal inovasyon ve Millî Yenilik Sistemleri'nin gelişen ekonomiler bağlamında ele alınan çalışmaların betimsel içerik analiziyle incelemişlerdir. Elde edilen bulgulardan hareketle çeşitli ve önemli politika önerilerinde bulunmuşlardır. Şeyda KARAKAYA, Covid-19 pandemi sürecinin ve bu süreçte aile danışmanlığı hizmetlerinin aile hayatı üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirdiği çalışmasında, aile hayatının sağlığı için aile danışmanlığı uygulamalarına dair öneriler getirmiştir. Cevdet KIZIL, İrem BATIBAY TÜNAYDIN ve Eyüp KESKİN, muhasebe, paranın tarihi, blok zinciri teknolojisi ve kripto paralara değinerek detaylı bir literatür taraması gerçekleştirmişlerdir. Buradan hareketle, kripto paraların muhasebeleştirilmesine ilişkin yevmiye kayıtları öneri olarak sunulmuştur. Sevda ZENGİN, işletme içerisinde çevik pazarlama yapısının uygulanması ile işletmenin dış ve iç kaynaklı karşılaştığı tüm problemlere karşın çözüm önerilerinde bulunmuştur. Aykut KARTAL kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirerek, Ayaz İshaki ve onun ilk dönem siyasi görüş ve faaliyetlerine ilişkin ayrıntılı bir metni, Çarlık Rusyası'nda dönemi hazırlayan art plan eşliğinde derleyip ilgililerin istifadesine sunmuştur.

2007 yılında başlayan yayın sürecimizden bu yana emeği geçen tüm editörlerimize, yayın kurulu üyelerimize, hakemlerimize, yazı işlerine, emekleriyle katkıda bulunan tüm yazarlarımıza ve takipte

olan tüm değerli okuyucularımıza süregelen ilgileri nedeniyle teşekkürü borç bilirim. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin nice on beş yıllarında, değişen dünyayla birlikte özgün ve yenilikçi çalışmalarla bilimsel üretkenlik içerisinde bir arada olmak temennisiyle...

Prof. Dr. Volkan ÖNGEL

Editör

İstanbul, Aralık 2022

İMTİYAZ SAHİBİ / PRIVILEGED OWNER

Prof. Dr. Ali Murat FERMAN
(Beykent Üniversitesi Adına)

EDİTÖR / EDITOR

Prof. Dr. Volkan ÖNGEL Beykent Üniversitesi

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSOCIATE EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi İlkay ERARSLAN Beykent Üniversitesi
Doç. Dr. Semra BOĞA Beykent Üniversitesi

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Sosyoloji-Antropoloji	Dr. Öğr. Üyesi Ali SAYGILI
Türk Dili ve Edebiyatı	Dr. Öğr. Üyesi Mağfired YUNUSOĞLU
Tarih	Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI
İktisat	Doç. Dr. Mustafa Batuhan TUFANER
Sağlık Yönetimi	Dr. Öğr. Üyesi İsmail SEÇER
İşletme	Prof. Dr. Cemal YÜKSELEN
Siyaset Bilimi-Kamu Yönetimi	Prof. Dr. Şenol DURGUN
Psikoloji	Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin EBADİ
Uluslararası İlişkiler	Prof. Dr. Armağan GÖZKAMAN
İngiliz Dili ve Edebiyatı	Prof. Dr. Visam MANSUR
Medya ve İletişim	Prof. Dr. Mine DEMİRTAŞ
Halkla İlişkiler	Prof. Dr. Ebru URAL

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ayşe GÜNSEL	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Cevat GERNİ	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin KAPLAN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Neslim GÜVENDEĞER	Beykent Üniversitesi
DOKSAT	
Doç. Dr. Sıtkı SÖNMEZER	İstanbul Ticaret Üniversitesi

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU/INTERNATIONAL BOARD OF ADVISORY

Asst. Prof. Dr. Ahmed Muneeb MEHTA	University of the Punjab (Pakistan)
Prof. Dr. Ahmet AY	Konya Selçuk Üniversitesi
Asst. Prof. Dr. TURDALIEVA	Manas Üniveritesi (Kırgızistan)
Prof. Dr. Akile Reşide GÜRSOY	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Vahit TURHAN	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Altan AYKUT	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Erzurum Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Besim Bülent BALI	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bilge GÜLER	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Cem SAATCİOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Cunus GANIYEV	Manas Üniveritesi (Kırgızistan)
Prof. Dr. Çağrı BULUT	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Deniz PARLAK	Doğuş Üniversitesi
Prof. Dr. Edward J. ERICKSON	Marine Corps University, Quantico/Virginia
Prof. Dr. Emin AKÇAOĞLU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Emine FIRAT	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan TAŞKIRAN	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Faik ÇELİK	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Ferda YERDELEN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Füsün ÇELEBİ BOZ	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Güneş YILMAZ	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Günseli Mine GERNİ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Halim KAZAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Halit KESKİN	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Harun BAL	Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Haldun SOYDAL	Konya Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV	Rusya Federasyonu Humatitar Devlet Üniversitesi
Dr. İbrahim AQUDE	U.S.A. University of Hawaii
Prof. Dr. İlyas SÖZEN	9 Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Jamaluddin HUSAIN	Purdue Univ (ABD)
Prof. Dr. Kamil USLU	Doğuş Üniversitesi
Prof. Dr. Kerem DOKSAT	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Kerem KARABULUT	Erzurum Atatürk Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Krystyna KMIOTEK	Warsaw University of Technology (Poland)
Prof. Dr. Mahmut HIZIROĞLU	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Şahin GÖK	Gebze Teknik Üniversitesi
Asst. Prof. Dr. Micheal WEGENAR	Antalya Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. Mine AFACAN FINDIKLI	İstinye Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Murat BAŞARIR	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal DEĞER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TAŞLIYAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nazmiye Ülkü PEKKAN	Tarsus Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Necmettin GÜL	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Nihan BOZOK	Beykent Üniversitesi
Doç. Dr. Orkun BAYRAM	Antalya Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. Perihan PAKSOY	Beykent Üniversitesi
Doç. Dr. Recep REHİMLİ	Academy of Public Admnistratio (Azerbaijan)
Assoc. Prof. Dr. Rizwan Quaiser DANISH	University of the Punjab (Pakistan)
Prof. Dr. Salih Zeki İMAMOĞLU	Gebze Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk EMSEN	Erzurum Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Selda UCA	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar KUZU	İstanbul Üniversitesi – Cerrahpaşa
Prof. Dr. Serkan ADA	Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
Asst. Prof. Dr. Seyil NAJIMUDINOVA	Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
Dr. Öğr. Üyesi Sonmur AKTAY	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Thomas GILLPATRICK	Portland State University
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV	Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Toğrul İSMAYİL	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tuba BIYIKBEYİ	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Asst. Prof. Dr. Tuğberk KAYA	Cyprus International University (North Cyprus)
Prof. Dr. Turgut ÖZKAN	Doğuş Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup AKKUŞ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yalçın KARATEPE	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yıldız Yılmaz GÜZEY	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel BAYRAKTAR	İstanbul Üniversitesi

İNDEKS SORUMLUSU/PERSON FOR INDEX PROCESS

Arş. Gör. Leyla YARAR Beykent Üniversitesi

İSTATİSTİK EDİTÖRLERİ/STATISTICAL EDITORS

Prof. Dr. Erkut ALTINDAĞ Beykent Üniversitesi
Dr. Gözde BOZKURT Beykent Üniversitesi

TÜRKÇE DİL UZMANI/TURKISH LANGUAGE SPECIALIST

Dr. Öğr. Üyesi Ali ŞEYLAN Beykent Üniversitesi

YABANCI DİL UZMANI/FOREIGN LANGUAGE SPECIALIST

Dr. Öğr. Üyesi Seval ASLAN Beykent Üniversitesi

TEKNİK EDİTÖR / TECHNICAL EDITOR

Arş. Gör. Tuğçe ACAR Beykent Üniversitesi

YAYIN ASİSTANLARI / EDITORIAL ASSISTANTS

Arş. Gör. Aziz Mücahit BAKIR	Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Bilal YILDIZ	Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Baran TEKAY	Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Çağatay VİŞNE	Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. İrem YUMAÇ	Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Kübra SEZEN	Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Melih Sefa YAVUZ	Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Mesut Can TÜRKOĞLU	Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Yağmur GÜMÜŞBOĞA	Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Yağız Cemil BÖBÜR	Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Yiğit Samet ÜNAL	Beykent Üniversitesi

DERGİ SEKRETERİ / JOURNAL SECRETARY

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sadık TATLI Beykent Üniversitesi

HUKUK DANIŞMANI / LEGAL COUNSELAR

Av. Zuhal AKAYADIN

SAYIDAKİ HAKEMLER / REFEREES IN THE ISSUE

Prof. Dr. Deniz PARLAK
Prof. Dr. Muhittin KAPLAN
Prof. Dr. İlyas SÖZEN
Prof. Dr. Cevat GERNİ
Prof. Dr. Ayşe GÜNSEL
Doç. Dr. Erkan TAŞKIRAN
Doç. Dr. Betül BALIKÇIOĞLU
Doç. Dr. Ceyda AYSUNA TÜRKİYILMAZ
Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ
Dr. Öğr. Üyesi Hülya YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Ali PİŞKİN
Dr. Öğr. Üyesi Halim BAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Merve ÇİLOĞLU YÖRÜBULUT
Dr. Gürdal ÇETİNKAYA

İLETİŞİM / CONTACT

Beykent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Sıraselviler Caddesi No:65 Cihangir-Beyoğlu / İstanbul
E-Mail: sbdergi@beykent.edu.tr

İÇİNDEKİLER

- RELIGIOSITY, PERSONAL VALUES, AND SOCIAL CAPITAL IN THE MIDDLE EAST AND NORTH AFRICAN (MENA) COUNTRIES**
ORTA DOĞU VE KUZEY AFRİKA (MENA) ÜLKELERİNDE DİNDARLIK, KİŞİSEL DEĞERLER VE SOSYAL SERMAYE
Deena SALEH, Hasan VERGİL.....7-30
- ÖĞRENCİLERİN GENEL SİNİZM DÜZEYLERİNİN NOMOFOBİ DÜZEYLERİNE ETKİSİNDE YALNIZLIĞIN MODERATÖR ETKİSİ**
THE MODERATOR EFFECT OF LONELINESS ON THE EFFECT OF STUDENTS' GENERAL CYNICISM LEVELS ON NOMOPHOBIA LEVELS
Tuba BIYIKBEYİ, Parvın BAYRAMLI.....31-46
- GELİŞEN EKONOMİLERDE SOSYAL İNOVASYON VE MİLLÎ YENİLİK SİSTEMLERİNİ İNCELEYEN ARAŞTIRMALARIN BETİMSSEL İÇERİK ANALİZİ**
A DESCRIPTIVE CONTENT ANALYSIS OF ARTICLES ADDRESSING THE SOCIAL INNOVATION AND NATIONAL INNOVATION SYSTEMS IN EMERGING ECONOMIES
Salih Zeki İMAMOĞLU, Serhat ERAT, Veciye TAŞÇI.....47-61
- COVID-19 SALGIN DÖNEMİNDE ALINAN AİLE DANIŞMANLIĞI HİZMETLERİNİN AİLE HAYATINA ETKİLERİ: ÜSKÜDAR ÖRNEĞİ**
THE EFFECTS OF FAMILY COUNSELING SERVICES RECEIVED DURING THE COVID-19 PANDEMIC ON FAMILY LIFE: THE CASE OF ÜSKÜDAR
Şeyda KARAKAYA.....62-79
- MUHASEBE PERSPEKTİFİNDEN KRİPTO PARA BİRİMLERİ**
CRYPTOCURRENCIES FROM THE PERSPECTIVE OF ACCOUNTING
Cevdet KIZIL, İrem BATIBAY TÜNAYDIN, Eyüp KESKİN.....80-97
- ÇEVİK PAZARLAMA YAPISININ İŞLETMELERDE UYGULANMASINA İLİŞKİN ÖNERİLER**
SUGGESTIONS FOR THE APPLICATION OF AGILE MARKETING STRUCTURE IN BUSINESSES
Sevda ZENGİN.....98-111
- KAZAN TÜRKLERİ'NDE ÖRGÜTÇÜ BİR AYDIN: AYAZ İSHAKİ VE TANĞCILAR**
AN ORGANIZER INTELLECTUAL AMONG THE KAZAN TURKS: AYAZ İSHAKİ AND TANĞISTS
Aykut KARTAL.....112-126

RELIGIOSITY, PERSONAL VALUES, AND SOCIAL CAPITAL IN THE MIDDLE EAST AND NORTH AFRICAN (MENA) COUNTRIES

ORTA DOĞU VE KUZEY AFRİKA (MENA) ÜLKELERİNDE DİNDARLIK, KİŞİSEL DEĞERLER VE SOSYAL SERMAYE

Deena SALEH¹, Hasan VERGİL²

Öz

Sosyal sermaye, din ve kişisel tutumlar üzerine yapılan çalışmaların çoğu Avrupa ülkeleri üzerine yapılmıştır. Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde, dinin ve kişisel tutumların sosyal sermaye üzerindeki etkisi hakkında ikna edici ampirik kanıtlar yetersizdir. Bu çalışma, 9 MENA ülkesinde dinle ilgili özellikler, bireysel bakış açıları ve sosyal sermaye arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Dünya Değerler Anketi'nin 7. turundan bireysel düzeyde verileri kullanılarak prososyal sermaye sivil normlar ve sivil aktivizm üzerinden ölçülmüştür. Literatürde yaygın olduğu gibi, tek bir dindarlık ölçüsünü kullanmak yerine, MENA ülkelerinde dindarlığın önemli kavramlarını kapsayan kendini dindar olarak tanımlama ve ibadet sıklığı gibi diğer kavramlar kullanılmıştır. Dindarlığın ve kişisel tutumların sivil normlar ve aktivizm üzerindeki etkisini belirlemek için doğrusal regresyon modeli kullanılmıştır. Regresyondan elde edilen bulgulara göre, sosyal güven sivil normlarla negatif olarak ilişkilidir ve sivil aktivizmle pozitif ilişkilidir. Kendini dindar olarak tanımlama ve ibadet sıklığı değişkenleri sivil normlar üzerinde olumlu bir etkiye sahipken sivil aktivizm üzerinde negatif etkiye sahiptir. Ayrıca devletin otoritesini kabul etme ile sivil aktivizm ve sivil norm arasında negatif ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlar, MENA ülkelerinde bireylerin genellikle düşük düzeyde sivil aktivizme sahip olduklarını, ancak yüksek düzeyde sivil norm sergilediklerini göstermektedir.

Anahtar Kelime: Sosyal Sermaye, Dindarlık, Sivil Normlar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Sivil Aktivizm.

Abstract

The majority of studies on social capital, religion, and personal attitudes have been done on European countries. In the Middle East and North Africa (MENA) region, there is a lack of convincing empirical evidence on the impact of religion and personal attitudes on social capital. This study aims to analyze the relationship between characteristics related to religion, individual perspectives, and social capital in 9 MENA countries. Using individual-level data from Round 7 of the World Values Survey, we measure prosocial capital through civic norms and civic activism. Rather than following a single measure of religiosity, as is common in the literature, we consider other measures that encapsulate important notions of religiosity in MENA countries, such as self-defined religiosity and frequency of prayers. Linear regression model was used to determine the effect of religiosity and personal attitudes on civic norms and activism. According to the findings from the regression, social trust is negatively related to civic norms and positively associated with civic activism. While religiosity-related variables in terms of self-defined religiosity and frequency of prayers have a positive effect on civic norms, they have negative effects on civic activism. In addition, a negative relationship was found between accepting the authority of the state and civic activism and civic norm. These results show that individuals in MENA countries have low levels of civic activism but exhibit high levels of civic morals.

Keywords: Social Capital, Religiosity, Civic Norms, Middle East and North Africa, Civic Activism.

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İngilizce İktisat Bölümü, deenasalih@outlook.com ORCID: 0000-0003-4628-4064

² Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, hasan.vergil@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0001-9629-3036

Genişletilmiş Özet

Bu alışma, Hofstede'nin 6 Kültürel Boyutunu kullanarak MENA lkeleri bağlamında sivil aktivizm ve sivil normlar üzerinde dinin ve kişisel değerlerin etkisini araştırmaktadır. Bu alışmada, Dünya Değerler Araştırması'nın en son 7. Round (2017-2022) verileri kullanılmakta ve Mısır, Irak, İran, Türkiye, Yemen, Libya, Fas, Lübnan ve Tunus'tan oluşan 9 MENA ülkesindeki sosyal sermayeyi etkileyen faktörler incelenmektedir. 1981'de başlatılan Dünya Değer Anketi (WVS), bir ülkenin 18 yaş ve üzerindeki tüm yerleşik nüfusunun ulusal temsili örneklerini içermektedir. Bu çalışmadaki örneklerde, 12321 katılımcıdan %49,9'u erkek ve %50,1 kadınlardan oluşmaktadır. Ankete katılanların %44,4' 30-49 yaşları arasında olup %68,6'sı orta geliri ve %42,8'i orta eğitimidir.

Çalışmada, açıklayıcı değişkenler üç gruba ayrılmıştır. Birinci gruptaki açıklayıcı değişkenler, bireyin kendini dindar olarak tanımlaması ve dini törenlere katılım sıklığı ve ibadetlerle llen inanç yoğunluğundan oluşmaktadır. İkinci açıklayıcı değişken grubu, yaşama düşkünlük tutumları, otoriteye yönelik tutumları, bir Şeye ait olma değerleri ve dünyaya yönelik tutumları ölçen kişisel değerler ve tutumlardan oluşmaktadır. Kişisel tutumların her biri, çeşitli WVS maddelerinden eklenerek bir indeks Şeklinde oluşturulmuş ve her bir indeksin güvenilirliği için Cronbach's Alpha hesaplanmıştır. Örneğin, bir indeks olarak yaşama düşkünlük tutumları; bir bireyin yaşam üzerinde algılanan kontrol düzeyini, mutluluk düzeyini, finansal tatminden memnuniyet ve öznel sağlık durumunu ölçen WVS maddelerinden oluşmuştur. Bu endekste daha yüksek puanlar, daha yüksek genel yaşam doyumunu seviyelerini ve daha fazla özgürlüğü göstermektedir. İkinci kişisel tutum seti, aidiyet ve kolektivitizmdir. Bu indeks, bir bireyin kendi toplumunun ve topluluğunun ayrılmaz bir parçası olarak nasıl hissettiğini ölçen WVS öğelerini içermektedir. Daha yüksek düzeydeki kolektivist tutumlar, kişinin topluluğuna ve grubuna daha yüksek düzeyde ait olduğunu göstermektedir. nc açıklayıcı değişken grubunda ise üç farklı indeks hesaplanmıştır. Birinci endekste, bireylerin içindeki buldukları kıtanın ve ülkenin ne derece bir parçası oldukları llmştir. Bu endekste bireylerin yaşadıkları dünyaya ve çevreye ait olma düzeylerini ölçen iki WVS maddesi kullanılmıştır. İkinci endekste, bireylerin otoriteye karşı kişisel tutumlarını ölçmek için iki WVS gesi kullanılmıştır. Bu WVS maddelerinde bireylerin gelir eşitizliği gibi konularda hükümetin ne derece aktif olması beklenildiği llmektedir. Otoriteye yüksek değer atfeden bireyler, otoritenin daha fazla müdahale etmesine yönelik tercihlerde bulunurlar. Son olarak, tek bir WVS maddesi kullanılarak toplumdaki genel güven düzeyi ve bireylerin başkalarına karşı genel olarak güvenip güvenmedikleri llmştir.

Bu çalışmada, sosyal sermayeyi tanımlayan sivil aktivizm düzeyleri ve sivil normlar olmak üzere iki bağımlı değişken bulunmaktadır. Sivil Normlar Endeksi, WVS veri setinde ahlaki davranış ve normlarla ilgili dört soruya dayanmaktadır. Bu sorularda bireylere, gereksiz yere devletten yardım talep etme, rüşvet alma, haksız yere mal sahibi olma ve vergilerde hile yapma gibi belirli davranışları haklı görüp görmedikleri sorulmaktadır. Daha yüksek indeks değeri, daha yüksek seviyede bu tür istenmeyen sosyal davranışlara karşı ıkılmayı göstermektedir. Çalışmadaki ikinci bağımlı değişken, katılımcılara belirli sivil aktivizm davranışlarında bulunup bulunmadıklarını soran dört WVS sorusuyla hesaplanan Sivil Aktivizm Endeksi'dir. Bu endekste bireylere bir gruba veya kampanyaya bağışta bulunmaları, hükümet yetkilileriyle iletişime geçmeleri, başkalarını siyasi konularda harekete geçmeye teşvik etmeleri ve başkalarını oy kullanmaya teşvik etmeleri üzerine sorular sorulmuştur. Bu endekste daha yüksek sivil aktivizm seviyesi, bir toplumda sosyal olarak aktif olma eğilimi Şeklinde tanımlanmaktadır.

Yukarıda açıklanan açıklayıcı değişkenlerin sivil normlar ve sivil aktivizm üzerindeki etkileri, doğrusal regresyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Modeller, 9 MENA ülkesinde açıklayıcı değişkenlerin sivil normlar ve sivil aktivizm üzerine etkili olduklarını göstermiştir. Buna göre sivil norm ve sivil aktivizm düzeyleri, yaşama düşkünlük ve kolektivist tutumlarıyla pozitif ilişkilidir. İnsanlar daha yüksek düzeyde yaşam dşknlğine sahip olduklarında, hayattan daha fazla memnun olduklarında ve yaşamları üzerinde daha fazla kontrole sahip olduklarında, daha yüksek düzeyde sivil normlar gösterme eğiliminde olmakta ve içinde buldukları topluma daha fazla aidiyet hissetmektedirler. Öte yandan, daha yüksek düzeydeki otorite tutumları, sivil normlarla olumsuz ilişki içerisinde. Daha fazla hükümet müdahalesini tercih eden bireylerin yaşadıkları toplumun lehine hareket etme olasılıkları daha düşük ve rüşvet kabul etme ve mülk alma olasılıkları daha yüksektir.

İnsanlar genel olarak başkalarına güvendiklerinde sivil aktivizme daha fazla eğilim göstermektedirler. Daha düşük sivil aktivizm seviyeleri, otoritenin daha fazla var olmasına yönelik tutumlarla ilişkilidir. Bir diğer deyişe insanlar hükümetin daha fazla müdahale etmesini tercih ettiklerinde, sivil aktivizm eylemlerine daha az katılmaktadırlar. Bununla birlikte, insanlar içinde buldukları toplumun ayrılmaz bir parçası gibi hissettiklerinde sosyal olarak daha aktif olmaktadır. Öte yandan, insanlar kıtalarına ve ülkelerine daha fazla entegre olduklarını hissettiklerinde kendi toplumlarıyla daha az meşgul olmaktadır. Son olarak, kendini dindar olarak tanımlama ve ibadet sıklığı, sivil aktivizm üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Buna göre çok dindar olan ve daha fazla ibadet eden insanlar daha düşük sivil aktivizm eğilimi içerisinde. Buna zıt olarak, dini hizmetlere daha sık katılan insanlar daha yüksek düzeyde sivil aktivizm göstermektedir. Sonuç olarak bu alışma, WVS verilerine göre, MENA lkelerinde bireylerin genellikle düşük düzeyde sivil aktivizme fakat yüksek düzeyde sivil norma sahip olduklarını göstermektedir.

INTRODUCTION

The social and political landscape of the Middle East and North Africa (MENA) has changed ever since Arab Spring. As a result, scholars have become interested in researching social capital in a number of Arab countries. Since the inclusion of Arab countries in the WVS, much scholarly attention has been given to "Arab political culture" and "Muslim political culture," and multiple studies have drawn empirical findings (Tausch, 2016). Other studies that focused on MENA or individual countries include Tausch (2018; 2018a) on Arab political culture, Grinin et al., (2018), Stenslie and Selvik (2019), Akcomak (2011), and Harris et al., (2015). There is no agreement in the literature on what sources and factors shape social capital components. More specifically, there is a paucity of literature on the potential impact of cultural and personal values, as well as religiosity, on social capital (Kaasa, 2019; Saukani and Ismail, 2019; Christoforou, 2011; Mondéjar-Jiménez et al., 2011). Studies from developed countries have dominated social capital research (Kaasa, 2015; Halman and Luijkx, 2006; Mondéjar-Jiménez et al., 2011). In other words, other geographical regions such as Africa, Asia, and the Middle East have received little attention in the literature on social capital.

Scholarly literature has portrayed the Middle East and North Africa (MENA) region as one of strong family ties and similar religious and cultural compositions. Religion plays a significant role in the Middle East as a guiding paradigm in all aspects of life. The religious makeup of the MENA region is similar. Except for Lebanon, the Muslim population share is 92.35% in Egypt, 99.20% in Turkey, 95.70% in Iraq, 99% in Morocco, 99.80% in Tunisia, 97.20% in Jordan, and 97% in Libya. Religion serves important and diverse functions, including serving as a substitute for the rule of law and political ties (Grinin et al., 2018). Unfortunately, cultural and personal values are often overlooked in studies on social capital in the MENA region despite the fact that religious beliefs and behaviors influence our economic and political behaviors and perceptions (Berggren and Bjornskov, 2011), as do societal beliefs such as tolerance for corruption and democracy (Nettler and Marquand, 2001; Gouda and Park, 2015). Furthermore, many current studies overlook civic engagement and activism as measures of social capital.

This study focuses on some insights into how religiosity and personal attitudes affect social capital in the MENA region, a relationship that has not previously been thoroughly examined. It focuses on social capital as a form of social solidarity, with civic norms and civic activism serving as proxies. The purpose of this study is to examine the impact of religiosity and personal values on citizens' levels of civic activism and civic norms in 9 MENA countries from a sociocultural perspective. The proposed model of the effects of religiosity and personal values on civic activism and civic norms was assessed using data from the WVS 7th Round (2017-2022) on 9 MENA countries. The findings suggested that respondents' personal attitudes and religiosity levels influence their civic activities and civic norms.

The structure of the paper is as follows. The following section provides a theoretical background on social capital and discusses how personal values and religiosity variables affect it. The methodology is then discussed, along with the methods and results. Finally, a conclusion is reached, as well as limitations and implications for future research.

1. THEORETICAL BACKGROUND

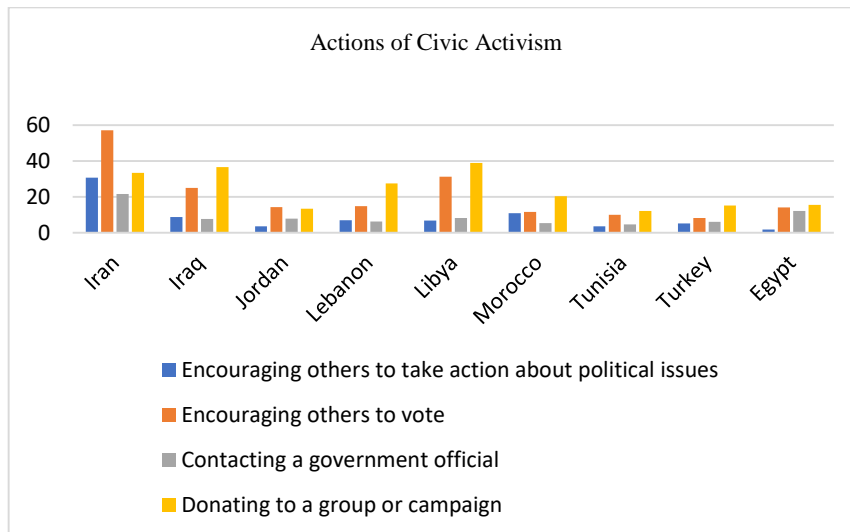
1.1. Social Capital as a Form of Solidarity

Portes (1998: 6-7) defines social capital as "the capacity of actors to secure benefits through membership in social networks or social structures." It refers to the voluntary means and processes developed within civil society to promote collective good (Thomas, 1996). Other scholars define it in terms of trust and civic cooperation norms (Fafchamps and Minten, 2002; Knack and Keefer, 1997). Such cooperative norms encourage people to support and assist one another through reciprocity norms (Ahern and Hendryx, 2003). Social capital is defined as a type of embeddedness in social networks that can be used to leverage solidarity actions such as monetary donations, organizational membership, and participation in political parties and civic groups (Nieminen et al., 2008; Stadelmann-Steffen and Freitag, 2011). As a result of its explanatory power in answering the most fundamental question in political and social research: what motivates people to act for collective goals and keeps societies together, empirical research on social capital has advanced (Achilov, 2013; Welzel et al., 2005).

The intensity of civic engagement is sometimes used to define social capital, reflecting its critical role in the formation of democratic societies. Scholars describe social capital using various proxies, such as civic engagement (Putnam, 1995), voluntary association membership (Lam, 2006), and group membership (Christoforou, 2011; Han et al., 2013). The term "civic engagement" refers to the cross-cutting ties and social relations that exist in both formal and informal volunteer groups and networks with diverse membership (Narayan, 1999). When individuals engage in reciprocal and altruistic behaviors, this type of social capital represents solidarity practice, which can be civic or political (Manatschal and Freitag, 2014). For example, Krishna and Uphoff (2002) discovered that community attributes related to participation, such as level of experience in dealing with community problems, positively affected the social capital index. Similarly, Kaasa (2013) regards civic participation as one dimension of social capital because it includes actions that address public concerns. Voting, perceptions of local services, and involvement in political parties and civic groups are examples of civic participation (Nieminen et al., 2008).

The most recent wave of the WVS includes four items on various forms of civic activism, as shown in Graph 1. Egypt ranks first in terms of contacting government officials, followed by Turkey, and Tunisia ranks last. Donations to groups or campaigns are highest in Libya, followed by Iraq, and lowest in Tunisia and Jordan. Egypt has the lowest rate (3.3%) of encouraging others to act on political issues, while Morocco has the highest (21.3%), followed by Turkey (19.1%). Libya has the highest score for encouraging others to vote (23%), followed by Iraq (18.2%), and Tunisia (7%). Turkey has the highest percentage of petitions signed (20.9%), followed by Morocco (16.1%), and Egypt has the lowest (7.5%). Morocco has the highest rate of attendance at lawful demonstrations (23.4%), while Egypt has the lowest rate (2.6%). Unofficial strikes are most common in Morocco (22.5%) and least common in Jordan (8.9%). Morocco has the highest rate of boycott participation (38.1%), while Egypt has the lowest (4.5%).

Graph 1. Actions of Civic Activism in MENA Countries. Percentage of Respondents answering as “have done” these Civic Actions.

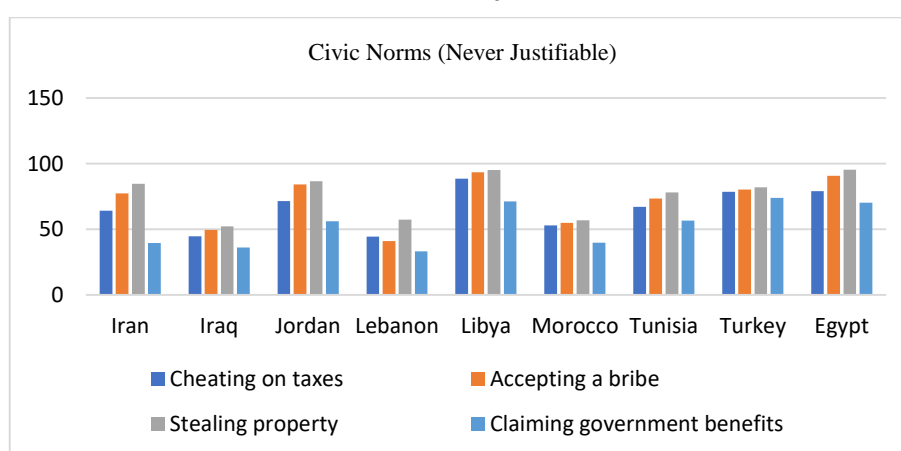
Source: own elaboration based on (WVS data, 7th Wave, 2017-2022).

Civic norms, another proxy for social capital, describe individuals' attitudes toward cooperating with anonymous individuals in the context of the prisoner dilemma (Knack and Keefer, 1997). They include norms of good citizenship, helping others, and concern for the public good over self-interest (Ghazinoory et al., 2014). Alternatively, they are what Letki (2006: 306) refers to as civic morality: "civic morality refers to the idea of civic responsibility for the public good, and implies obedience to the rules, in addition to honest and responsible behavior." It encourages citizens to maximize public rather than private gains, thus discouraging corruption and free riding. Civic norms would assist people in determining whether free-riding behaviors are justifiable in order to appear more ethical in such cases. Civic norms are one social capital proxy that acts as a constraint on individual self-interest, increasing

individuals' contribution to public goods provision (Knack and Keefer, 1997). Such items depict a social dilemma as a result of widespread selfish behavior. For example, if many people were dishonest and claimed government benefits to which they were not entitled, taxes would be raised for everyone. Similarly, if everyone avoids paying the fare, public transportation fares will rise (Irwin, 2009).

Graph 2 depicts the percentage of people who believe that certain social behaviors are never justified. The prevalence of such behaviors would reflect free-riding attitudes (H'Madoun, 2011). It reveals that 54.7% of participants oppose receiving government benefits, while only 4.4% justify doing so. Stealing property was never justified by 77.3%, while it was justified by a negligible percentage of 0.4%. Approximately 63.8% of Iranians, 44.8% of Iraqis, and 71% of Jordanians would never justify tax evasion. 86% of Libyans, 44.2% of Lebanese, 53% of Moroccans, 66.7% of Tunisians, 78.1% of Turkish, and 77.8% of Egyptians share this view. Bribery was rejected by 90.2% of Egyptian and 90.6% of Libyan respondents, respectively. Bribery was deemed unacceptable by only 41.2% and 49.5% of respondents in Lebanon and Iraq, respectively.

Graph 2. Civic Norms Indicators in 9 MENA Countries. Percentage of People Stating They Found such Behaviors “never justifiable”

Source: own elaboration based on (WVS data, 7th Wave, 2017-2022).

As shown, the majority of MENA citizens do not justify vicious behaviors such as stealing or accepting bribes. However, most citizens showed lack of civic activism actions.

1.2. How Values and Religiosity affect Social Capital?

When studying social capital, it is important to consider the factors that influence social roles and groups. First, assigned categories include race, gender, region, ethnic membership, and age (Van Oorschot and Finsveen, 2009). Second, religious beliefs are an important part of one's identity and influence one's decisions and behaviors (Ayob and Saiyed, 2020). Similarly, personal values are the goals and motivations that guide people through their lives. People behave in accordance with their value priorities. What appears important to A may be insignificant to B (Cáceres-Carrasco et al., 2020). Because altruistic behavior is expected to be repaid at an indefinite future time by an indefinite individual, generalized reciprocity contains an element of uncertainty (Whiteley, 2000; Portes, 1998).

This raises the question of how to strengthen social fabric by increasing civic norms. However, before attempting to leverage social capital's stocks, it is critical to understand what shapes it. Given that social capital can be accumulated and destroyed in the same way that physical capital can (Cáceres-Carrasco et al., 2020), the expanding literature on social capital includes a contemporary stream of research that documents how social capital is produced. Long-term sources such as culture, spirituality, and religion-related variables, as well as short-term events such as civil and political events, have been proposed by scholars such as Van Oorschot et al. (2006), Delhey and Newton (2005), Halman and Luijkx (2006), Kaasa and Parts (2008), and Saukani and Ismail (2019). First, culture is regarded as a source of social capital and a factor influencing the degree of cooperation among individuals (Acemoglu, 2008; Glaeser et al., 2004). Second, religion is a factor that influences social capital (for reviews, see Nwankwo et al., 2012; Katz-Gerro and Jaeger, 2012).

Culture is something that everyone has in common. It is a pattern of underlying ideas and other symbolic systems that is unique to a particular group or society (Mueller and Thomas, 2001). Giorgi et al. (2015) defined culture as a set of values, toolkits, or frames. It refers to individual and collective beliefs, social norms, and personal preferences that are influenced by the environment (Aghion and Howitt, 2009). Furthermore, cultural values visible in daily rituals and practices that an outside observer can notice influence behavior and judgment of how appropriate specific behavior is (Fargher et al., 2008). Individuals' values are their aspirations for how things should be done, and they represent their preferred practices (House et al., 2002). Religion is another set of values and principles that influence people's behavior and preferences. Religion and religiosity serve as a lens through which one can see oneself and others in relation to one another and the world (Ul-Haq et al., 2020; Lam, 2002).

Some researchers investigated the impact of religiosity or religious denomination on some aspects of social capital, such as individual voluntary association participation and social trust. Stromsens (2008), for example, argued that membership in religious organizations and church attendance influenced social capital formation (Berggren and Bjørnskov, 2011). Grootaert and Van Bastelaer (2002) and Krishna and Uphoff (2002) examined the role of spirituality as an indirect variable and component of social capital alongside trust, culture, norms, and social relations. Using a three-dimensional model, King and Furrow (2004) investigated how religiosity-related social ties influenced moral outcomes via common vision, trust, and social interactions. Religion was discovered to have a significant impact on social capital and an indirect impact on health (Yeary et al., 2012). Schwartz and Huisman (1995) found a link between religiosity and values like commitment and respect, as well as a de-emphasis on values like pleasure, in their study. Guagnano and Santini (2020) argued in a study of European countries that an active citizen is aware of the importance of religion, attends religious services, and has a good income level.

Values are a multifaceted concept that can be used to describe either individuals or social groups (Vauclair, 2009). Individual values and social norms can interact in a systematic way (Bernheim, 1994), implying that personal attitudes and values should be considered as influencing factors in civic participation. Mondéjar-Jiménez et al., (2011), for example, investigated the individual-level determinants of social capital components (social participation, political participation, institutional trust). They investigated how individual attitudes (education, collectiveness, work, and gender differences) influence social capital dimensions. According to Kaasa (2015), countries with similar cultural backgrounds can demonstrate comparable levels of social capital. Hofstede (1983) was the first to present a national culture framework with multiple dimensions, as well as country indices to measure these dimensions. These cultural dimensions are individualism versus collectivism, power distance index, masculinity versus femininity, long-time versus short-time orientation, indulgence versus restraint, and uncertainty avoidance.

Individualism versus Collectivism (IDV). Individualism describes the degree to which people care for themselves rather than being integrated and loyal to a consistent group harmony (Gorodnichenko and Ronald, 2011). Collectivism, on the other hand, describes the extent to which individuals perceive themselves as members of groups and tightly knit communities (Triandis and Gelfand, 2012). The degree to which less powerful members of institutions (family, society) accept unequal power distribution is measured by *Power Distance versus Closeness*. Higher values indicate a greater tolerance for inequity in power distribution (Gorodnichenko and Ronald, 2011). *Restraint versus Indulgence*. Indulgence refers to the degree to which societies tolerate free gratification of basic human motives related to having fun and enjoying life (Warter and Warter, 2020; Lu et al., 2021), whereas restraint reflects "a conviction that such gratification needs to be curbed and regulated" (Hofstede et al., 2010). People in indulgent societies believe they can improve their lives and pursue their dreams because of their perception of personal self-control (Graafland and Jong, 2021). *Masculinity versus Femininity (MAS)* refers to how people deal with motivation—whether they prefer competition or consensus (Warter and Warter, 2020). The masculinity index describes men's dominance over women and the extent to which masculine values such as assertiveness and competitiveness, success, and achievement are dominant. Femininity values, on the other hand, emphasize concern for others, tolerance, modesty, quality of life, solidarity, and cooperation (Beugelsdijk and Welzel, 2018; Gorodnichenko and Ronald, 2011; Berghe et al., 2020). *Uncertainty Avoidance vs. Acceptance (UA)* assesses people's tolerance for

uncertainty and the extent to which they are uncomfortable in tense situations. This dimension reflects how well people can improvise and cope in unexpected situations (Acceptance) or how strongly they prefer to work in well-organized and predictable environments (Avoidance). Finally, *Long-Term Orientation (LTO) vs. Short-Term Orientation (STO)* describes the time horizon displayed by individuals in a society. Individuals in long-term-oriented countries are modest, pragmatic, and thrifty. Individuals in short-term oriented societies, on the other hand, are more religious and nationalistic, with a stronger emphasis on consistency and principles (Beugelsdijk and Welzel, 2018).

1.3. A Sociocultural Overview on the MENA Region

The majority of MENA countries are societies that value family ties, religion, national pride, power distance, work, rigid gender roles, security, and distrust. Their sociocultural outlook reveals the region to be conservative and patriarchal (Afiouni, 2014; Ostapenko, 2015). For example, a WVS question in the 7th Round asked a total of 12322 respondents in 9 MENA countries (Egypt, Iraq, Jordan, Tunisia, Iran, Morocco, Libya, Turkey, and Lebanon) how important religion was in their lives. Religion was very important to approximately 81% of total respondents, and religion was important to 14.3%. Table 1 displays country scores for Hofstede's previously discussed cultural dimensions. The 7th Round of WVS data show that Libyans, Jordanians, and Egyptians are more religiously devoted; 42%, 39.1%, and 34.7%, respectively, and reported attending religious services more than once a week. In contrast, only 9% of Turks, 9.6% of Iranians, 11.6% of Lebanese, and 19.9% of Iraqis said they went to religious services more than once a week, or once a month, respectively. Countries with moderate levels of religious service attendance included Morocco, Iraq, and Tunisia. Additionally, religious services were reported to be attended more than once a week by 33.7% of Moroccans, 29.8% of Tunisians, and 19.9% of Iraqis. In terms of frequency of prayer, 94.8% of Libyans and 80% of Egyptians reported praying several times per day. The majority of Jordanians (79.2%), Iraqis (76.7%), and Tunisians (72.6%) reported praying several times per day, while more than half of Moroccans (69.6%) and Iranians (63.8%) did not. Lebanon and Turkey had the lowest percentages of religiosity in terms of prayer frequency, at 47.2% and 43.1%, respectively.

Table 1 displays the rankings of 9 MENA countries on Hofstede's cultural dimensions. The MENA region is known for having high power distance cultures in which people expect authorities to act rather than actively participate in social processes. These societies place a premium on rules (Kaasa, 2019; Kaasa, 2015). Given that MENA countries are characterized as high-power distance societies, authorities are expected to play a larger role, with qualities such as respect for authority and obedience expected. Except for Iran (58) and Turkey (66), all of the current MENA countries have high PDI scores. People accept the hierarchical order in high power distance societies; everyone has a place. High uncertainty avoidance reflects an intolerance for unconventional behavior and risk. Iraq and Turkey have the highest UAI scores (85), followed by Egypt (80), with Lebanon and Iran scoring 50 and 55, respectively.

Social interaction and belonging to a larger group are essential for meeting social needs and improving individuals' living conditions through the accumulation of social capital (Hanifan, 1916). As Table 1 shows, MENA countries score high as collectivist societies. People in collectivist societies connect through cohesive and strong groups. People are then assumed to be loyal to such organizations (Kaasa, 2010). In collectivist countries, group loyalty is exchanged for group support, resulting in a passive mentality that prevents participation (Kaasa, 2019). The WVS Round 7 includes questions that capture how close the respondents felt to their own village, town, or city. Approximately 74% of respondents in 9 MENA countries said they felt very close. Another question asked how close respondents felt to their district and region; 68% felt very close. Another WVS item inquired about respondents' level of closeness to their home country. 74.3 % of respondents said they felt very close. Three WVS items captured feelings of belonging to one's surroundings, ranging from the village to the country. Additionally, besides WVS items about belonging to one's own society, two WVS items represented respondents' feelings of closeness to the world and their continent. Questions asked the respondents about how close they were to their continent and to the world. About 39.9% of all respondents said they felt connected to their continent, and 37.1% said they felt connected to the world.

Table 1. Country scores under Hofstede's Dimensions

Country/dimension	Iran	Iraq	Jordan	Lebanon	Libya	Morocco	Tunisia	Turkey	Egypt
PDI	58	95	70	75	80	70	70	66	70
IND	41	30	30	40	38	46	40	37	25
MASC	43	70	45	65	52	53	40	45	45
UAI	59	85	65	50	68	68	75	85	80
LTO	14	25	16	14	23	14	-	46	7
IVR	40	17	43	25	34	25	-	49	4

Source: Hofstede Insights (April 2022)

Although the Iraqi people made optimistic predictions about democracy and freedom following Saddam Hussein's fall, the economic, political, and social crises shattered that dream and increased Iraqis' pessimism and skepticism. Egypt has a turbulent history, but Egyptians are known for their good nature and resilience. They are frequently described as amusing, cheerful, and welcoming. In Egypt, on the other hand, fatalism is widely practiced as a survival strategy. Egyptians accept problems because it is simply Allah's Will, but they do not deny that such an attitude reflects a careless nature and a lack of optimism about the future. For example, a WVS item asked respondents in 9 MENA countries to rate their level of happiness on a 4-point Likert scale: "1=not at all happy, 2=not very happy, 3=quite happy, 4=very happy." Only 19.4% said they were "very happy," while 61% said they were "quite happy." Another WVS item asked respondents about their perceived level of freedom and control over their lives. The answers ranged from "1=nothing at all" to "10=a lot." Another WVS item asked respondents to rate their level of life satisfaction on a 10-point scale (1 completely dissatisfied, 10 completely satisfied). The mean for 9 countries was 6.32, with 11.5% completely satisfied and 4.2% completely dissatisfied. Libyans were the most satisfied with their lives, while Lebanese were the least satisfied; 39.8% and 2.1%, respectively. 5.6% of the total respondents were satisfied, while 7.1% were dissatisfied. A WVS item asked respondents to rate their subjective state of health on a 4-point scale, with 4 indicating "very good" and 1 indicating "very poor." Approximately 45.7% and 22.1% of total respondents said they were good or very good.

A high MASC score indicates a society with low participation in voluntary activities, a male-dominated society, and distinct gender-based social roles (Almutairi et al., 2021; Kaasa, 2015). Countries with low MASC scores, such as Lebanon and Turkey, indicate a high prevalence of values such as sympathy, cooperation, tolerance, and solidarity. For example, Kaasa (2019) that is scoring high on UAI was negatively related to civic participation in a European context. Similarly, high scores on MAS were related to low participation in voluntary activities (Kaasa, 2015). Individuals in short-term oriented countries maintain virtues related to both the past and the present, such as respect for tradition, fulfillment of social obligations, and face protection. According to Hofstede, African, Muslim, and Latin American countries are short-term oriented, whereas East Asian countries are primarily long-term oriented (Guo et al., 2018). According to Hofstede, Muslim and Arab states fall under the restraint dimension. Restraint cultures are characterized by cynicism, a low value placed on leisure, and pessimism.

2. METHOD

Some researchers studied social capital in the MENA region. For example, Harris et al. (2015) found that social capital influenced management practices in Jordan by using shared norms, trust, and networking behavior as social capital proxies. Younsi and Chakroun (2016) investigated social capital and health in the Middle East and North Africa and discovered bidirectional causality from social capital to health and vice versa. Kasmaoui et al. (2018) used trust as a social capital proxy and discovered that it has a considerable influence on growth in the MENA region, yet it is weaker in comparison to the rest of the world. Jamal and Tessler (2008) studied Muslim politics using individual-level survey data on Muslim attitudes in the Arab world. Similarly, Achilov (2013) studied civil society in the Muslim world context and its relation to democratization in Muslim politics by measuring individual-level data on Muslim attitudes.

Based on previous discussions, the purpose of this study is to fill a gap in the literature by investigating the extent to which prosocial norms and social activism in the MENA region are influenced by factors such as religiosity, authority attitudes, degree of life indulgence, degree of closeness to a collective society, and closeness to the world attitudes. Unlike previous studies that focused solely on a single measure of religiosity or a single set of attitudes, this study attempted to capture various dimensions of religiosity, personal values, and civic norms actions in the MENA region, within a model that considered the region's social and cultural background.

Value surveys, such as the World Value Survey, use an equivalent scale to ask the same questions about values that are personally important to the respondent. Such values represent personal rather than cultural values. Cultural values can be measured at the individual level using the concept of morality. Vauclair (2009) proposes methods for operationalizing moral values, whether they are individual or social group moral values. These distinctions served as the foundation for empirical research into cultural values in society and their impact on behavioral traits. Individual cultural values can be measured by categorizing them in a value taxonomy. This method assesses values using importance ratings, reflecting what individuals or social groups want. The debate centers on the nature of shared cultural values and their reflection on what one "ought" to value or strive for as a life goal (Vauclair, 2009).

Averaging the responses of individual respondents can reveal the dominant value emphasis in society. Individual values are shaped in part by a shared culture and in part by unique individual experiences. Individual variations around this average stem from individual experiences, and this average represents a proxy for the common parts of the values (culture) (Jong, 2009). However, it is perplexing how culture is measured at the cultural level to reflect what is socially shared and acceptable, but it cannot be applied to individuals whose responses were aggregated in the first place (Vauclair, 2009). Differences arise as a result of statistically disparate information applied at the individual and national levels. When whole nations are analyzed, patterns reflected in Hofstede's dimensions are observed. Any attempt to apply Hofstede's model to individuals or to combine two distinct analysis levels by applying country-level dimensions to individuals is referred to as an "ecological fallacy¹."

To overcome the problem of non-normal distribution in WVS categorical data, the WVS data were normalized using the Min-Max Method on a 0-1 scale. Many researchers have used normalization as a common strategy (for review, see Cammett et al., 2020; Mattes and Sloane, 2015; Acemoglu, 2008; and Fargher et al., 2008). Furthermore, normalization allows for equal weights and proper variable analysis. To derive personal attitudes and values, factor analysis through principal component analysis (PCA) was used as a method of data reduction due to the exploratory nature of the research. The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) is found to be 0.745. Bartlett's test of sphericity shows that χ^2 is (41755.199) significant at .000. The factor analysis reveals 4 factors to be retained as the eigenvalues over 1. These 4 factors account for 61% of the total variance. These 4 factors represent personal attitudes and are constructed as summated indices. (1) One factor that captures individuals' perceptions on issues related to their degree of control over life, life satisfaction, subjective health, and their levels of freedom. (2) A factor capturing the perceptions on one's belongingness to the collective society. (3) One factor describes the degree to which respondents feel as part of the collective world and continent they live in. (4) A final factor includes WVS items that capture perceptions on individuals' views on authority intervention in issues such as income inequality (See Appendix). Table 2 provides an overview of the normalized variables included in the empirical analyses.

Table 2. Descriptive Statistics for Variables

	Min	Max	Mean	Std. D
Belief Intensity	0	1	.92	.18
Frequency of attending religious services	0	1	.25	.26
Frequency of Pray	0	1	.91	.26
Self-religiosity	0	1	.85	.24
Social Trust	0	1	.23	.42
Belongingness Attitudes	0	1	.82	.16

¹ Ecological fallacy refers to the error of making inferences about individuals from aggregate-level data.

Democracy Attitudes	0	1	.70	.21
Life Control Attitudes	0	1	.64	.16
Authority Attitudes	0	1	.56	.26
World Attitudes	0	1	.64	.32
Civic Activism	0	1	.28	.27
Civic Norms	0	1	.78	.29

Notes: Civic norms, civic activism, belongingness attitudes, democracy attitudes, life control attitudes, authority attitudes, and world attitudes are created as summated indices.

2.1. Sample and Data Source

We use WVS Round 7 on 9 MENA countries to develop a set of personal attitudes at the individual level rather than the cultural level. Individual values are defined as motivational goals and guiding standards for people's lives when measured at the individual level. The total sample size is 12321 people from nine MENA countries, including Egypt, Iran, Turkey, Tunisia, Iraq, Jordan, Lebanon, Morocco, and Libya. Participants' ages ranged from 30-49 years old; 26.4% were aged 50 and (over or older) . Participants' educational levels included 31.1% with a middle education, 42.8% with a lower education, and 26.1% with a higher education. It had 49.9% female and 50.1% male respondents. Due to missing data, the listwise option is used in linear regressions.

2.2. Operationalization of Variables

There is still no agreement on a standardized or single measure of social capital since it is a multidimensional concept. Moreover, due to the lack of long-standing cross-country surveys to measure social capital, contemporary research has used different proxies for social capital (Nieminen et al., 2008; Saukani and Ismail, 2019).

Individual-level data, rather than aggregated cultural values, are used to measure individual values and attitudes in this study. We chose the most common indicators suggested in the literature based on prior research. Measurement scales adapted from other studies were modified to fit the MENA context where necessary. The majority of previous research has concentrated on regions other than MENA. However, there are widely accepted proxies for social capital. Through the use of additive scales, proxy measures have been developed. Following the operational definition and subsequent review of these proxies, related ones were chosen. Based on such discussions of sociocultural context and cultural values, we use individual-level data from the WVS, 7th Round to determine personal attitudes and values in MENA countries.

2.2.1. Explanatory Variables

The WVS contains a diverse set of questions that can be used to develop more general and up-to-date measures for various concepts and variables. The majority of questions concern individuals' attitudes toward life, family, society, the environment, gender roles; democracy and government; health, religion, spirituality, and moral standards (Gorodnichenko and Ronald, 2011). As a result, besides religiosity, we develop sets of individual attitudes and values related to phenomena such as happiness and satisfaction in life, acceptance of unequal power distribution, and feelings of belongingness to society and the world one lives in.

Social Trust. Social trust is the generalized trust in strangers or the proclivity to cooperate in large numbers in a prisoner-dilemma context (Knack, 2002; Jong, 2009). A WVS question "Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you need to be very careful in dealing with people?" has been used by numerous studies as a proxy for generalized/social trust (Sulemana and Issifu, 2015; Woolcock and Narayan, 2000; Kasmaoui et al., 2018; Knack and Keefer, 1997; Sedeh et al., 2021; Knack, 2002; Jong, 2009; Berggren and Bjornskov, 2011). The corresponding response "most people can be trusted" indicates the general level of trust in society. The item is encoded as a binary scale (1= most people can be trusted; 2= need to be very careful). It was recorded on a dichotomous scale "1=most people can be trusted," and "0=need to be very careful." Citizens in MENA countries have low levels of social trust. Only 12.8% of all respondents said most people can be trusted, while 87.2 percent said one should be cautious. Country averages ranged from 7.4% in Egypt to 14.8% in Iran, indicating that most people can be trusted.

Religiosity. Because there is no shared theoretical foundation, measuring religiosity is a challenging task. The values dimension of religiosity is represented by people's attitudes and moral rules and behaviors as a result of their religiosity (Remizova et al., 2022). Religious communities and religious services represent regular interactions and deep links among people (Katz-Gerro and Jaeger, 2012), so we measure religiosity using three WVS items. Two items were used to assess religious intensity: (a) frequency of attending religious services and (b) frequency of praying. The third item is self-defined religiosity, which inquired as to how respondents defined themselves as religious or non-religious. Another WVS item asked the respondents about the extent to which religion was important in their lives. We refer to this variable as 'intensity of belief' since it measures how individuals view religion as very important in their lives.

The following four independent variables were derived through factor analysis, as explained previously.

Life Control Attitudes (Values). WVS includes questions that assess an individual's attitude toward his or her perceived indulgence in life. These items include questions about one's level of satisfaction with one's life, feeling of happiness, satisfaction with one's financial situation, freedom of choice and control, and state of health. Individuals who do not believe they have control over or can change their lives may be unmotivated to participate in collective actions. This could also be the result of a belief in destiny and the inability to change the past or the future. Libyans, Jordanians, and Iranians had the greatest sense of control over their lives, while Lebanon and Egypt had the least. Another WVS item asked respondents to rate their level of life satisfaction on a 10-point scale (1 completely dissatisfied, 10 completely satisfied). A WVS item asked respondents to state their subjective state of health if it was good or poor. A summated score is based on these 5 items. The higher levels of life control values on this index reveal that individuals have attitudes that value more freedom, satisfaction with life, financial satisfaction, and better subjective health. On the other hand, a lower score means more restraint and less enjoyment in life. If individuals do not believe they can control or change their life, they might not be motivated to involve in collective actions. This might also be an outcome of belief in destiny and that one cannot change the present or the future. Cronbach Alpha for the scale is .740.

Collectivism and Belongingness Values/Attitudes. Three WVS items captured feelings of belonging to one's surroundings, ranging from the village to the country. The degree to which individuals feel autonomous or embedded in their groups is referred to as collectivism. We compute a three-item index based on three WVS items that refer to feelings of belonging to one's home: "How close to home do you feel: your village, town, or city?" "I consider myself to be a member of my local community." "I consider myself to be a citizen of the [country] nation." The Cronbach Alpha coefficient is .846.

Attitudes toward the World. In addition to WVS items about belonging to one's society, two WVS items represented respondents' feelings of closeness to the world and their continent. Questions asked the respondents about how close they were to their continent and the world. About 39.9% of all respondents said they felt connected to their continent, and 37.1% said they felt connected to the world. Items were combined to form a scale, yielding a Cronbach's Alpha of .816.

Attitudes toward Authority. Two WVS items captured attitudes toward authority acceptance and expectations (income equality vs. greater income disparities, private versus public state ownership of businesses). The first question asked respondents to express their thoughts on income inequality and whether they prefer more equal incomes or approve of larger income differences. The second question asked respondents about their preferences for private versus public ownership of businesses.

2.2.2. Dependent Variables

Trustworthiness/ Civic Norms. Knack and Keefer (1997) developed a trustworthiness index based on WVS items to assess the strength of civic cooperation norms. Civic norms of cooperation are measured using four items on social engagement and social ethics in which respondents indicate whether they find such behaviors justifiable (a) "claiming government benefits to which you are not entitled," (b) "stealing property," (c) "cheating on taxes," and (d) "someone accepting a bribe in the course of their duties." Four items were added together and averaged to create an index. Cronbach Alpha for the four-item scale is .915.

Social/Civic Activism. WVS's most recent wave includes new questions about social activism, such as donating to a group or campaign, contacting a government official, encouraging others to act on political issues, and encouraging others to vote. An index was created by adding and averaging four items. Cronbach's Alpha is equal to .759.

2.3. Empirical Analysis

The linear regression model served as the foundation of our investigation. Personal values measured at the individual level, as well as religiosity variables, were important independent variables. Cronbach's Alpha was calculated for variables representing personal values that were made up of different indicators that formed an index.

The use of linear regression allows for the measurement and estimation of the impact of major predictors on civic activism and civic norms. Our main independent variables are personal values related to life control, authority attitudes, attitudes toward the world, and collectivism attitudes, religiosity-variables (frequency of religious service attendance, frequency of praying, self-defined religiosity), and social trust. The regression coefficients for predictors and dependent variables are listed in Table 3.

2.3.1. Effects of Religiosity and Personal Attitudes on Civic Norms

$$Civnorms = \beta_0 + \beta_1servicattend + \beta_2pray + \beta_3religiosity + \beta_4Beliefint + \beta_5soctrust + \beta_6collectivism + \beta_7fLifecontrol + \beta_8worldattit + \beta_9authattitu + \epsilon$$

Table 3 shows that the regression model significantly predicts civic norms as a dependent variable, with (F (1444.228; 9); p = 000*), as shown by ANOVA results in Table 3. The Durbin-Watson stat is 1.421.

Table 3. ANOVA Results for Regression Predicting Civic Norms

	Sum of Squares	DoF	Mean Square	F	Sig.
Regression	544.807	9	60.534	1444.228	.000*
Residual	441.234	10527	.042		
Total	986.041	10536			
Durbin-Watson stat	1.421				

Notes: Degrees of freedom is denoted by DoF. Significance level is 5%

In Table 4, regression results are displayed. VIF values show that multicollinearity was not a concern, since VIF¹ values are below threshold level (VIF < 5).

Table 4. Regression Model Predicting Civic Norms in MENA Countries (N=10537)

Predictors	B ²	Std (SE B)	β	t-values	Sig.	CI-Lower Bound	CI-Upper Bound	VIF
(Constant)	.704	.015		46.282	.000*	.674	.772	
Frequency of attending religious services	-.669	.010	-.590	-70.356	.000*	-.688	-.649	1.656
Frequency of Pray	.116	.008	.099	13.837	.000*	.100	.139	1.209
Self-Religiosity	.049	.009	.039	5.333	.000*	.031	.080	1.227
Social trust	-.171	.006	-.241	-29.555	.000*	-.183	-.160	1.558
Belief Intensity	.083	.012	.051	7.186	.000*	.060	.106	1.198
Collectivism Attitudes	.127	.014	.068	9.010	.000*	.099	.155	1.340
Life Control Attitudes	.035	.013	.018	2.710	.007	.010	.060	1.047
World Attitudes	-.073	.007	-.076	-10.530	.000*	-.087	-.059	1.241
Authority Attitudes	-.021	.008	-.018	-2.644	.008	-.036	-.005	1.038

¹ Variation Inflation Factors (VIF) have a threshold level (VIF < 5).

² Since variables are measured on different scales, unstandardized regression coefficients are reported as well.

Notes: *B* denotes unstandardized regression coefficients; the standard error for *B* is denoted by *SE B*. β denotes standardized Beta. T-values are expressed and $*p < 0.05$, where * denotes a significant level at 5%. Confidence Intervals are denoted for *B* at 95.0 % Confidence Intervals.

The regression results in Table 4 show that civic norms are significantly impacted by social trust. Lower social trust is associated with higher levels of civic norms. Prayer frequency and self-defined religiosity are both positively and significantly related to civic norms. The more frequently people pray and identify as religious, the higher their level of civic norms. Every increase in praying frequency increased the level of civic norms by .116. Self-described religiosity has a positive impact on civic norms. On the other hand, the frequency with which religious services are attended has a significant negative impact on the extent to which people reject such behaviors as bribery and stealing property. Religion may foster trust through special ingroup networks inside such religious services. These results are similar to what Delhey and Newton (2005) stated in their research which is, religious diversity may have a negative impact on social integration and, consequently, social capital formation.

Civic norms fall by .669 for every unit increase in religious service attendance. Civic norms are related to attitudes toward life control positively. People who have more control over their lives, are more financially satisfied, and have better subjective health tend to behave more ethically in terms of civic norms. Individuals who favor unequal power and those who prefer authorities to take an active role in their surroundings are more likely to engage in unethical behavior such as tax evasion and bribery.

In terms of collectivist attitudes, the more people feel connected to their society and environment, the more likely they are to reject free-riding behaviors like bribery and property theft. It can be argued that when people feel like they are a part of their society and community, they will act ethically. On the other hand, there is a negative relationship between one's attitudes towards the world and civic norms in one's world. This is represented through a statistically significant relationship between world attitudes and civic norms. When people feel isolated from the rest of the world and continent, they behave less ethically and are less likely to reject the four behaviors listed above. Life control attitudes have an insignificant positive effect on civic norms. The level of civic norms exhibited by citizens is influenced by their level of happiness or perceived control over their life. Attitudes toward authority have an influence on the level of civic norms. The more favorable attitude people hold toward authority figures, the lower is civic norms' level they exhibit.

According to the coefficient of determination (R^2), the current model accounts for approximately 55% of the variation in civic norms across 9 MENA countries. The results show that the current model has sizeable explanatory power.

2.3.2. Effects of Religiosity and Personal Attitudes on Civic Activism

Second, we regress our predictors to investigate their impact on civic activism in MENA countries. Results are shown in Table 5. Personal values and religiosity had a statistically significant effect on civic activism ($F(201.318; 9; p = .000^*)$). The Durbin-Watson stat is 1.607.

Table 5. ANOVA Results for Regression Predicting Civic Activism

	Sum of Squares	DoF	Mean Square	F	Sig.
Regression	119.219	9	13.247	201.318	.000*
Residual	673.321	10233	.066		
Total	792.540	10242			
Durbin-Watson stat	1.607				

Notes: Degrees of freedom is denoted by DoF. Significance level is 5%

$$Civicactivism = \beta_0 + \beta_1servicattend + \beta_2pray + \beta_3religiosity + \beta_4Beliefint + \beta_5soctrust + \beta_6collectivism + \beta_7fLifecontrol + \beta_8worldattit + \beta_9authattitu + \epsilon$$

Table 6 shows the findings from the regression, with civic activism as the dependent variable. VIF values show that multicollinearity was not a concern, since VIF values are below 5.

Table 6. Regression Model Predicting Civic Activism in MENA Countries (N=10243)

Predictors	B ¹	Std (SE B)	β	t-values	Sig.	CI-Lower Bound	CI-Upper Bound	VIF
(Constant)	.235	.019		12.065	.000*	.196	.273	
Frequency of attending religious services	.323	.012	.316	26.765	.000*	.299	.346	1.678
Frequency of Pray	-.020	.011	-.018	-1.826	.068	-.041	.001	1.211
Self-Religiosity	-.039	.012	-.034	-3.344	.001*	-.062	-.016	1.229
Social trust	.062	.007	.096	8.424	.000*	.048	.077	1.581
Belief Intensity	-.034	.015	-.023	-2.282	.022	-.063	-.005	1.208
Collectivism Attitudes	-.012	.018	-.007	-.659	.510	-.047	.024	1.331
Life Control Attitudes	.118	.016	.067	7.236	.000*	.086	.150	1.046
World Attitudes	-.048	.009	-.055	-5.428	.000*	-.065	-.031	1.229
Authority Attitudes	-.004	.010	-.004	-.452	.651	-.024	.015	1.039

Notes: *B* denotes unstandardized regression coefficients; the standard error for *B* is denoted by *SE B*. β denotes standardized Beta. T-values are expressed and $*p < 0.05$, where * denotes a significant level at 5%. Confidence Intervals are denoted for *B* at 95.0 % Confidence Intervals.

Six of the nine explanatory variables have a significant impact on civic activism in MENA countries according to the findings. Civic activism is influenced positively by social trust. Higher levels of social trust are linked to a greater proclivity to be an active citizen. To put it another way, when social trust is high, social activism or collective action increases. Similarly, civic engagement, political participation, and cooperation are all positively related to social trust according to Irwin (2009).

Higher levels of life satisfaction and happiness are linked to higher levels of civic activism. People are more socially active when they are content with their lives. This could be explained by a personal belief that they have control over their surroundings. These findings are not surprising, as people who are satisfied and happy with their lives are more likely to engage in prosocial behavior. Individuals who participate, cooperate, and join networks are found in collectivist societies according to Kaasa (2015) and Halman and Luijckx (2006).

Unsurprisingly, in the high power-distance Middle East and North Africa, higher positive attitudes toward authority are associated with lower civic activism. People are less likely to participate in civic activities when they expect the government to intervene and solve their problems. People who are more isolated and have a low sense of belonging to their society, country, and the world are more likely to engage in civic activism. This could be due to their desire to strengthen their bonds with their societies and the world around them. People's attitudes toward authority have an insignificant negative effect on levels of civic activism.

Finally, two religiosity-related variables, self-defined religiosity and frequency of prayer, have a negative impact on civic activism. However, frequency of prayers does not have a statistically significant effect on civic activism. People who are highly religious and pray frequently appear to have a lower proclivity for civic activism actions. People who attend religious services, on the other hand, tend to be more civically active. This is similar to the argument by Berggren and Bjørnskov (2011) that have commands and ethical teachings that stimulate altruistic and social behaviors. However, it should be noted that the mixed effect for religiosity might be explained by other personal factors not considered in this study. Finally, intensity of belief has a significant negative effect on civic activism. The higher importance people place on religion, the lower their civic activism is.

The coefficient of determination (R^2) indicates that the current model accounts for approximately 15% of the variance in civic activism. The correlation coefficients among predictor variables are shown in Table 7. The lack of explanatory power in the current model implies that more countries and variables that explain civic activism actions should be included in future research. The lower explanatory power of the model can be traced back to the high number of missing values in the WVS data and small number

¹ Since variables are measured on different scales, unstandardized regression coefficients are reported as well.

of countries. Additionally, levels of civic actions can be explained by other variables that were not included in the model such as gender, age, education level, and social class. It might be the case that civic activism among individuals in MENA region is influenced by individuals more than religiosity. Therefore, it is recommended that future research include more variables that might influence the tendency toward activism actions. For example, individual-level socioeconomic factors and macro-level factors such as GDP, poverty levels, and income inequality.

Table 7. Correlation Coefficients among Variables

	Democracy attitudes c	Life control attitudes	Authority attitudes	Economic attitudes	General trust	Belief intensity	Religious services	Pray	Self-religiosity	World attitudes
Belongingness attitudes	.084**	.135**	.086**	-.126**	-.004	.264**	.035**	.133**	.156**	.436**
Democracy attitudes		.065**	.050**	-.020*	.057**	.028**	.069**	.023**	.019*	-.050**
Life control attitudes			.167**	-.027**	.007	.053**	.026**	.061**	.037**	.062**
Authority attitudes				-.031**	.039**	.101**	.068**	.058**	.051**	.065**
Economic attitudes					-.048**	-.062**	-.083**	-.022**	.016*	-.130**
General trust						-.060**	.479**	-.002	.053**	-.026**
Belief intensity							.022**	.222**	.269**	.165**
Religious Services								.215**	.212**	-.049**
Pray									.346**	.020*
Self-religiosity										.071**

Notes: The table denotes correlation coefficients at both * $p < 0.05$ ** $p < 0.01$. Note: Significance level used in the regressions is 5%

CONCLUSION

Studies on the relationship between religion and social capital have been conducted at both the national (Delhey and Newton, 2005; Berggren and Bjornskov, 2011) and individual levels, with macro-level contextual variables incorporated (Van Oorschot and Arts, 2005; Lam, 2006). Due to data limitations and a few countries, individual-level data were used in the current study. As a result, the discussion presented here is limited to the MENA countries covered in the study. This is one of the first studies to look at the relationship between personal values, religiosity, and social capital in 9 MENA countries. Despite the heterogeneity of MENA countries, religiosity in 9 Muslim-majority countries was expected to have a significant impact on prosocial capital, as measured by civic trustworthiness and civic engagement.

We considered other measures that we believe capture important concepts of religiosity in the MENA region, such as intensity of belief, which is measured by the frequency with which individuals pray and attend religious services. This research provided a sociocultural overview of MENA countries to help us better understand social capital. Individual incentives, behavior, and preferences are shaped by culture, which is an important aspect of broadly defined institutions. We discussed MENA countries using Hofstede's cultural framework. As a result, in addition to religiosity variables, we used WVS items to create a set of personal values and examined their impact on civic norms and civic activism.

Using data from the WVS, 7th round, this study contributed to the limited literature on religiosity, values, and social capital in the MENA region, as well as how personal attitudes and religiosity-related variables influence civic norms. The study used different predictors to investigate the state of civic norms and ethical behavior. Generalized trust reflects adherence to civic participation values and citizenship norms, as it is the type of trust between two random citizens that matters for a country's economic performance. Unfortunately, citizens in MENA countries demonstrated a lack of social trust. Our findings revealed that when social trust is high, civic activism rises while civic norms fall. This

implies that when people lack trust in their surroundings, they are more likely to engage in social activities.

The 7th Round of WVS data in 9 countries revealed a few intriguing insights about personal values and social capital in the Middle East and North Africa, which could be investigated further. To begin with, citizens in the MENA region expect authorities to play a more active role, with qualities such as respect for authority and obedience expected. This was demonstrated by the majority of respondents who agreed that it was the role of the government to address income inequality. This can be attributed to the prevalence of inactive civic life in MENA countries, which would otherwise allow individuals to associate freely without regard to state regulations. This highlights the need for additional research to investigate these phenomena separately. However, we should not forget that social capital, which refers to social interaction and connectedness among people acting for solidarity and reciprocity, is influenced by civil society rather than the government system. For example, the government wields coercive power in order to achieve collective action, provide public goods, and manage common pool sources. It can reduce opportunism and knowledge externalities through education and legislation. As a result, governments are more efficient in societies where citizens are more engaged (Sulemana and Issifu, 2015).

This discussion leads to a discussion of the current study's limitations. To begin with, future research should include macro-level contextual variables such as national wealth, social and political stability, and income inequality. Besides individual characteristics, the national culture should be considered as a major factor shaping social capital patterns, as previously discussed. Second, the lack of data limited the study's scope to only nine MENA countries. Additionally, other country-level factors, aside from national culture, are expected to influence social capital. For example, education and life expectancy levels, urbanization levels, and economic security all have an impact on social life (Dimitrova et al., 2016). Given the political and social environment that has emerged in the aftermath of the Arab Spring, responses may not reflect freedom of expression. As a result of their personal fear of negative outcomes, respondents may respond in a specific way. Finally, social issues such as unemployment, crime, poverty, and health have been linked to civic health and social capital endowment. More research on social capital in the Middle East and North Africa is needed. Gender attitudes, work-related values, youth participation, sustainability considerations, respect for human rights, and racism may be explored in future research on the MENA region's sociocultural environment and social capital.

Ethics Statement: *Permission from an ethics committee is not needed for this study. In case of detection of a contrary situation, Beykent University Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s) of the study.*

Author Contributions Statement: *1st author's contribution rate is 75%. 2nd author's contribution rate is 25%.*

Conflict of Interest: *There is no conflict of interest among the authors.*

Etik Beyan: *Bu çalışmada etik beyanı gerektirecek herhangi bir uygulama kullanılmamıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.*

Yazar Katkı Beyanı: *1. Yazarın katkı oranı %75'tir. 2. Yazarın katkı oranı %25'tir.*

Çıkar Beyanı: *Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur*

REFERENCES

- Abou-Youssef, M.M.H., Kortam, W., Abou-Aish, E. & El-Bassiouny, N. (2015). Effects of religiosity on consumer attitudes toward Islamic banking in Egypt. *International Journal of Bank Marketing*, 33(6), 786-807. [10.1108/IJBM-02-2015-0024](https://doi.org/10.1108/IJBM-02-2015-0024)
- Acemoglu, D. (2008). *Introduction to modern economic growth*. Princeton University Press.
- Achilov, D. (2013). Social capital, Islam, and the Arab spring in the middle east. *Journal of Civil Society*, 9(3), 268–286. <http://dx.doi.org/10.1080/17448689.2013.816541>
- Afiouni, F. (2014). Women’s Careers in The Arab Middle East. Understanding institutional constraints to the boundary less career view. *Career Development International*, 19(3), 314-336. <https://doi.org/10.1108/CDI-05-2013-0061>
- Aghion, P. & Howitt, P. (2009). *The economics of growth*. The MIT Press.
- Ahern, M. M. & Hendryx, M. S. (2003). Social capital and trust in providers. *Social Science & Medicine*, 57(7), 1195–1203. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(02\)00494-X](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(02)00494-X)
- Ajzen, I. & Fishbein, M. (2000). Attitudes and the attitude-behavior relation: Reasoned and automatic processes. *European Review of Social Psychology*, 11(1), 1–33. <https://doi.org/10.1080/14792779943000116>
- Akcomak, I. S. (2011). Social capital of social capital researchers. *Review of Economics and Institutions*, 2(2). <https://doi.org/10.5202/rei.v2i2.32>
- Almutairi, S., Heller, M. & Yen, D. (2021). Reclaiming the heterogeneity of the Arab states. *Cross Cultural and Strategic Management*, 28(1), 158–176. <https://doi.org/10.1108/CCSM-09-2019-0170>
- Ayob, A. H. & Saiyed, A. A. (2020). Islam, institutions and entrepreneurship: Evidence from Muslim populations across nations. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 13(4), 635–653. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-11-2019-0472>
- Barro, R.J. & McCleary, R.M. (2003). Religion and economic growth across countries. *American Sociological Review*, 68(5), 760-781.
- Berggren, N. & Bjørnskov, C. (2011). Is the importance of religion in daily life related to social trust? Cross-country and cross-state comparisons. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 80(3), 459-480. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2011.05.002>
- Berghe, W.V., Schachner, M., Sgarra, V. & Christie, N. (2020). The association between national culture, road safety performance and support for policy measures. *IATSS Research*, 44(3), 197 - 211. <https://doi.org/10.1016/j.iatssr.2020.09.002>
- Bernheim, D. (1994). A theory of conformity. *Journal of Political Economy*, 102(5), 841-877. <https://doi.org/10.1086/261957>
- Beugelsdijk, S. & Welzel, C. (2018). Dimensions and dynamics of national culture: Synthesizing hofstede with ingelhart. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 49(10), 1469–1505. <https://doi.org/10.1177/0022022118798505>
- Black, B. (2001). Culturally coded? The enigma of flexible labor markets. *Employee Relations*, 23(4), 401–416. <https://doi.org/10.1108/01425450110397882>
- Cáceres-Carrasco, F.R., Santos, F.J. & Guzmán, C. (2020). Social capital, personal values, and economic development: Effect on innovation. An international analysis. *The European Journal of Social Science Research*, 33(1), 70-95. <https://doi.org/10.1080/13511610.2019.1626701>
- Cammett, M., Diwan, I. & Vartanova, I. (2020). Insecurity and political values in the Arab world. *Democratization*, 27(5), 699–716. <https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1723081>
- Christoforou, A. (2011). Social capital across European countries individual and aggregate determinants of group membership. *The American Journal of Economics and Sociology*, 70 (3), 699-728.

- Chung, S., Choi, H. & Lee, S.S. (2014). Measuring social capital in the republic of Korea with mixed methods: Application of factor analysis and fuzzy-set ideal type approach. *Social Indicators Research*, 117(1), 45-64. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0341-8>
- Delhey, J. & Newton, K. (2005). Predicting cross-national levels of social trust: Global pattern or Nordic exceptionalism?. *European Sociological Review*, 21, 311–327.
- Dimitrova, B.V., Rosenbloom, B. & Andras, T. (2016). The impact of national cultural values on retail structure: Evidence from the world values survey. *International Marketing Review*, 33(6), 894-920. <https://doi.org/10.1108/IMR-11-2014-0361>
- Ditsa, G., Alwahaishi, S., Alkobaisi, S. & Snášel, V. (2013). A comparative study of the effects of culture on the deployment of information technology. *International Journal of Technology Diffusion*, 2(4), 12–24. <https://doi.org/10.4018/jtd.2011100102>
- Fafchamps, M. & Minten, B. (2002). Social capital and the firm: Evidence from agricultural traders in madagascar. In R. Puttnam (Author) & C. Grootaert & T. Van Bastelaer (Eds.), *The Role of Social Capital in Development: An Empirical Assessment* (s. 125-154). Cambridge University Press. Doi:10.1017/CBO9780511492600.006
- Fargher, S., Kesting, S., Lange, T. & Pacheco, G. (2008). Cultural heritage and job satisfaction in eastern and western Europe. *International Journal of Manpower*, 29(7), 630–650. <https://doi.org/10.1108/01437720810908938>
- Galbraith, C.S. & Galbraith, D.M. (2007). An empirical note on entrepreneurial activity, intrinsic religiosity and economic growth. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 1 (2), 188-201. <https://doi.org/10.1108/17506200710752601>
- Ghazinoory, S., Bitaab, A. & Lohrasbi, A. (2014). Social capital and national innovation system: A cross-country analysis. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 21(4), 453-475. <https://doi.org/10.1108/CCM-10-2013-0154>
- Giorgi, S., Lockwood, C. & Glynn, M. A. (2015). The many faces of culture: Making sense of research on culture in organization studies. *Academy of Management Annals*, 9(1), 1–54.
- Glaeser, E.L., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F. & Schleifer, A. (2004). Do institutions cause growth? *Journal of Economic Growth*, 9, 271–303. <https://doi.org/10.1023/B:JOEG.0000038933.16398.ed>
- Gorodnichenko, Y. & Roland, G. (2011). Which dimensions matter for long-run growth. *American Economic Review*, 101, 492-498.
- Gouda, M. & Park, S.M. (2015). Religious loyalty and acceptance of corruption. *Journal of Economics and Statistics*, 235(2), 184-206. <https://doi.org/10.1515/jbnst-2015-0206>
- Graafland, J. & Jong, E.D. (2021). The moderating role of culture on the benefits of economic freedom: Cross-country analysis. *Journal of Comparative Economics*, <https://doi.org/10.1016/j.jce.2021.09.005>
- Grinin, L., Korotayev, A. & Tausch, A. (2018). Islamism, Arab spring, and the future of democracy, perspectives on development in the middle east, and north Africa (MENA) region. https://doi.org/10.1007/978-3-319-91077-2_12
- Grootaert, C. & T. E. Van Bastelaer. (2002). *The role of social capital in development: An empirical assessment*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511492600>
- Guagnano, G. & Santini, I. (2020). Active citizenship in Europe: The role of social capital. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 40(1–2), 79–98. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-05-2019-0100>
- Guo, Q., Liu, Z. & Tian, Q. (2018). Religiosity and prosocial behavior at national level. *Psychology of Religion and Spirituality*, 12(1), 55–65. <https://doi.org/10.1037/rel0000171>

- H'Madoun. (2011). Afraid of god or afraid of man: How religion shapes attitudes toward free riding and fraud. *Working Papers*, 32.
- Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen (Eds.). (2022). *World values survey: Round seven - country-pooled datafile version 4.0. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat*. <https://doi.org/10.14281/18241.18>
- Halman L. & Luijkx R. (2006). Social capital in contemporary Europe: Evidence from the European social survey. *Portuguese Journal of Social Science*, 5(1), 65-90. <https://doi.org/10.1386/pjss.5.1.65/1>
- Han, S., Kim, H. & Lee, H. (2013). A multilevel analysis of the compositional and contextual association of social capital and subjective well-being in Seoul, South Korea. *Social Indicators Research*, 111(1), 185-202. <https://doi.org/10.1007/s11205-011-9990-7>
- Hanifan, J. L. (1916). The rural school community center. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 67, 130–138.
- Harris, M., Khodour, N, Maani, A. & Saif, N. (2015). The role of social capital in shaping management in Jordan: A case study on umniah company. *Journal of Management Research*, 7(1), 1-21.
- Hofmeyer, A. & Marck, P.B. (2008). Building social capital in healthcare organizations: Thinking ecologically for safer care. *Nursing Outlook*, 56(4), 145-151. <https://doi.org/10.1016/j.outlook.2008.01.001>
- Hofstede, G. (1983). National cultures in four dimensions: A research-based theory of cultural differences among nations. *International Studies of Management & Organization*, 13(1–2), 46–74. <https://doi.org/10.1080/00208825.1983.11656358>
- Hofstede, G., Hofstede, G. J. & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind* (3rd Edition.). McGraw-Hill.
- House, R., Javidan, M., Hanges, P. & Dorfman, P. (2002). Understanding cultures and implicit leadership theories across the globe: An introduction to project globe. *Journal of World Business*, 37(1), 3-10. [https://doi.org/10.1016/S1090-9516\(01\)00069-4](https://doi.org/10.1016/S1090-9516(01)00069-4)
- Irwin, K. (2009). Prosocial behavior across cultures: The effects of institutional versus generalized trust. *Advances in Group Processes*, 26, 165–198. [https://doi.org/10.1108/S0882-6145\(2009\)0000026010](https://doi.org/10.1108/S0882-6145(2009)0000026010)
- Jamal, A. (2007). When is social trust a desirable outcome? Examining levels of trust in the Arab World. *Comparative Political Studies*, 40, 1328–1349. <https://doi.org/10.1177/0010414006291833>
- Jamal, A. & Tessler, M. (2008). The democracy barometers (Part II): Attitudes in the Arab World. *Journal of Democracy* 19(1), 97-111. <https://doi.org/10.1353/jod.2008.0004>
- Jong, E. (2009). *Culture and economics: On values, economics, and international business*. Routledge.
- Kaasa, A. (2013). Religion and social capital: Evidence from European countries. *International Review of Sociology*, 23(3), 578–596. <https://doi.org/10.1080/03906701.2013.856162>
- Kaasa, A. (2015). Culture, religion, and social capital: Evidence from European regions. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 35(11–12), 772–794. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-11-2014-0110>
- Kaasa, A. (2019). Determinants of individual-level social capital: Culture and personal values. *Journal of International Studies*, 12(1), 9-32. <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2019/12-1/1>
- Kaasa, A. & Parts, E. (2008). Individual-level determinants of social capital in Europe: Differences between country groups. *Acta Sociologica*, 51(2), 145–168. <https://doi.org/10.1177/0001699308090040>

- Kasmaoui, K., Mughal, M. & Bouoiyours, J. (2018). Does trust influence economic growth? Evidence from the Arab World. *Economics Bulletin*, 38(2), 880–891.
- Katz-Gerro, T. & Jaeger, M. M. (2012). Religion, religiosity, and cultural stratification: Theoretical links and empirical evidence. *Research in the Sociology of Work*, 23, 337–366. [https://doi.org/10.1108/S0277-2833\(2012\)0000023017](https://doi.org/10.1108/S0277-2833(2012)0000023017)
- Keele, L. (2005). Macro measures and mechanics of social capital. *Political Analysis*, 13(2), 139-156.
- King, P.E. & Furrow, J.L (2004). Religion as a resource for positive youth development: Religion, social capital, and moral outcomes. *Developmental Psychology*, 40(5), 703-713. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.40.5.703>
- Knack, S. (2002). *Social capital, growth, and poverty: A survey of cross-country evidence*. Grootaert, C., Bastelaer, T, *The Role of Social Capital in Development: An Empirical Assessment* içinde, (s.42-82). Cambridge University Press.
- Knack, S. & P. Keefer. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251–1288.
- Krishna, A. & Uphoff, N. (2002). Mapping and measuring social capital through assessment of collective action to conserve and develop watershed in Rajasthan, India. In Grootaert, C., Bastelaer, T (Eds), *The Role of Social Capital in Development: An Empirical Assessment*, 85-124. Cambridge University Press.
- Lam, P.Y. (2002). As the flocks gather: How religion affects voluntary association membership. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(3), 405-22. <https://doi.org/10.1111/1468-5906.00127>
- Lam, P.Y. (2006). Religion and civic culture: A cross-national study of voluntary association membership. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 45(2), 177.
- Lefebvrea, V.M., Sorensonb, D., Henchionb., M. & Xavier Gellynck, X. (2016). Social capital and knowledge sharing performance of learning networks. *International Journal of Information Management*, 36, 570-579. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2015.11.008>
- Letki, N. (2006). Investigating the roots of civic morality: Trust, social capital, and institutional performance. *Political Behavior*, 28(4), 305-325. <https://doi.org/10.1007/s11109-006-9013-6>
- Lu, P., Oh, J., Leahy, K. E. & Chopik, W. J. (2021). Friendship importance around the world: Links to cultural factors, health, and well-being. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.570839>
- Manatschal, A. & Freitag, M. (2014). Reciprocity and volunteering. *Rationality and Society*, 26(2), 208–235. <https://doi.org/10.1177/10434631145237>
- Mattes, M. D. & Sloane, M. A. (2015). Reflections on hope and its implications for end-of-life care. *Journal of the American Geriatrics Society*, 63(5), 993–996. <https://doi.org/10.1111/jgs.13392>
- Minkov, M., Dutt, P., Schachner, M., Jandosova, J., Khassenbekov, Y., Morales, O. & Blagoev, V. (2019). What would people do with their money if they were rich? A search for Hofstede dimensions across 52 countries. *Cross Cultural and Strategic Management*, 26(1), 93–116. <https://doi.org/10.1108/CCSM-11-2018-0193>
- Mladovsky, P. & Elias, M. (2008). A conceptual framework for community-based health insurance in low-income countries: Social capital and economic development. *World Development*, 36(4), 590-607. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2007.04.018>
- Mondéjar-Jiménez, J., Mesegaer-Santamaria, L. & Vargas-Vargas, M. (2011). An empirical assessment of individual-level determinants of social capital in central European countries. *Journal of East European Management Studies*, 16(3), 237-250.
- Mueller, S.L. & Thomas, A.S. (2001). Culture and entrepreneurial potential: A nine-country study of locus of control and innovativeness. *Journal of Business Venturing*, 16(1), 51-75.

- Narayan, D. (1999). *Bonds and bridges: Social capital and poverty. Policy Research Working Paper 2167. Poverty Reduction and Economic Management Network.* World Bank.
- Nettler, R. & Marquand, D. (2001). *Religion and democracy.* Hoboken: John Wiley & Sons.
- Nieminen, T., Martelin, T., Koskinen, S., Simpura, J., Alanen, E., Harkanen, T. & Aromaa, A. (2008). Measurement and socio-demographic variation of social capital in a large population-based survey. *Social Indicators Research*, 85, 405-423. <https://doi.org/10.1007/s11205-007-9102-x>
- Nwankwo, S., Gbadamosi, A. & Ojo, S. (2012). Religion, spirituality and entrepreneurship. *Society and Business Review*, 7(2), 149–167. <https://doi.org/10.1108/17465681211237619>
- Ostapenko, N. (2015). National culture, institutions, and economic growth: The way of influence on productivity of entrepreneurship. *Journal of Entrepreneurship and Public Policy*, 4(3), 331-351. <https://doi.org/10.1108/JEPP-11-2014-0040>
- Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.
- Putnam, R. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65–78. <https://doi.org/10.1353/jod.1995.0002>
- Remizova, A., Rudnev, M. & Davidov, E. (2022). In search of a comparable measure of generalized individual religiosity in the world values survey. *Sociological Methods and Research*. <https://doi.org/10.1177/00491241221077239>
- Sarason, S. B. (1974). *The psychological sense of community: Prospects for a community psychology.* Jossey-Bass.
- Saukani, N. & Ismail, N. A. (2019). Identifying the components of social capital by categorical principal component analysis (CATPCA). *Social Indicators Research*, 141(2), 631–655. <https://doi.org/10.1007/s11205-018-1842-2>
- Schwartz, S.H. & Huismans, S. (1995). Value priorities and religiosity in four western religions. *Social Psychology Quarterly*, 58(2), 88-107. <https://doi.org/10.2307/2787148>
- Sedeh, A.A., Abootorabi, H. & Zhang, J. (2021). National social capital perceived entrepreneurial ability and entrepreneurial intentions. *International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research*, 27(2), 334–355. <https://doi.org/10.1108/IJEBR-10-2019-0616>
- Shirokanova, A. (2015). A comparative study of work ethic among Muslims and Protestants: Multilevel evidence. *Social Compass*, 62(4), 615–631. <https://doi.org/10.1177/0037768615601980>
- Smith, N. (2007). *Religion, altruism, and social capital*, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1333438
- Stadelmann-Steffen, I. & Freitag, M. (2011). Making civil society work: Models of democracy and their impact on civic engagement. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40(3), 526–551. <https://doi.org/10.1177/0899764010362114>
- Stathopoulou, T. & Kostaki, A. (2014). Religiosity, trust and tolerance in times of recession. The cases of Spain and Greece. In N.P. Petropoulos and G.O. Tsobanoglou (Eds.) *The Debt Crisis in the Eurozone: Social Impacts*. Cambridge Scholars Publishing.
- Stenslie, S. & Selvik, K. (2019). Elite survival and the Arab spring: The cases of Tunisia and Egypt. *Comparative Social Research*, 34, 17–34. <https://doi.org/10.1108/S0195-631020190000034002>
- Stjerno, S. (2012). *Solidarity in Europe. The history of an idea.* Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490378>
- Stromsens, K. (2008). The Importance of church attendance and membership of religious voluntary organizations for the formation of social capital. *Social Compass*, 55(4), 478-496. <https://doi.org/10.1177/003776860809723>

- Sulemana, I. & Issifu, I. (2015). An empirical examination of the determinants of trust in Ghana. *International Journal of Social Economics*. <https://doi.org/10.1108/IJSE-03-2014-0060>
- Tausch, A. (2016). The civic culture of the Arab World: A comparative analysis based on world values survey data. *Middle East Review of International Affairs*, 20(1), 35-59. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2827232>
- Tausch, A. (2018). Africa on the maps of global values: Comparative analyses, based on recent world values survey data., *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3214715>
- Tausch, A. (2018a). The return of religious antisemitism? The evidence from world values survey data. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3286326>
- The 6 Dimensions Model of National Culture by Geert Hofstede. (2022).17 April 2022, from <https://geerthofstede.com/culture-geert-hofstede-gert-jan-hofstede/6d-model-of-national-culture/adresinden edinilmistir>.
- Thomas, C. Y. (1996). Capital markets, financial markets and social capital. *Social and Economic Studies*, 45(2 & 3), 1-23.
- Triandis, H. C. & Gelfand, M. J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 118–128.
- Ul-Haq, S., Butt, I., Ahmed, Z. & Al-Said, F. T. (2020). Scale of religiosity for Muslims: An exploratory study. *Journal of Islamic Marketing*, 11(6), 1201–1224. <https://doi.org/10.1108/JIMA-03-2016-0018>
- Uphoff N. & Wijayaratna, C.M. (2000). Demonstrated benefits from social capital: The productivity of farmer organizations in Gal Oya, Sri Lanka. *World Development*, 28(11), 1875- 1890. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(00\)00063-2](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(00)00063-2)
- Van Oorschot, W. & Finsveen, E. (2009). The welfare state and social capital inequality: An empirical exploration using longitudinal European/world values study data from 13 western welfare states. *European Societies*, 11(2), 189–210. <https://doi.org/10.1080/14616690802155346>
- Van Oorschot, W., Arts, W. & Gelissen, J. (2006). Social capital in Europe: Measurement and social and regional distribution of a multifaceted phenomenon. *Acta Sociologica*, 49(2), 149-167. <https://doi.org/10.1177/0001699306064770>
- Van Oorshot, W. & Arts, W. (2005). Social capital of European welfare states: The crowding out hypothesis revisited. *Journal of European Social Policy*, 15(1), 5-26. <https://doi.org/10.1177/0958928705049159>
- Vauclair, C. M. (2009). Measuring cultural values at the individual-level: Considering morality in cross-cultural values research. *Revista de Administracao Mackenzie*, 10(3), 60–83. <https://doi.org/10.1590/S1678-69712009000300005>
- Venak, S., Zhu, Y. & Brewer, P. (2013). Looking into the future: Hofstede long term orientation versus GLOBE future orientation. *Cross Cultural Management*, 20(3), 361–385. <https://doi.org/10.1108/CCM-02-2012-0014>
- Warter, I. & Warter, L. (2020). Culture and tolerance in Romania. Evidence from world values survey. *Journal of Intercultural Management and Ethics*, 4, 87-120. <https://doi.org/10.35478/jime.2020.4.08>
- Welzel, C., Inglehart, R. & Deutsch, F. (2005). Social capital, voluntary associations and collective action: which aspects of social capital have the greatest ‘civic’ payoff? *Journal of Civil Society*, 1(2), 121–146. <https://doi.org/10.1080/17448680500337475>
- Whiteley, P. F. (2000). Economic growth and social capital. *Political Studies*, 48, 443-466. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.002>
- Woolcock, M. & Narayan, D. (2000). Social capital: Implications for development theory, research, and policy. *World Bank Research Observer*, 15(2), 225-249.

- Yeary, K. H. K., Ounpraseuth, S., Moore, P., Bursac, Z. & Greene, P. (2012). Religion, social capital, and health. *Review of Religious Research*, 54(3), 331–347.
- Yeganeh, H. (2015). Religiosity, socio-economic development and work values: A cross-national study. *Journal of Management Development*, 34(5), 585–600. <https://doi.org/10.1108/JMD-06-2014-0066>
- Younsi, M. & Chakroun, M. (2016). Does social capital determine health? Empirical evidence from MENA countries. *The Social Science Journal*, 53(3), 371-379. <https://doi.org/10.1016/j.soscij.2017.03.002>.

APPENDIX

Table 1. WVS Items on Civic (Social) Norms

Q181 Someone accepting a bribe in the course of their duties
Q179 Stealing property
Q180 Cheating on taxes
Q177 Claiming government benefits to which you are not entitled

Table 2: WVS Items on Civic (Social) Activism

Q213 Donating to a group or campaign
Q214 Contacting government official
Q215 Encouraging others to take action about political issues
Q216 Encouraging others to vote

Table 3. Personal Attitudes through Factor Loadings and Corresponding WVS Items

	Rotated Component Matrix ^a			
	Belongingness Attitudes	Life control Attitudes	Attitudes toward the world	Attitudes toward Authority
Q256 Feel close to your district, region	.818			
Q255 Feel close to your village, town, or city	.812			
Q257 Feel close to your country	.787			
Q254 National pride	.650			
Q49 Satisfaction with your life		.802		
Q50 Satisfaction with financial situation		.729		
Q46 Feeling of happiness		.716		
Q47 State of health (subjective)		.672		
Q48 Freedom of choice and control		.561		
Q259 Feel close to the world			.895	
Q258 Feel close to your continent			.860	
Q107 Private vs state ownership of business				.727
Q106 income equality vs larger income differences				.725

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. a. Rotation converged in 5 iterations.

ÖĞRENCİLERİN GENEL SINIZM DÜZEYLERİNİN NOMOFOBİ DÜZEYLERİNE ETKİSİNDE YALNIZLIĞIN MODERATÖR ETKİSİ

THE MODERATOR EFFECT OF LONELINESS ON THE EFFECT OF STUDENTS' GENERAL CYNICISM LEVELS ON NOMOPHOBIA LEVELS

Tuba BIYIKBEYİ¹, Parvın BAYRAMLI²

Öz

Araştırmada, öğrencilerin sinizm düzeylerinin nomofobi düzeylerine etkisi ve yalnızlık düzeyinin bu etki üzerindeki moderatör rolünü tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırmanın veri toplama aracı olarak anket yöntemi tercih edilmiştir. Anketler, tesadüfi örnekleme yöntemi ile İstanbul Üniversitesinde farklı bölümlerde eğitim görmekte olan 241 öğrenci üzerinde uygulanmıştır. Anketlerden elde edilen verilerin analizi için SPSS 23.0 paket programından yararlanılmıştır. Analiz için gerekli olan verilerin yalnızca bir üniversite ile sınırlı kalması, bu araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır. Araştırma bulgularına göre, sinizmin nomofobi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin sinizm düzeylerinin yüksek olmasının, onlarda cep telefonu yoksunluğu korkusunun artmasına neden olduğu görülmüştür. Ayrıca, sinizmin nomofobi üzerindeki etkisinde yalnızlığın kısmi bir moderatör etkisi tespit edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, öğrencilerinin sinizm düzeyinin artması nomofobi düzeyinin artmasına etki etmektedir. Yalnızlık düzeyinin artmasının, bu etkiyi güçlendirdiği tespit edilmiştir. Dolayısı ile yalnızlık düzeyinin artması sinizm ve nomofobi ilişkisini kuvvetlendirmekte, yalnızlık düzeyinin azalması ise bu etkiyi zayıflatmaktadır.

Abstract

In the study, it was aimed to determine the effect of students' cynicism levels on their nomophobia levels and the moderator role of loneliness level on this effect. Survey method was used as data collection tool in the research. Surveys were applied to 241 students who study in different departments at Istanbul University with a random sampling method. SPSS 23.00 package program was used for the analysis of the data obtained from questionnaires. The limitation of the research is that the data required for analysis is limited to only one university. According to the research findings, it was determined that cynicism has a statistically significant effect on nomophobia. It has been observed that the high cynicism levels of the students cause an increase in the fear of cell phone deprivation in them. In addition, a partial moderator effect of loneliness was determined on the effect of cynicism on nomophobia. According to the results of the research, the increase in the level of cynicism of the students affects the increase in the level of nomophobia. The increase in the level of loneliness strengthens this effect. The decrease in loneliness level weakens this effect.

Anahtar Kelime: Sinizm, Yalnızlık, Nomofobi.

Keywords: Cynicism, Loneliness, Nomophobia.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, tuba.biyikbeyi@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1770-7304

² Uzman, Azerbaycan Devlet Gümrük Komitesi Akademisi, parvin.bayramli@asca.edu.az, ORCID: 0000-0001-8781-133X

Extended Abstract

The university period, which has a great share in shaping the future life of individuals, is one of the important stages for students. For this reason, it is important to issue to examine some behaviors of students and the factors affecting these behaviors. In particular, today's intensive technology can lead to the individualization of people and this can affect attitudes toward others. Negative emotions that individuals feel towards their environment strike cynicism. Individuals may feel cynicism when they perceive that the people around them are behaving falsely, lying, and many similar negative behaviors. They can avoid that environment and be in that environment compulsively and reluctantly. Individuals can fulfill their socialization needs via smartphones, which has become an opportunity to escape for individuals who feel cynicism through the possibilities offered by technology. In addition, long-term use of these technologies may cause negative effects on students. One of these negative effects is loneliness. It is thought that cynical students isolate themselves more from society, become lonely, and therefore feel more comfortable in the virtual environment. For this reason, the idea that cynical students may experience the feeling of nomophobia, which is defined as the fear of cell phone deprivation, formed the starting point of this research. It is thought that the level of nomophobia will be higher in individuals who hug the virtual environment due to the cynicism and loneliness experienced in the real environment.

The study aims to determine the effect of students' cynicism on their nomophobia levels and the moderator role of loneliness in this effect. For this purpose, first of all, a literature review was made in the study, and then the data and analyses obtained as a result of the research were examined. The survey method was used as a data collection tool in the research. Surveys were applied to 241 students who study in different departments at Istanbul University with a random sampling method. SPSS 23.00 package program was used for the analysis of the data. The lack of studies on the variables of nomophobia and cynicism constitutes the originality of this research. The limitation of the research is that the data required for analysis is limited to only one university. According to the research findings, it was determined that cynicism has a statistically significant effect on nomophobia. In addition, a partial moderator effect of loneliness was observed on the effect of cynicism on nomophobia. Students' loneliness levels play a moderator role in the relationship between these two variables. Therefore, the increase in loneliness strengthens the relationship between cynicism and nomophobia, while its decrease weakens the relationship. In addition, it was determined that the increase in the daily phone usage time of the students, in general, was associated with the increase in the level of nomophobia. It has been determined that cynicism is effective on nomophobia. It can be thought that this effect stems from the fact that students with a cynical attitude perceive their phones as their own friends or relatives and constantly experience separation anxiety from the phone. Loneliness levels of students play a moderator role in the relationship between these two variables. Therefore, while the increase in loneliness strengthens the relationship between cynicism and nomophobia, its decrease weakens the relationship. In this context, it can be suggested that the university administration should approach these issues more sensitively. It may be useful to take measures such as identifying students with high levels of loneliness and eliminating their loneliness levels with some social activities. The number and type of social activities and programs planned to increase the relations of these students with their friends can also be increased.

GİRİŞ

Günümüz dünyasında, teknolojik yenilikler insan yaşamını birçok açıdan etkilemektedir. Teknolojik yeniliklerden biri olan akıllı telefonlar artık sadece iletişim sağlamak için değil, sosyalleşme, eğitim ve eğlence gibi birçok farklı amaçlarla kullanılmaktadır (Chaisatien ve Akahori, 2007). Teknolojik yoğunluk, insanların bireyselleşmesi, çevreye karşı tutum gibi konular birbirlerini etkileyebilmektedir. Bireylerin bulunduğu ortama karşı hissettiği negatif duygular, sinizm kavramını ortaya çıkarır. Birey, etrafındaki kişilerin sahte davrandığını, kendisine yalan söylendiğini düşündüğünde ve benzeri pek çok olumsuz davranışı algıladığında, sinizmi hissedebilir. O ortamdan uzaklaşmak isteyebilir ya da o çevrede mecburi olarak ve gönülsüz bir şekilde bulunabilir.

Teknolojinin sunduğu imkânlarla bireylerin sosyalleşme ihtiyaçlarını akıllı telefonlar aracılığı ile yapabilmeleri, buldukları reel ortama karşı negatif hisler besleyen bireyler açısından bir kaçış fırsatı yaratmıştır denilebilir. Araştırma konusu itibarıyla burada kastedilen negatif hisler bireyin, diğer bireyler tarafından sergilendiğini düşündüğü kendini beğenme, aldatma, yalan konuşma, sözde dürüst, ilgileniyor gibi gözükme, ahlaklı ve etik standartlara sahip olmayan, kopyacı, sözde cömert gibi olumsuz eğilimli davranışları sebebi ile meydana gelen sinizmi vurgulamaktadır (Arslan ve Akarçay, 2013). Cep telefonları teknolojik gelişim sayesinde haberleşme işlevinin ötesine geçerek pek çok farklı işlevi de bünyesine dâhil etmiştir. Bu gelişmeler ile bireylerde bu telefonların günlük kullanım süresi artmaya başlamış ve bu süreç itibarıyla nomofobi ve cep telefonu bağımlılığı gibi kavramlar ortaya çıkmıştır (Aktaş ve Yılmaz, 2017).

Bireylerin gelecekteki hayatına yön vermede payı büyük olan üniversite döneminin, öğrenciler için önemli evrelerden biri olduğu söylenebilir (Akyüz vd., 2016). Herkes gibi öğrencilerin de günlük olarak bu teknolojileri çok uzun süreli kullanma ihtiyaçları onlarda çeşitli psikolojik etki ve olumsuzluklar yaratabilmektedir. Bu olumsuz etkilerden biri de öğrencilerin zamanla bu teknolojik cihazlara fazla bağlanması sonucu meydana gelebilen reel hayattan kopma ve yalnızlaşma olarak görülebilir. Yalnızlık, bireyin tek başlılığı anlamına gelmektedir (Çakır ve Oğuz, 2017). Weiss (1973), kavramı bireyin ihtiyacı olan sosyal ilişkilerin eksikliğine veya farklı sosyal ilişkileri olmasına rağmen, bu ilişkilerde yakınlığın ve duygusallığın olmamasına karşı ortaya konulan bir tepki olarak tanımlamaktadır.

İlgili tanımlar ışığında, sinik öğrencilerin kendini toplumdan daha fazla soyutladığı, yalnızlaştığı ve bu yüzden sanal ortamda kendilerini daha rahat hissettikleri düşünülmektedir. Bu sebeple sinik öğrencilerin cep telefonu yoksunluğu korkusu olarak tanımlanan nomofobi hissini daha çok yaşayabilecekleri düşüncesi, bu araştırmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Reel ortamda yaşadığı sinizm ve yalnızlık duygusu ile sanal ortama sarılan bireylerde nomofobi düzeyinin daha fazla olması muhtemel görülmektedir.

Araştırmanın amacı, öğrencilerin sinizm hissini nomofobi düzeyleri üzerindeki etkisini ve yalnızlığı bu etkideki aracı rolünü tespit etmektir. Bu amaçla, çalışmada öncelikle literatür taraması yapılmış, ardından araştırma sonucu elde edilen veriler ve analizler incelenmiştir. İncelenen araştırmalara göre sinizm ve nomofobi arasında yapılmış pek çok araştırma görülmemiştir. Bu değişkenlerin bir arada incelenmesi de araştırmanın özgünlüğüne katkı sağlamaktadır. Araştırmada veri toplamak için anket yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler; frekans, korelasyon, regresyon ve hiyerarşik regresyon analizlerine tabi tutulmuştur. Bu analizlerle öğrencilerin sinizm ve nomofobi düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Ardından öğrencilerin yalnızlık düzeyinin bu ilişki üzerindeki aracılık etkisi araştırılmıştır.

1. KAVRAMLAR VE LİTERATÜR TARAMASI

Kavramlar ve literatür taraması başlığı altında; sinizm, nomofobi ve yalnızlık kavramları incelenmiş ve bu konular hakkında yapılan araştırmalardan bahsedilmiştir.

1.1. Genel Sinizm

Sinizm kavramı ile ilgili olarak temel düşünce; adalet, dürüstlük ve içtenlik unsurlarının kişisel çıkarlara kurban edildiğidir (James, 2005). Literatüre bakıldığında sinizm kavramı, genel sinizm ve örgütsel sinizm olarak iki şekilde tanımlanmaktadır. Genel sinizm, özel olarak herhangi bir nesneye/konuya karşı olmayan fakat bir bireyin hayatının farklı açılarına genellenen sinizm biçiminde

açıklanmaktadır (Arslan ve Akarçay, 2013). Örgütsel sinizm ise bireyin çalıştığı örgüte karşı takındığı negatif tutumu ifade etmektedir. Bireylerin, örgütün bütünlükten yoksun yapıda olduğuna dair inançları, örgütle negatif etkileşim içine girme ve örgüt hakkında küçümseyici eğilimlerde bulunma şeklinde kendini göstermektedir (Ajzen, 2001; Öndeş ve İrmiş, 2018). Genel sinizm, bireysel kişilik özellikleri ve genel hayat perspektifinden kaynaklanırken örgütsel sinizm, örgütten kaynaklı faktörleri esas almaktadır (Erdost vd., 2007) Genel ve örgütsel olarak ayrılmış bulunan kavram, kendisini oluşturan kaynaklar temelinde isimlendirilmiştir.

Sinizm kavramı; şüphecilik, kuşkuçuluk, inançsızlık, güvensizlik, olumsuzluk, kötümserlik ilkeleri ile ilişkili olup daha modern anlamda ise “kusur bulan, zor beğenen, eleştiren birey” gibi anlamlar ifade etmektedir (Karacaoğlu ve İnce, 2012). Bireylerde sinizmin gelişmesine etki eden faktörler, onların beklentilerinin karşılanmaması, engellenmesi, umutsuzluk ve hayal kırıklığı gibi duygulardır (Ayık vd., 2015).

Kavramın örgütsel sonuçlarına bakıldığı zaman ise sinizm, örgütsel bağlılıkta azalma, düşük iş tatmini ve yabancılaşma gibi olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır (Karacaoğlu ve İnce, 2012). Bireylerin yabancılaşma durumu, tarih boyunca her zaman mevcut olmuş ve insan doğası gereği bundan sonraki tüm süreçlerde de var olmaya devam edecektir (Avcı, 2012). Yabancılaşma, bireylerde toplum ve kültüre karşı oluşan kayıtsızlık ve ilgisizlik hissi veya bireylerin kendilerinden ve diğerlerinden uzaklaşma veya ayrılma durumları olarak ifade edilmektedir (Bademci, 2001). Tutar (2010), yaptığı çalışmada yabancılaşmayı “kişinin kendisiyle uzlaşmaması ve kendisinden ayrılması durumu” olarak tanımlamıştır. Her insanda görülebilen sinizmin öğrencilerde de görülmektedir (Ayık vd., 2015). Okul ya da arkadaşları arasında kendini yabancı hissetmeye başlayan öğrencilerin yalnızlık psikolojisini yaşamaları da olası bir sonuç olarak beklenebilmektedir.

1.2. Nomofobi

İnternet, insanların hayatında önemli bir yer kaplamaya başladığından beri, onların iş ve özel hayatında da pek çok şeyi değiştirmiştir (Erden vd., 2017). Gerek bilgiye erişim kolaylaştığı için gerek çevresel değişimler daha yakından takip edilebildiği için günden güne vazgeçilmez hale gelmiştir.

Telefon, bilgisayar ve birçok diğer ürünlerin özelliklerini kendisinde barındıran akıllı telefonlar, günümüzde bireylerin internete ulaşımını sağlayan en temel araç olarak benimsenmektedir (Erden vd., 2017). Akıllı telefonlar; iletişim sağlamanın yanında, sunduğu internet hizmeti ile sosyalleşme, eğitim ve eğlence gibi birçok farklı amaçla kullanılmaya başlamıştır. Özellikle de gençlerin bu telefonları gittikçe eğitim-öğretimin desteklenmesi amacıyla aktif olarak kullanması çok önemli bir gelişim olmuştur (Chaisatien ve Akahori, 2007).

Akıllı telefonların insanların günlük hayatında kullanım oranı yıllar içinde hızlı bir biçimde gelişim göstermiş ve bunun sonucu olarak ise bu teknolojiden yoksun olma korkusu olan “Nomofobi” kavramı ortaya çıkmıştır. Nomofobi, “bireylerin belirli bir obje veya maddeye bağımlılığından farklı olarak bu obje veya madde mevcutken de yaşanan yoksun kalma korkusu” olarak tanımlanmaktadır (Erdem vd., 2016). Nomofobik bireyler; telefonu çok aktif bir şekilde kullanan, telefon ekranını ve mesaj gelip gelmediğini sürekli bir biçimde kontrol eden, telefonu yanında bulunmadığı zaman endişe ve kaygı seviyesi artan kişiler olarak görülmektedirler (Bragazzi ve Puente, 2014). Bu davranışlar temel olarak bir korku durumunu belirttiği için bir fobik durum olarak görülmektedir. Elinde sürekli telefonla gezinen ve çevresindeki gelişmeleri bile göremeyen insanları günlük hayatta sıklıkla görmek alışılmış bir durum haline gelmiştir. Nomofobinin üniversite öğrencileri arasında önemli ölçüde yaygınlaştığı ve bu durumun hızla artış gösterdiği izlenmektedir (Erdem vd., 2016). Akıllı telefonların taşınabilir olması ve sosyal medyaya daha hızlı giriş kolaylığı sağlaması gibi özelliklerinin olması, bu cihazların kullanımını arttırdığı gibi kullanan bireylerde nomofobi oluşma potansiyelini de arttırmaktadır (Yıldırım ve Kışioğlu, 2018).

Klinik psikolojide nomofobi kavramı “bireyin mobil cihaza ulaşamadığında ya da mobil cihazı ile iletişim kuramadığı durumlarda yaşadığı istemsiz ve mantıksız korku” şeklinde tanımlanmaktadır (King vd., 2013). Bu teknolojilerin bireylere sağladığı önemli kolaylıklar ve bu kolaylıklara alışma durumu da bu imkanlardan yoksun olma korkusuna neden olan etmenlerdendir (Erden vd., 2017).

2012 yılında İngiltere’de 1000 kişi üzerinde yapılan araştırmada, katılımcıların %66’sının nomofobi sıkıntısı yaşadığı belirlenmiştir. Araştırmaya katılanların çoğunluğu gittikleri her yere akıllı telefonlarını götürdüklerini, uyurken bile telefonlarını kendilerine yakın bir yere bıraktıklarını belirtmişlerdir (SecurEnvoy, 2012).

Benzer bir araştırma 8000 kişi üzerinde gerçekleştirilmiş ve bu araştırmaya göre, bireylerin %75’i akıllı telefon olmadan dışarı çıkmayacaklarını, %36’sı akıllı telefon olmadan günlük hayatlarını sürdüremeyeceklerini belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcıların %36’sı herhangi bir gelişmeden haberdar olmama korkusu nedeniyle gece saatlerinde telefonlarını kapatmadıklarını, %42’si ise uyumaya başlamadan önce akıllı telefonunu kendisine yakın bir yere bıraktıklarını söylemişlerdir (Yılmaz vd., 2015).

Mingle Şirketinin Fransa’da 2012 yılında 1500 kişi üzerinde yaptığı araştırmasında, katılımcıların %22’sinin yanlarında telefonları olmadan bir gün dahi geçirmek istemediklerini belirtmiş, 15-19 yaş arası bireylerde ise bu düşüncede olanların oranının %34’e yükseldiği görülmüştür (Erden vd., 2017). Bu konuya çok yakın bir kavram olan “akıllı telefon bağımlılığı” ile ilgili olarak ABD’deki 404 üniversite öğrencisine bir araştırma yapılmış ve bu öğrencilerin %20’sinin akıllı telefonuna tam bağımlı olduğu, %50’sinin ise fazlasıyla bağımlı olduğu ortaya çıkmıştır (Emmanuel, 2015). Fransa’da bulunan üniversite öğrencilerine yapılan bir araştırmada, yaklaşık olarak her üç öğrenciden birinin nomofobik olduğu anlaşılmıştır (Tavolacci vd., 2015). ABD’de 2014 yılında, 163 üniversite öğrencisi üzerinde yapılan araştırmada, katılımcıların yaklaşık olarak %50’sinin akıllı telefonları ellerinden alınmış, %50’sinden ise telefonlarını kapatmaları veya kaldırmaları talep edilmiştir. Bu süreç devamında öğrencilerin zamanla kaygı düzeylerinde yükselmenin olduğu gözlemlenmiştir (Cheever vd., 2014).

Türkiye’de öğrenciler ve kamu çalışanları arasında nomofobi yayılımı ile ilgili olarak çalışma yapılmış ve yapılan bu çalışmaya göre, üniversite öğrencilerinin %54’ünün, ulaştırma sektörü çalışanlarının %47’sinin nomofobik olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışmaya göre nomofobi durumunun kadınlarda daha yüksek olduğu ve yaş ile nomofobi arasında ters yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların günlük akıllı telefon kullanma süresi ile nomofobi düzeyleri arasında aynı yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Erden vd., 2017). Yılmaz vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada, 14–18 yaş arasında bulunan ergenlerde, mobil telefon bağımlılık düzeyi ile onların sosyal kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Yıldırım ve Kışoğlu (2018), “Teknolojinin Getirdiği Yeni Hastalıklar: Nomofobi, Netlessfobi, FoMO” isimli çalışmalarında akıllı telefonların bireylerde yoksun olma korkusu (nomophobia), gelişmeleri kaçırma korkusu (fear of missing out (FoMO), internetsiz kalma korkusu (netlessphobia) gibi yeni bozukluklar ortaya çıkardığını belirtmişlerdir. Üniversite hastanesine gelen bireylerin örneklem olarak ele alındığı bir diğer çalışmaya göre, hastaneye gelen bireylerin nomofobi düzeyleri ile akıllı telefon kullanmaya başlama süresi ve günlük akıllı telefon kullanma süresi arasında anlamlı bir ilişki vardır (Kocabaş ve Korucu, 2018). Akıllı telefon kullanımını etkileyen faktörler üzerine yapılan bir çalışmada, mobil iletişim sektörü çalışanlarının akıllı telefon kullanımını örgütsel faktörlerin pozitif yönde etkilediği, bireysel ve sosyal faktörlerin akıllı telefon kullanımını etkilemediği bulgularına ulaşılmıştır (Ada ve Tatlı, 2013). Bir başka çalışmada ise, katılımcıların nomofobi düzeylerinin mobil internet kullanma süresiyle, akıllı telefonu kontrol etme sıklığı ve günlük mobil internet kullanma süresiyle pozitif yönlü bir ilişkide olduğu anlaşılmıştır (Gezgin ve Şahin, 2017). Üniversite öğrencilerinin nomofobi düzeyleriyle bazı farklı davranışlar arasındaki ilişkilerin araştırıldığı bir başka çalışmada, öğrencilerin arasında nomofobinin bilgiye erişmeme ve iletişime geçememe açısından yaygınlaştığı belirlenmiştir. (Akıllı ve Gezgin, 2016).

1.3. Yalnızlık

Yalnızlığı tek bir tanımla ifade etmek genel olarak kavramın karmaşıklığından dolayı güçtür. Yalnızlık, bireylerde negatif duygular oluşturmada ve insanlar yalnızlıklarıyla yüzleşmekten kaçınmaktadırlar (Geçten, 1999). Kavram, literatürde birçok farklı yazar ve kuramcı tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Genel kabul görmüş olan tanıma göre yalnızlık, “bireyin var olan ilişkileri ile arzuladığı sosyal ilişkileri arasındaki farklılık sonucu yaşanan hoş olmayan bir duygu durumudur” (Perlman ve Peplau, 1981).

Yalnızlık bireyin tek başınalığı anlamına gelmektedir. Günümüz dünyasında teknolojik gelişmeler de bireyleri yalnızlığa daha fazla itmektir. Hatta 15 yıl kadar önce bireyin yalnız olması arkadaş çevresi ve yakınlarının olmadığı anlamına gelirken şimdi ise bireyin kendi iç dünyasında teknolojik aletlerle oynaması şeklinde de tanımlanabilmektedir. Kavram, insan ilişkileri bazında ele alınarak bireyin gerçekte olan ilişkilerinin beklentilerini karşılayamamasından dolayı ortaya çıkan bir duygu biçiminde ifade edilmektedir (Çakır ve Oğuz, 2017). Yani yalnızlık kavramı, fiziksel bir yalnız olma durumundan ortaya çıkan bir duygunun ötesindedir (Wayne vd., 2012).

Woodward (1967) tarafından yapılan tanımlamada yalnızlık, bireyin insanlarla, mekânlarla ve nesnelere olan ilişkilerinde pozitif ilişki eksikliği nedeniyle yabancılaşma ve kopukluk olarak ifade edilmektedir (Çakır ve Oğuz, 2017). Bir başka tanıma göre ise yalnızlık “mutsuzluk, boşluk, özlem gibi duygulara yol açan kişinin sosyal ve kişisel ilişki yetersizliğinin bilişsel bir farkındalığıdır” (Asher ve Paquette, 2003).

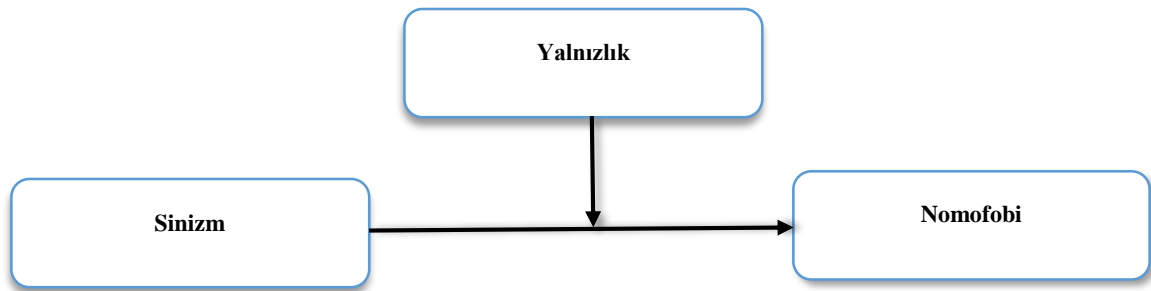
Weiss (1973) ise çalışmasında, kavramı bireyin ihtiyacı olan sosyal ilişkilerin eksikliğine veya farklı sosyal ilişkileri olmasına rağmen, bu ilişkilerde yakınlığın ve duygusallığın olmamasına karşı ortaya konulan bir tepki olarak tanımlamaktadır. Weiss'e (1973) göre, bireylerde yalnızlık sosyal ve duygusal olarak iki biçimde yaşanmaktadır. Bunlardan sosyal yalnızlık, bireylerin sosyal iletişimlerinin eksikliğinden ya da ortak ilgi ve etkinliklerin paylaşıldığı herhangi bir grubun üyesi olamama durumundan kaynaklıdır. Sosyal yalnızlık, bireylerin etkili bir sosyal ağa ulaşması ile ortadan kaldırılabılır. Duygusal yalnızlığa ise, yakın bir bağlılık ilişkisinin kaybedilmesi veya olmaması neden olmaktadır. Duygusal yalnızlık yaşayan bireyler, diğer bireylerle içten ve yakın ilişkiler kurmamaktadırlar (Yaşar, 2007).

Yapılan bir çalışmada, akıllı telefon kullanımının insanların başkalarıyla yüz yüze ve sesli iletişim kurmasını engellediği tespit edilmiştir. Bununla beraber, bireylerin onları rahatsız eden reel ortamdan kaçıp, sanal ve özel bir mobil bilgi işlem ortamına kapandıkları ve bundan dolayı da nomofobi durumunun yalnızlıkla ilişkili olabileceği belirtilmiştir (Bian ve Leung, 2014). Çakır ve Oğuz (2017) tarafından lise öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmada, 540 öğrenciye anket uygulanmış ve araştırma sonucuna göre katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı ile yalnızlık düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Nomofobi ve yalnızlık arasındaki ilişkiyi ortaya koyan başka bir çalışmada, bu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu ve ergenlerin yalnızlığının, nomofobi seviyelerini bir yere kadar tahmin etmede yardımcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Gezgin vd., 2018). Benzer konuda yapılan bir başka çalışmada ise, sosyal ağ sitelerinin kullanımını ile romantik ve aile ilişkilerinden kaynaklı yalnızlık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (Doğan ve Karakuş, 2015).

1.4. Hipotezlerin Geliştirilmesi ve Araştırma Modeli

Hipotezlerin geliştirilmesi ve araştırma modeli başlığı altında araştırmanın modeli gösterilmiş ve araştırma değişkenleri ile kurulmuş olan hipotezlerin dayanaklarına yer verilmiştir. Araştırma modeli Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

1.4.1. Genel Sinizm ve Nomofobi Arasındaki İlişki

Sinizm düşüncesinde olan bireyler; diğerlerine karşı şüpheli, kuşkucu, kötümser gibi olumsuz tutumlara sahiptirler ve diğer insanların her zaman çıkarıcı olduklarını düşünmektedirler. Yalnızlık ise bireylerin tek başına olması, kendini diğerlerinden soyutlaması şeklinde davranışlar sergilemesi olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla sinizm ve yalnızlık davranışı sergileyen bireylerin diğer bireylerden uzak durma, toplumdaki kaçınma gibi eğilimleri olabilmektedir (Kayaalp ve Özdemir, 2020). Buradan hareketle bu insanların günümüz dünyasının önemli teknolojik aleti olan akıllı telefonlar ile daha çok vakit geçirdikleri düşünülmektedir. Sinizm ve yalnızlık düzeyinin artmasının, cep telefonu yoksunluğu korkusu olarak nitelendirilen nomofobiye de arttıracağı düşünülmektedir. Bu bilgilerden hareketle aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur;

H1: Sinizm, nomofobi üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

1.4.2. Yalnızlık Değişkeninin Moderatör Rolü

Meral (2017), orta öğretim öğrencileri üzerinde uyguladıkları araştırmada, nomofobiye yaşam doyumu, yalnızlık ve çeşitli bireysel özellikler yönünden incelemiştir. Bunun sonucunda nomofobinin yalnızlık üzerinde pozitif yönlü etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Taşlıyan vd. (2018), üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları bir araştırmada, yalnızlık ve nomofobi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu bulgulamışlardır.

Kayaalp ve Özdemir (2019), araştırmasında öğretmenlerin hissettiği örgütsel sessizlik, yabancılaşma ve örgütsel yalnızlık algılarının örgütsel sinizm düzeylerine etkisini incelemiştir. Araştırmada yalnızlığın, sinizm üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bian ve Leung (2014), çalışmalarında bireylerin onları rahatsız eden reel ortamdan kaçıp sanal ve özel bir mobil bilgi işlem ortamına kapandıkları, bu yüzden nomofobi durumunun yalnızlıkla ilişkili olabileceği belirtilmiştir.

Bu bilgilerden hareketle aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur;

H2: Yalnızlık, sinizm ve nomofobi arasındaki ilişkide moderatör bir etkiye sahiptir.

2. METODOLOJİ

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın amacı ve kapsamına, yöntemine, veri toplama araçlarına, kullanılan ölçeklere ve hipotezlere yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, öğrencilerin sinizm düzeyinin onların nomofobi düzeylerine ne kadar etki ettiğini tespit etmek ve bu ilişkide yalnızlığın bir moderatör rolünün olup olmadığını ortaya koymaktır.

2.2. Araştırmanın Örnekleme ve Yöntemi

Yapılan bu araştırmanın veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın ana kütlesini tüm lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim alan öğrenciler oluşturmaktadır. Fakat zaman, mekân ve ekonomik şartlardan kaynaklı olarak İstanbul Üniversitesinde lisans ve lisansüstü düzeyinde eğitim alan öğrenciler araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 263 üniversite öğrencisi ile yüz yüze anket yapılmıştır. Toplanan anketlerden 22'si, bazı yanlışlık ve eksikliklerden kaynaklı olarak analizlere dâhil edilmemiş ve analiz kısmında sadece 241 anketten yararlanılmıştır.

Araştırmada kullanılmış olan anket, 4 bölümden oluşmaktadır. Anket formunun ilk bölümünde sinizm ölçeği ile ilgili olan sorular, ikinci bölümünde nomofobi ölçeği ile ilgili olan sorular, üçüncü bölümünde ise yalnızlık ölçeği ile ilgili olan sorular yer almaktadır. Dördüncü bölümde ise, katılımcılar ile ilgili olarak demografik sorulara yer verilmiştir.

Demografik özellikli sorularda öğrencilerin cinsiyet, yaş, medeni durum, günlük akıllı telefon kullanım süresi, sınıf ve son dönem not ortalamalarına ilişkin sorular yer almaktadır. Sinizm, yalnızlık ve nomofobi soruları beşli Likert ölçeğine göre derecelenmiştir: (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum (Kararsızım), (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum.

Araştırma verilerinin analizi, SPSS 23.0 ve SPSS makrosu olan PROCESS paket programı aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Veri toplamada kullanılan ölçekler, genel sinizm ölçeği ve nomofobi ölçeğidir.

2.2.1. Genel Sinizm Ölçeği

Araştırmada, öğrencilerin sinizm düzeylerini ölçmek için, Wrightman'ın (1992) geliştirdiği ve Çiftçi (2013) tarafından çalışmada kullandığı 10 soruluk ölçekten yararlanılmıştır. Çiftçi, çalışmada genel sinizm ölçeğinin iç tutarlılığını ile ilgili olarak Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısını 0,901 olarak bulmuştur.

2.2.2. Nomofobi Ölçeği

Öğrencilerin nomofobi skorlarını ölçmek amacıyla ise Yıldırım ve Correira (2015) tarafından geliştirilmiş olan ve Yıldırım vd. (2015) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan ölçek kullanılmıştır. Nomofobi ölçeği, 20 sorudan ve dört alt boyuttan oluşmaktadır.

2.2.3. UCLA (University of California Los Angeles Loneliness Scale) Yalnızlık Ölçeği

Ölçek ilk defa olarak Russell, Peplau ve Ferguson (1978) tarafından 20 ifadeli olarak 4'lü Likert tipinde hazırlanmıştır. Ölçeğin Türkçeye uygulamasını yapan Demir (1989), çalışmada ölçeğin iç tutarlılığı ile ilgili olarak Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısını 0,960 olarak hesaplamıştır.

2.2.4. Veri Analiz Yöntemi

Araştırma verilerinin analizi, SPSS 23.0 ve SPSS makrosu olan PROCESS paket programında gerçekleştirilmiş, frekans değerleri incelenmiş; güvenilirlik, ilişki ve etki testleri yapılmış ve değerlendirilmiştir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI VE YORUMLARI

Ölçeklerin güvenilirliğini ölçmek amacıyla en sık kullanılan değer Cronbach's Alpha Katsayısı'dır. Araştırmada kullanılan "Sinizm", "Yalnızlık" ve "Nomofobi" ölçekleri için Cronbach's Alpha değerleri Tablo 1'de gösterilmiştir. Tabloya göre sinizm ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri 0,862, yalnızlık ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri 0,830, nomofobi ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri ise 0,901'dir. Dolayısıyla güvenilirlik analizi sonucunda değerlerin kabul edilen seviyenin (0,7) üzerinde olduğu belirtilebilir (Hair vd., 2014). Ayrıca sinizm ölçeğinin KMO test değeri 0,707 ve Bartlett testi sonucu anlamlı olarak ($p<0.05$), yalnızlık ölçeğinin KMO test değeri 0,858 ve Bartlett testi sonucu anlamlı olarak ($p<0.05$) ve nomofobi ölçeğinin KMO test değeri 0,895 ve Bartlett testi sonucu anlamlı olarak ($p<0.05$) bulunmuştur.

Tablo 1. Sinizm, Yalnızlık ve Nomofobi Ölçeklerine İlişkin Güvenilirlik Değerleri

Ölçek	Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
Sinizm	0,862	10
Yalnızlık	0,830	13
Nomofobi	0,901	17

Araştırmaya katılım gösteren öğrencilerin kişisel özelliklerine ait frekans ve yüzde dağılımı Tablo 2'de yer almaktadır. Bu tabloya göre, katılımcıların %52,3'ü erkek, %47,7'si ise kadın öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışmaya katılım gösteren öğrencilerin %5,8'i birinci sınıf, %32,4'ü ikinci sınıf, %21,6'sı birinci sınıf, %28,2'si üçüncü sınıf, %12,0'si ise lisansüstü öğrencilerdir. Ayrıca öğrencilerin günlük olarak cep telefonu kullanma sürelerine bakıldığında %53,1'inin 1-3 saat aralığında, %27,0'sinin 4-6 saat aralığında, %10,8'inin ise 7 saatten fazla kullandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu tabloya göre, katılım gösteren öğrencilerin yarısından fazlası günlük olarak en az 1 saat cep telefonu kullanmaktadırlar.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişken	Grup	Sayı (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	126	52,3
	Kadın	115	47,7
Medeni Durum	Bekâr	227	90,4
	Evli	24	9,6
Sınıf	Birinci Sınıf	14	5,8
	İkinci Sınıf	78	32,4
	Üçüncü Sınıf	52	21,6
	Dördüncü Sınıf	68	28,2
	Lisansüstü	29	12,0
Akıllı Telefon Kullanım Süresi	1 saatten az	22	9,1
	1-3 saat	128	53,1
	4-6 saat	65	27,0
	7 saatten fazla	26	10,8

Çalışmada, ilgili değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü ve şiddetini ortaya çıkarmak için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizinde Pearson korelasyon katsayısı kullanılmış ve analiz ile ilgili sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir. Tabloya göre, nomofobi ile sinizm arasında zayıf bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir ($r = 0,161$; $p = 0,012$). Buna karşın nomofobi ile yalnızlık arasında ise bir korelasyon ilişkisinin olmadığı görülmüştür. Ayrıca, sinizm ve yalnızlık arasında ise $0,187$ ($p = 0,04$) düzeyinde zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Korelasyon Sonuçları

		Sinizm	Nomofobi	Yalnızlık
Sinizm	Pearson r	1		
	P			
Nomofobi	Pearson r	,161*	1	
	P	,012		
Yalnızlık	Pearson r	,187**	-,011	1
	P	,004	,867	

* .05 seviyesinde anlamlı (çift taraflı)

** .01 seviyesinde anlamlı (çift taraflı)

Tablo 4'te ise, bağımsız sinizm ve bağımlı nomofobi değişkenleri arasındaki regresyon analiz sonuçları verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre sinizm, nomofobi değişkenine ait varyansı %1,8 açıkladığını ortaya koymaktadır. Ayrıca ANOVA test sonuçlarının %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F = 5,410$ ve $p = 0,021$).

Tablo 4. Regresyon Analiz Sonuçları

R	R^2	Düzeltilmiş R^2	Std.Hata	ANOVA		
				F	p	
,149	,022	,018	,73631	5,410	,021	
Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		t	p
	B	Std.Hata	Beta			
Sabit	2,177	,337		6,462	,000	
Sinizm	,212	,091	,149	2,326	,021	

Ayrıca sinizm ve nomofobi değişkenleri için yapılan regresyon analiz sonuçlarında standartize edilmiş β değeri, %95 güven aralığında anlamlı ve 0,149 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre, sinizmin nomofobi üzerinde pozitif yönlü zayıf bir etkisi vardır ve sinizmdeki bir birimlik artışın nomofobi

düzeyinde 0,149 düzeyinde artışa neden olacağı söylenebilir. Yani öğrencilerin sinizm düzeylerinin yüksek olması, onlarda cep telefon yoksunluğu korkusunun artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla H1 hipotezi desteklenmektedir.

Sinizmin nomofobi üzerindeki etkisinde yalnızlığın moderatör etkisini test etmek amacıyla geliştirilmiş bir SPSS makrosu olan PROCESS kullanılmıştır. Tablo 5’te, moderatör analizine ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 5. PROCESS Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Model Özeti	R	R ²	F	p
	,244	,059	4,991	,002
	B	Std.Hata	t	p
Sabit	-,975	1,1672	-0,835	,404
Sinizm	1,096	,310	3,528	,000
Yalnızlık	1,362	,496	2,746	,006
Sinizm*Yalnızlık (Moderatör)	-,379	,129	-2,927	,000
Yalnızlık Düzeyleri	Moderatör Etki	Std.Hata	t	p
Aşağı	,488	,124	,828	,000
Orta	,249	,090	,720	,007
Yüksek	-,002	,120	-,018	,985

Çalışmada yapılan PROCESS analizi sonucunda, sinizmin nomofobi üzerindeki etkisinde yalnızlığın kısmi moderatör etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır (p= 0,00; LLCI= -0,635; ULCI= -0,124). Yani sinizmin nomofobi üzerindeki etkisinde, yalnızlığın kısmi moderatör etkisi %95 güven aralığında anlamlıdır (β= -,379; t=-2,927 p<0.000). Buna göre Tablo 5’in ikinci kısmında görüldüğü üzere yalnızlık düzeyi arttıkça sinizmin nomofobi üzerindeki etkisi istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde artış göstermektedir (β= ,488; t=,828 p<0.000). Ayrıca tablonun ikinci kısmına göre yalnızlığın aşağı ve orta düzeylerinde anlamlı bir moderatör etki olduğu, yüksek düzeyde ise anlamlı bir etkinin olmadığı görülmüştür. Yani yalnızlık değişkenindeki bir birimlik artış, sinizm ve nomofobi ilişkisinde 0,488 kadar artışa sebep olmaktadır. Dolayısıyla H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç olarak ise, sinizmin nomofobi üzerinde etkisinde yalnızlığın moderatör etkisine ilişkin denklem şu şekilde olacaktır (sabit değer anlamsız olduğu için denklem dışı bırakılmıştır):

$$Y = \beta_0 + \beta_3\chi + \beta_m \cdot xM + \varepsilon$$

$$\text{Nomofobi} = 1,096 \cdot \text{Sinizm} - 0,379 \cdot (\text{Sinizm} \cdot \text{Yalnızlık})$$

SONUÇ

Araştırmanın amacı, öğrencilerin sinizm düzeylerinin onların nomofobi düzeylerine nasıl etki ettiğini ve öğrencilerin yalnızlık düzeyinin bu ilişki üzerindeki moderatör rolünü belirlemektir. Çalışma, İstanbul Üniversitesinde farklı bölümlerde eğitim alan 241 öğrencinin katılımı ile gerçekleştirilmiş ve katılımcılardan elde edilen veriler, SPSS 23.0 istatistik paket programı ile analize tabi tutulmuştur. Analiz için gereken verilerin yalnızca bir üniversite ile sınırlı kalması bu araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır.

Çalışma bulgularına göre, öğrencilerin sinizm tutumlarının onların nomofobi düzeyleri üzerinde pozitif yönde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Önceki çalışmalar incelendiğinde doğrudan bu değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında yeterli düzeyde araştırma bulunamamıştır. Bu araştırmanın özgünlüğünü, sinizm nomofobi ve yalnızlık değişkenlerini bir arada incelemesi ve yalnızlığın sinizm ve nomofobi ilişkisi üzerindeki moderatör rolünü belirlemesi oluşturmaktadır.

Konu ile benzer olarak Yıldırım ve Karabey (2017) tarafından yapılan çalışmada, sinizmin bireylerin sanal kaytarma davranışı üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucunda varılmıştır. Bu sonuca benzer bir bulgu olarak da Örucü ve Hasırcı (2021) tarafından yapılan çalışmada, organizasyonlarda bireyler arasında sinizm düzeyinin artmasının onların daha fazla sanal kaytarma eğilimi gösterdiklerine neden olduğu tespit edilmiştir. Erkutlu ve Özdemir (2018) ise yaptıkları çalışmada, otantik liderlik ve sanal kaytarma arasındaki ilişkide örgütsel sinizmin aracılık rolünün anlamlı olduğunu tespit etmişlerdir.

Bu araştırmada, yapılan analizlerin sonucu olarak ve incelenen benzer araştırmaların da desteklediği üzere H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Çalışmada, yalnızlık düzeyinin sinizm ve nomofobi arasındaki ilişkide kısmi moderatör etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Literatürde sinizm ve yalnızlık arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlayan daha önceki çalışmalara bakıldığı zaman, iki değişken arasında pozitif yönlü ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar ağırlık göstermektedir. Özdemir (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, bireylerin yalnızlık düzeylerinin onların sinizm düzeylerini pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Benzer sonuçlar Kayaalp ve Özdemir (2020), Höşgör ve Cin (2020), Ece ve Gültekin (2019) tarafından yapılmış çalışmalarda da bulgulanmış, bireylerde yalnızlık düzeylerinin artması sonucunda sinik davranışların daha fazla görüldüğü tespit edilmiştir. Diğer taraftan yalnızlık ve nomofobi değişkenleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında Aktaş ve Yılmaz (2017), tarafından üniversite öğrencileri üzerine yapılan çalışmada, öğrencilerin nomofobi düzeyleri ile yalnızlık düzeyleri arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlara benzer olarak Meral (2017)'in yaptığı çalışmada, yalnızlık ve nomofobi değişkenleri arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çin'de gerçekleştirilmiş başka bir çalışmada, yalnız ve utangaç olan bireylerin daha fazla akıllı telefon bağımlısı olma eğilimli oldukları sonucuna varılmıştır (Bian ve Leung, 2014). Aynı şekilde Karakuyu (2019) tarafından yapılan çalışmada, ön lisans öğrencilerinin yalnızlık durumlarının nomofobi düzeylerine etkisi incelemiş ve iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla alan yazında yalnızlığın hem sinizm hem de nomofobi değişkenleri ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi içinde olduğu birçok çalışma bulunmaktadır ve bu çalışmanın sonuçlarını destekler nitelikte benzerlik göstermektedirler. Yapılan analizler ve literatür desteği ile araştırmamızın H2 hipotezi de kabul edilmiştir.

Test edilen hipotezlerin yanında, öğrencilerin genel olarak günlük telefon kullanım sürelerinin artmasının onlarda nomofobi düzeyinin artması ile doğru orantılı olduğu bulgusuna da ulaşılmıştır. Bu sonuç da literatürdeki bulgularla paralel doğrultudadır (Erdem vd., 2017; Olcay ve Esen, 2021). Öğrencilerin sinik bir tutum içerisinde olması, onların diğerlerine karşı daha mesafeli, daha az sosyal, eleştirel ve şüpheli yaklaşımlar sergilemelerini tetiklemektedir. Ayrıca elde edilen bulgulara göre, sinizmin nomofobi üzerindeki pozitif yönlü etkisi, sinik tutumlara sahip öğrencilerin telefonlarını bir bakıma kendi arkadaşı, yakını gibi görmeleri ile, her zaman ondan ayrılma endişesini yaşadıkları şeklinde yorumlanabilir. Öğrencilerin yalnızlık düzeyleri ise, bu iki değişken arasındaki ilişkide moderatör rol oynamaktadır. Dolayısı ile yalnızlığın artması sinizm ve nomofobi ilişkisini kuvvetlendirmekte, azalması ise ilişkiyi zayıflatmaktadır. Bu bağlamda, üniversite idaresinin bu konulara daha hassas yaklaşım göstermesi önerilebilir. Öncelikli olarak yalnızlık düzeyi yüksek olan öğrencilerin belirlenmesi, bazı sosyal aktiviteler ile yalnızlık düzeylerinin giderilmesi gibi önlemlerin alınması faydalı olabilecektir. Bu öğrencilerin arkadaşları ile ilişkilerin arttırılmasına yönelik olarak planlanan sosyal etkinlik ve programların sayısı ve türleri de arttırılabilir.

Yapılan bu çalışmanın farklı değişkenleri ele alarak test edilmesi ve ilgili konuda çok az çalışma olması açısından literatüre birtakım katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Buna rağmen çalışmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Çalışmanın sadece İstanbul Üniversitesi öğrencilerini baz aldığı ve sonuçların genellemeye uygun olmayacağı belirtilmelidir. Dolayısıyla gelecekte ilgili konuda yapılacak diğer çalışmaların daha fazla örnekleme tabii tutulmasının daha etkili sonuçlar verebileceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, ilgili konuda çalışmaların farklı araştırmacılar tarafından farklı meslek grupları ve demografik faktörlere sahip olan bireyler üzerinde ve farklı yerlerde gerçekleştirilmesi, elde edilecek bulguların genellenebilir olması açısından faydalı olacaktır.

Etik Beyan: Bu çalışmada kullanılan anket yöntemi için Kilis 7 Aralık Üniversitesi Etik Kurulundan 29/11/2021 tarihli ve 2021/28 no'lu toplantısında izin alınmıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. yazarın katkı oranı %50, 2. yazarın katkı oranı %50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: Permission for this study was obtained from the Ethics Committee of Kilis on December 7, University with the decision number 2021/28 at the meeting dated 29/11/2021 of the relevant board. In case of detection of a contrary situation, Beykent University Journal of Social Sciences has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate 50%, 2nd author's contribution rate 50%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Ada, S. ve Tatlı, H. S. (2013). *Akıllı telefon kullanımını etkileyen faktörler üzerine bir araştırma*. XV. Akademik Bilişim Sempozyumu.
- Ajzen, I. (2001). Nature and operation of attitudes. *Annual Review of Psychology*, 52, 27-58. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.27>
- Akıllı, K. ve Gezgin, D. M. (2016). Üniversite öğrencilerinin nomofobi düzeyleri ile farklı davranış örüntülerinin arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40, 51-69. <https://doi.org/10.21764/efd.80423>
- Aktaş, H. ve Yılmaz, N. (2017). Üniversite gençlerinin yalnızlık ve utangaçlık unsurları açısından akıllı telefon bağımlılığı. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), 85-100. <https://doi.org/10.24289/ijsser.283590>
- Akyüz, B. ve Kesen, M., ve Oğrak, A. (2016). Örgütsel güven ve akademik özyeterlik algısının genel sinizm ve etik dışı davranışlara etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 85-106.
- Arslan, Ş. ve Akarçay, D. (2013). Psikolojik şiddetin genel ve örgütsel sinizme etkileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 41, 25-44.
- Asher, S. ve Paquette, J. (2003). Loneliness and peer relations in childhood. *Current Directions in Psychological Science*, 12(3), 75-78. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.01233>
- Avcı, M. (2012). Eğitimde temel bir sorun: Yabancılaşma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 23-40.
- Ayık, A., Uzun, T., Ataş, Ö. ve Yücel, E. (2015). Öğrencilerin genel sinizm tutumları ve okula yabancılaşma algıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *International Journal of Social Science*, 39, 491-508. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3083>
- Bademci, V. (2001). *Türkiye'deki okullar ne işe yarar? Türkiye'nin anomi, yabancılaşma, ekonomik büyüme, demokratikleşme sorunlarına çözüm önerisi: Toplam kalite yönetimi temelli bir eğitimde yeniden yapılanma stratejisi*. Alp Yayınevi.
- Bian, M. ve Leung, L. (2014). Linking loneliness, shyness, smartphone addiction symptoms, and patterns of smartphone use to social capital. *Social Science Computer Review*, 33(1), 61-79. <https://doi.org/10.1177/0894439314528779>
- Bian, M L. ve Leung, L. (2014). Smartphone addiction: Linking loneliness shyness symptoms and patterns of use to social capital. *Media Asia*, 41(2), 159-176. <https://doi.org/10.1177/0894439314528779>
- Bragazzi, N. L. ve Puente, D. G. 2014. A proposal for including nomophobia in the new dsmv. *Psychology Research and Behavior Management*, 7, 155-160. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S41386>
- Brown, M., Higgins, K. ve Paulsen, K. (2003). Adolescent alienation: What is it and what can educators do about it? *Intervention in School and Clinic*, 39(1), 3-9. <https://doi.org/10.1177/10534512030390010101>
- Campbell, S. W. (2004, November). Normative mobile phone use in public settings. *The annual meeting of the National Communication Association*. Chicago,
- Chaisatien, P. ve Akahori, A. (2007). A pilot study on 3G mobile phone and two-dimension barcode in classroom communication and support system. *Seventh IEEE International Conference* (s. 111-113). <https://doi.org/10.1109/ICALT.2007.31>
- Cheever, N., Rosen, L., Carrier, M. ve Chavez, A. (2014). Out of sight is not out of mind: The impact of restricting wireless mobile device use on anxiety levels among low, moderate and high users. *Computers in Human Behavior*, 37, 290-297. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.05.002>

- Çakır, Ö. ve Oğuz, E. (2017). Lise öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişki. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 418-429. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.290711>
- Çiftçi, E. (2013). *Genel sinizmin ve örgütsel sinizmin işe bağlılık düzeyine etkisi: Konya ilindeki otel çalışanları üzerinde bir araştırma* (Yayın no: 331875) [Yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Demir, A. (1989). Ucla yalnızlık ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirliği. *Psikoloji Dergisi*, 7(23), 14-18.
- Doğan, U. ve Karakuş, Y. (2015). Lise öğrencilerinin sosyal ağ siteleri kullanımının yordayıcısı olarak çok boyutlu yalnızlık. *Sakarya University Journal of Education*, 6(1), 51-71. <https://doi.org/10.19126/suje.40198>
- Ece, S. ve Gültekin, S. (2019). Örgütlerdeki yalnız kalpler: Yalnız çalışanların sinik tutumları üzerinde algılanan yönetici desteğinin aracılık rolü. *Turkish Studies*, 14(2), 355-370. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14406>
- Emmanuel, R. (2015). The truth about smartphone addiction. *College Student Journal*, 49(2), 291-299.
- Erdem, H., Kalkın, G., Türen, U. ve Deniz, M. (2016). Üniversite öğrencilerinde mobil telefon yoksunluğu korkusunun (Nomofobi) akademik başarıya etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 57-71. <https://doi.org/10.19126/suje.40198>
- Erdem, H., Türen, U. ve Kalkın, G. (2017). Mobil telefon yoksunluğu korkusu (nomofobi) yayılımı: Türkiye’den üniversite öğrencileri ve kamu çalışanları örnekleme. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 10(1), 1-12. <https://doi.org/10.17671/btd.30223>
- Erdost, H. E., Karacaoğlu, K. ve Reyhanoğlu, M. (2007). *Örgütsel sinizm kavramı ve ilgili ölçeklerin Türkiye’deki bir firmada test edilmesi*. 15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı (514-524), Sakarya Üniversitesi.
- Erkutlu, V. H. ve Özdemir, H. Ö. (2018). Otantik liderlik ve sanal kaytarma arasındaki ilişkide örgütsel sinizmin aracılık rolü. *Social Sciences (NWSAENS)*, 13(2), 119-125. <http://dx.doi.org/10.12739/NWSA.2018.13.2.3C0175>
- Geçten, E. (1999). *İnsan olmak (20b)*. Remzi Kitapevi.
- Gezgin, D. M. ve Şahin, Y. L. (2017). Sosyal ağ kullanıcılarının nomofobi düzeylerinin çeşitli faktörler açısından incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 7(1), 1-15.
- Gezgin, D. M., Hamutoglu, N. B., Gültekin, G. S. ve Ayas, T. (2018). The relationship between nomophobia and loneliness among Turkish adolescents. *International Journal of Research in Education and Science*, 4(2), 358-374. <https://doi.org/10.21890/ijres.409265>
- Hair, J., Black, W., Babin, B. ve Anderson, R. (2014). *Multivariate data analysis*. Pearson International.
- Hoşgör, H. ve Cin, S. (2020). İşyeri yalnızlığı ile örgütsel sinizm ilişkisi: Bir eğitim ve araştırma hastanesinde uygulama. *Turkish Studies*, 15(5), 2449-2460. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44851>
- James, M. (2005). *Antecedents and consequences of cynicism in organizations: An examination of the potential positive and negative effects on school systems*. [Yüksek Lisans Tezi]. The Florida State University. USA.
- Karacaoğlu, K. ve İnce, F. (2012). Brandes, Dharwadkar ve Dean’in (1999) örgütsel sinizm ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Kayseri organize sanayi bölgesi örneği. *Business and Economics Research Journal*, 3(3), 77-92.
- Karakuyu, A. (2019). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin sosyal medyadaki gelişmeleri kaçırma korkuları ve yalnızlık durumlarının nomofobilerine katkısı. *ABMYO Dergisi*, 54, 93-106.
- Karatay, S. (2018). *Hyperconnectivity kavramı bağlamında mobil sosyal medya uygulamaları: Nomofobi ve fomo rahatsızlıklarına yönelik bir araştırma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

- Kayaalp, E. ve Özdemir, T. (2020). Öğretmenlerin örgütsel sessizlik, örgütsel yalnızlık ve örgütsel yabancılaşma algılarının örgütsel sinizm düzeyleriyle ilişkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 101-113. <http://dx.doi.org/10.14582/DUZGEF.2021.157>
- King, A. L., Oli, A. C., Valen, A. M., Baczynski, T. P. ve Nardi, A. E. (2013). Nomophobia: Dependency on virtual environments or social phobia? *Computers in Human Behavior*, 29, 140-144. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.07.025>
- Kocabaş, D. ve Korucu, S. (2018). Dijital çağın hastalığı nomofobi üzerine bir araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(11), 254-268.
- Meral, D. (2017). *Orta öğretim öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığının yalnızlık, yaşam doyumu ve bazı kişisel özellikler bakımından incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erzincan Üniversitesi.
- Oerlemans, K. ve Jenkins, H. (1998). There are aliens in our school. *Issues in Educational Research*, 8(2).
- Olçay, A. ve Esen, M. (2021). Seyahat acentesi çalışanlarının nomofobi düzeylerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 24(1), 72-98. <https://doi.org/10.34189/tfd.24.01.004>
- Öndeş, E. ve İrmiş, A. (2018). Genel sinizm ve örgütsel sinizm ilişkisi üzerine bir araştırma, *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 5(2), 1-12. <https://doi.org/10.34232/pjess.411017>
- Örücü, E. ve Hasırcı, I. (2021). Organizasyonlarda sinizm ile sanal kaytarma davranışı ilişkisinde çalışan yaşının düzenleyici etkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.*, 28(1), 23-43.
- Özdemir, B. (2021). İşyerinde yalnızlığın örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde tükenmişliğin aracı rolünün incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(5), 1421-1439.
- Perlman, D. ve Peplau, L. A. (1981). *Toward a social psychology of London*, Academic Press.
- SecurEnvoy. (2012, 02, 16). 66% of the population suffer from Nomophobia the fear of being without their phone. *Berkshire*. <https://securenvoy.com/blog/66-population-suffer-nomophobia-fear-being-without-their-phone-2/>
- Seeman, M. (1983). Alienation motifs in contemporary theorizing: The hidden continuity of the classic themes. *Social Psychology Quarterly* 46(3). 171-184. <https://doi.org/10.2307/3033789>
- Sidorkin, A. (2004). In the event of learning: Alienation and participative thinking in education. *Educational Theory*, 54(3), 261-262. <https://doi.org/10.1111/j.0013-2004.2004.00018.x>
- Taşlıyan, M., Güler, B. ve Kılıç, B. (2018). Yalnızlık, nomofobi, başarı ve bazı sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiler üzerine bir araştırma. *Uluslararası 4. Sosyal Bilimler Sempozyumu (Asos Congress)*.
- Tavolacci, M. P., Meyrignac, G., Richard, L., Dehelotte, P. ve Ladner, J. (2015). Problematic use of mobile phone and nomophobia among French college students. *The European Journal of Public Health*, 25(3), 206-215. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckv172.088>
- Tutar, H. (2010). İşgören yabancılaşması ve örgütsel sağlık ilişkisi: Bankacılık sektöründe bir uygulama. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(1), 175-204.
- Wayne, D., Carolyn, R., McRae, C. ve Gomez, M. (2012). Is loneliness the same as being? *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 146(1-2), 7-22. <https://doi.org/10.1080/00223980.2011.589414>
- Weiss, R. S. (1973). *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*. The MIT Press.
- Woodward, J. (1967). *Loneliness and solitude: Phenomena, incidence and factorial relationships*. Agricultural Experiment Station, Project No. 93-11, University of Nebraska

- Wong, C.-S. ve Law, K. (2002). The effects of leader and follower emotional intelligence on performance and attitude: An exploratory study. *The Leadership Quarterly*, 13, 243–274. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(02\)00099-1](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(02)00099-1)
- Wrightsman, L. S. (1992). *Assumptions about human nature implications for researchers and practitioners*. Newbury Park: Sage Publications
- Yaşar, R. (2007). Yalnızlık. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 237-260.
- Yıldırım, S. ve Kışioğlu, A. N. (2018). Teknolojinin getirdiği yeni hastalıklar: Nomofobi, Netlessfobi, Fomo. *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 473-480. <https://doi.org/10.17343/sdutfd.380640>
- Yıldırım, S. ve Karabey, C. N. (2017). Etik iklim ve örgütsel kontrol mekanizmalarının sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 556-593.
- Yıldırım, C. ve Correia, A. P. (2015). Exploring the dimensions of nomophobia: Development and validation of a self-reported questionnaire. *Computers in Human Behavior*, 49, 130- 137. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.02.059>
- Yıldırım, C., Sumuer, E., Adnan, M. ve Yıldırım, S. (2015) A growing fear: Prevalence of nomophobia among Turkish college students. *Information Development*, 32(5), 1322- 1331. <https://doi.org/10.1177/0266666915599025>
- Yıldız, M. A. ve Duy, B. (2014). Adaptation of the short-form of the UCLA Loneliness Scale (ULS-8) to Turkish for the adolescents. *The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 27, 194-203.
- Yılmaz, G., Şar, A. H. ve Civan, S. (2015). Ergenlerde mobil telefon bağımlılığı ile sosyal kaygı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 2(2), 20-37.

GELİŞEN EKONOMİLERDE SOSYAL İNOVASYON VE MİLLÎ YENİLİK SİSTEMLERİNİ İNCELEYEN ARAŞTIRMALARIN BETİMSSEL İÇERİK ANALİZİ

A DESCRIPTIVE CONTENT ANALYSIS OF ARTICLES ADDRESSING THE SOCIAL INNOVATION AND NATIONAL INNOVATION SYSTEMS IN EMERGING ECONOMIES

Salih Zeki İMAMOĞLU¹, Serhat ERAT², Veciye TAŞÇI³

Öz

Sosyal inovasyon ve Millî Yenilik Sistemleri (MYS), son yıllarda üzerinde önemle durulan konular haline gelmiştir. İnovasyon; akla gelebilecek her alanda ortaya konabilen, dolayısıyla birçok türü olan bir olgudur. Bu türlerden biri olan sosyal inovasyon; sosyal bir soruna getirilmiş önceki yöntemlerden daha etkili, verimli, sürdürülebilir, adil ve özgün bir çözüm olarak önem kazanmaktadır. MYS ise faaliyetleri ve etkileşimleri yeni teknolojileri başlatan, geliştiren ve yaygınlaştıran kamu ve özel sektörlerdeki kurum ve kuruluşların bir ağı olarak ayrı bir öneme sahiptir. Sosyal inovasyon ve MYS, gelişen ekonomilerin gelişmiş kategoriye sıçramaları için üzerinde önemle durmaları gereken hususları kapsamaktadır. Bu çalışmanın amacı, literatürde sosyal inovasyon ve MYS'nin gelişen ekonomiler bağlamında ele alındığı çalışmaların betimsel içerik analizinin yapılması ve bunların çeşitli kıstaslara göre eğilimlerinin ve hangi hususları kapsadığının belirlenmesidir. Bu maksatla Web of Science (WoS) veritabanından çeşitli kriterlere göre belirlenen SSCI endeksli 77 makale, betimsel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bulguların gösterdiği eğilimlerin değerlendirilmesine sonuç bölümünde yer verilmiştir. Sonuçlar; iş birliği, etkileşim, yenilikçi bir kültür ile dinamik ve etkin politikaların öneminin öne çıktığını göstermektedir. Bu çalışmanın, gelişen ülkeler bağlamında sosyal inovasyon ve MYS ile ilgili gelecekte yapılacak olan çalışmalara ve çeşitli alanlarda oluşturulacak politikaların şekillenmesine katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelime: Sosyal İnovasyon, Millî Yenilik Sistemleri, Betimleyici İçerik Analizi, Gelişen Ekonomiler.

Abstract

Social innovation and National Innovation Systems (NIS) have become issues that have been prominently emphasized especially in recent years. Innovation is a phenomenon that can be implemented in almost every field, hence it has various types. One of these types, social innovation, which can be defined as a more effective, efficient, sustainable, fair, and original solution to a social problem than previous methods, becomes increasingly important. On the other hand, NIS, which can be described as the network of institutions and organizations in the public and private sectors whose activities and interactions initiate, import, develop, and disseminate new technologies, is getting more important, too. Social innovation and NIS encompass the issues that developing economies should consider to catch up with the advanced economy class. The aim of this study is to conduct a descriptive content analysis of the studies which address the social innovation and NIS in the context of emerging economies, and to determine their tendencies in terms of various preset criteria. To this end, 77 SSCI indexed articles from the Web of Science (WoS) were determined by various other preset criteria and analyzed by content analysis. The findings highlight the importance of collaboration, interaction, an innovative culture, dynamic and effective policies. It is expected that this study will contribute to future studies on social innovation and NIS in the context of developing countries.

Keywords: Social Innovation, National Innovation Systems, Descriptive Content Analysis, Emerging Economies.

¹ Prof. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Strateji Bilimi Bölümü, imamoglu@gtu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7160-2370

² Doç. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Strateji Bilimi Bölümü, erat@gtu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0227-8914

³ Arş. Gör., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Strateji Bilimi Bölümü, vtasci@gtu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9179-8510

Extended Abstract

Innovation has become a prominent concept in both business and academia. Indeed, it is a phenomenon that can be implemented in almost every field, hence it has many types and definitions. Despite this diversity, one of the common definitions is that it is the first introduction of a product or service, or the differentiation of the manufacturing process. If the concept of innovation is handled and applied with a system approach, it will be easier to provide timely and practical solutions to social and economic problems for developing economies, and thus increase the welfare of their people.

Innovation has various types, one of them, social innovation, can be defined as a more effective, efficient, sustainable, fair, and original solution to a social problem than the previous methods. On the other hand, there is another significant concept closely related to innovation, national innovation systems (NIS), which can be described as the network of institutions and organizations in the public and private sectors whose activities and interactions initiate, import, develop, and disseminate new technologies. Social innovation and NIS have become issues that have been prominently emphasized especially in recent years.

Social innovation and NIS encompass the issues that need to be put on the agenda in order for developing economies to catch up with the advanced economy class. Solving those issues help increase the welfare of their people as well as improvements in all areas of life such as health, education, agriculture, and so on. However, the majority of the literature has focused on developed countries. In the developed world, such as America and most of the European countries, social innovation as a concept and application is widely known by their people and supported by top-level authorities. However, it does not have the same structure in developing countries. The number of studies regarding developing countries is limited and has started to increase just recently. Awareness of the social innovation concept by people in the developing countries is low. Similarly, developed countries have active, strong, intensive, and well-organized national innovation systems supported by top-level authorities. In developing countries, on the other hand, their structures are disorganized, poorly planned, and poorly coordinated. Hence, the question of which factors are important for developing countries to promote social innovation and to have a strong NIS arises.

The aim of this study is to make a descriptive content analysis of the studies in the literature which address social innovation and national innovation systems in the context of emerging economies and to determine their tendencies in terms of various preset criteria. To find answers to the question of which factors are important, at least as a starting point, this study focuses on the themes of the research focusing on the developing world.

To this end, 77 SSCI indexed articles from the Web of Science (WoS) were determined according to various other preset criteria and analyzed. In the analysis, descriptive content analysis is utilized; the themes and findings of the articles are inspected carefully. Also, academic journals where they are published as well as publishing years and disciplines of the articles are discovered. The conclusion section includes the details of the distributions and the evaluation of the trends of the themes obtained from the findings. The findings highlight the importance of collaboration, interaction, an innovative culture, dynamic and effective policies. It is expected that this study will contribute to future studies on social innovation and NIS in the context of developing countries. Besides, it is expected that for policy makers this study will be indicative of which factors should be prioritized while shaping the policies to acquaint people with social innovation and disseminate it in society. Similarly, it might shed light on the question of which factors are critical in designing policies to coordinate and enable the agents of NIS to work more efficiently.

GİRİŞ

İnovasyon kavramı sistem yaklaşımıyla ele alınıp uygulanırsa gelişmekte olan ekonomiler için toplumsal ve ekonomik sorunlara zamanında ve pratik çözümler getirmek kolaylaşacak ve dolayısıyla refah artışı sağlanacaktır. Bu bağlamda millî yenilik sistemleri ve sosyal inovasyon, toplumların ve özellikle gelişmekte olan ekonomilerin ilerlemesi ve halklarının hayat standartlarının yükselmesi açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Sosyal İnovasyon (Sİ) ve Millî Yenilik Sistemleri (MYS) kavramları gelişmekte olan ülkeler bağlamında incelenecek ve bu ikisinin ortak vurguları araştırılacaktır. Literatür taramasında, sosyal inovasyon ve MYS'yi birlikte değerlendiren bir çalışmaya rastlanmamıştır. Böylece literatürdeki bu eksiklik giderilmeye çalışılacaktır.

Günümüz toplumlarının en belirgin özelliklerinden biri; inovasyon oluşturmak, uygulamak ve yaymak için sürekli bir baskı altında olmalarıdır. Schumpeter'den bu yana inovasyon kavramı; teknolojik çalışmalar, sosyal psikoloji, kentsel gelişim ve yönetim gibi farklı bilimsel geleneklerde ayrı ayrı gelişmiştir (Cajaiba-Santana, 2014) ve inovasyonun birçok çeşidi ortaya çıkmıştır. Özellikle iş inovasyonu, insan refahını artırmada önemli bir faktör olmasına rağmen sosyal refaha önemli katkı sağlayabilecek başka inovasyon çeşitleri de mevcuttur. Örneğin, eğitim-öğretimde üniversitelerden ve diğer eğitim kurumlarından ortaya çıkan ve kamu malı niteliği taşıyan birçok inovasyon vardır. Bu çerçevede insanoğlunun yaşam koşullarını iyileştirmenin ve refahını yükseltmenin yollarını tam olarak açıklayabilmek için farklı bir inovasyon türü tartışılmaktadır. Bu yeni inovasyon çeşidi, iş inovasyonlarından ayrı düşünülen sosyal inovasyondur (Pol ve Ville, 2009).

Kendi aralarındaki heterojenliğe rağmen gelişmekte olan ülkeler veya gelişen ekonomilerin ortak özelliklerinden biri, MYS'lerinin gelişmiş ülkelerde olduğu kadar sistematik bir yapıya kavuşmamış olduğu gerçeğidir. Modern piyasa koşullarında, ulusal ekonomilerin sürdürülebilir büyümesi için kilit faktörlerden biri, en önemli görevleri dünya sahnesinde yüksek düzeyde rekabet edebilirliği sağlamak ve ülkedeki iş ortamını iyileştirmek olan MYS'dir (Kurpayanidi, 2021). Diğer taraftan sosyal inovasyon; sürdürülebilir kalkınma, akıllı ve kapsayıcı bir büyüme sağlamak için gittikçe daha fazla itici güç olarak kabul edilmektedir (Castro-Arce ve Vanclay, 2020). Bu iki kavramın özellikle gelişen ekonomiler bağlamında incelenmesi bu alanlarda çalışanlar ve politikacılar için yol gösterici olacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Sosyal İnovasyon

Her an değişmekte olan dünyada, insanoğlunun karşılaşmakta olduğu problemler de değişmektedir. Bu değişim hem olumlu hem de olumsuz yönde olabilmektedir. İnsanlık, halihazırda çözmeye uğraştığı sosyal problemlere ek olarak hızla gelişen teknoloji, değişen iş ve yaşam koşulları, iklim değişikliği, işsizlik, fakirlik, Covid-19 gibi salgın hastalıklar, savaşlar ve daha birçok çeşitli faktörün etken olduğu griftleşmiş sosyal sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu yüzden günümüzde sosyal sorunlar, birbirini besleyen sosyoekonomik, sosyopolitik ve sosyoekolojik krizlerin derinleşmesi nedeniyle çok daha karmaşık hale gelmiştir (Moulaert vd., 2013).

Sosyal inovasyon literatürü, daha geniş olan teknoloji ve iş inovasyonu literatüründen çok daha düzensizdir ve çoğu ekonomi, kamu yönetimi, yönetim çalışmaları vb. diğer disiplinlerden gelmektedir. Sosyal inovasyon kavramının sınırları net çizilemediği için sosyal inovasyon literatürleri olarak da nitelendirilebilir. Sosyal inovasyonun ortaya çıkışı, ekonomik inovasyon literatüründe ve inovasyon politikasında sadece teknolojinin vurgulanmasının toplumsal ve sosyal problemlerin çözülmesinde yetersiz kalmasına bağlanmaktadır (Caulier-Grice vd., 2012).

Sosyal inovasyon yeni bir olgu değildir; ancak son zamanlarda teorik bir bakış açısı, bir araştırma ve uygulama alanı olarak daha fazla önem kazanmaya başlamıştır (Edwards-Schachter ve Wallace, 2017; Schot ve Steinmueller, 2018). İnsanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, konuyla ilgili akademik çalışmalar ancak son zamanlarda ortaya çıkmış ve farklı alanlara dağılmıştır (Cajaiba-Santana, 2014). Kökleşmiş toplumsal sorunları çözmek, sosyal değişimi teşvik etmek ve sürdürülebilirliği geliştirmek için sosyal inovasyon alanında yaratıcı yaklaşımlar ve girişimler genellikle yenilikçi ve ilerici organizasyonlar ve örgütler tarafından ortaya konmaktadır.

Sosyal inovasyon, eş zamanlı olarak sosyal ihtiyaçları gideren ve yeni sosyal ilişkiler veya iş birlikleri oluşturan yeni fikirlerdir ve bu fikirler ürün, hizmet ya da yeni bir model olabilir. Başka bir

ifadeyle, hem doğrudan toplum için faydalı olan hem de toplumun sosyal problemin çözümü için harekete geçebilme kapasitesini geliştiren inovasyon türüdür (Murray vd., 2010). Benzer şekilde Mulgan (2006), sosyal inovasyonu sosyal bir ihtiyacı giderme hedefiyle yürütülen ve ağırlıklı olarak birincil amaçları sosyal olan kuruluşlar aracılığıyla yayılan yenilikçi faaliyetler ve hizmetler olarak tanımlamaktadır. Phills (2009), sosyal inovasyonu mevcut yaklaşımlardan daha iyi; yani daha etkili, verimli, sürdürülebilir veya adil olan ve yaratılan değerın özel bireylerden veya kurumlardan ziyade öncelikle bir bütün olarak toplumu hedeflediği, bir sosyal ihtiyaç veya soruna yeni ve faydalı herhangi bir çözüm olarak tanımlamaktadır. Sosyal inovasyon, sosyal bir soruna getirilmiş önceki yöntemlerden daha etkili, verimli, sürdürülebilir, adil ve özgün bir çözümdür. Ortaya çıkan değer ya da faydanın önceliği özel şahıslardan ya da kurumlardan ziyade bir bütün olarak toplumun kendisidir (Deiglmeier vd., 2008). Dolayısıyla sosyal inovasyon diğer inovasyon kavramlarından ayrılmaktadır ve kökü, sosyal bir ihtiyacın karşılanmasında veya sosyal bir sorunun çözülmesine dayanmaktadır (Foroudi vd., 2021).

2008 Ekonomik Krizi'nden bu yana, sosyal inovasyon politika alanında da öne çıkan bir konu olmuştur. Örneğin, ABD başkanlarından Barack Obama göreve geldikten sonra Sosyal İnovasyon ve Sivil Katılım Ofisi'ni 2009'da kurmuştur. İngiltere'de David Cameron, Büyük Toplum yaklaşımı bağlamında sosyal inovasyonu ele almıştır. Avrupa'da ise sosyal inovasyon, Avrupa Komisyonu'nun ürettiği politikaların ilkelerinden biri haline gelmiştir ve Sosyal İnovasyon Avrupa Girişimi'nin başlatılması bu durumu ispatlar niteliktedir (Borzaga ve Bodini, 2014).

Amerika ve Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş ülkelerde yaygın olarak bilinen ve en üst düzey makamlarca desteklenen sosyal inovasyon, gelişen ekonomilerde aynı şekilde bir yapıya sahip değildir. Aralarındaki heterojenliğe rağmen, bir grup olarak gelişmekte olan ekonomiler, düşük yaşam kalitesi ve kurumların yetersiz olması ile aralarında sistemik farklılıklar bulunması gibi ekonomik gelişmişlik düzeyinin düşük olmasıyla ilişkili birtakım ortak noktaları paylaşmaktadır (Gu, 1999).

Düşük gelir seviyesi, düşük yaşam kalitesi, kurumların yetersiz olması ve aralarında sistemik farklılıkların bulunması, gelişmekte olan ülkeler için sosyal inovasyonu daha da önemli bir konuma getirmektedir. Önceki paragraflarda, sosyal inovasyonun çeşitli şekillerde tanımlanmalarına yer verilmiştir. Aslında farklı alanlarda, sektörlerde ve kıtalarda farklı görüldüğü ve hissedildiği için anlamların ve tanımların farklılık göstermesi şaşırtıcı değildir. Örneğin, sosyal ihtiyaçlar ve bağlam farklı olacağından, sosyal inovasyon kırsal Hindistan'da Güneydoğu İngiltere'nin kentsel bölgelerinden farklı bir biçim alacaktır (Caulier-Grice vd., 2012). Dolayısıyla sosyal inovasyon olgusunun gelişmekte olan ülkelerde veya gelişen ekonomilerde, gelişmiş ülkelere daha farklı algılanması ve uygulama alanları bulması şaşırtıcı değildir.

1.2. Millî Yenilik Sistemleri

Boulding'e (1985) göre, bir sistemin mümkün olan en geniş tanımı kaos olmayan her şeydir. Daha spesifik olarak bir sistem, bir dizi öğeden ve bu öğeler arasındaki ilişkilerden oluşmaktadır. Buradan hareketle, bir yenilik sistemi; yeni ve ekonomik olarak faydalı bilginin üretimi, yayılması ve kullanımında etkileşime giren unsurlar ve ilişkilerden oluşmaktadır. Millî bir yenilik sistemi ise bir ulus devletin sınırları içinde yer alan veya buradan meydana gelen ve beslenen bu unsurları ve onların ilişkilerini kapsamaktadır (Lundvall, 2016).

Chris Freeman, Bengt-Ake Lundvall ve Richard Nelson, MYS kavramını bilim dünyasında ortaya koyan öncüler olmuşlardır. Birçok çalışmanın yayımlanmasıyla 1980'lerden itibaren literatür hızlı bir büyüme göstermiştir (Niosi, 2018). Freeman'a göre (1987) MYS faaliyetleri ve etkileşimleri yeni teknolojileri başlatan, ithal eden, değiştiren ve yayan kamu ve özel sektördeki bir kurumlar ağıdır. Lundvall (1992) ise MYS'yi yeni ve ekonomik olarak faydalı bilginin üretimi, yayılması ve kullanımında etkileşim halinde olan ve bir ulus devletin sınırları içinde yer alan veya köklerini buradan besleyen unsurlar ve ilişkiler olarak tanımlamıştır; yani Freeman'ın tanımını araştırmayı, öğrenmeyi ve uyum sağlamayı etkileyen ekonomik yapıyı ve kurumsal çerçeveyi kapsayacak şekilde genişletmiştir.

MYS; faaliyetleri ve etkileşimleri yeni teknolojileri başlatan, getiren, geliştiren ve yayan kamu ve özel sektörlerdeki kurum ve kuruluşların bir ağıdır (Freeman, 1987). Bu etkileşimlerin sonucu ulusal firmaların yenilikçi performansının etkilendiği kurumlar kümesidir (Nelson ve Rosenberg, 1993). MYS, ulusal sınırlar içinde bilim ve teknoloji üretimini amaçlayan özel sektör ve kamudaki örgütlerin (büyük veya küçük), üniversiteler ve hükümet kurumlarının etkileşimi sistemidir. Bu birimler arasındaki

etkileşimin amacı yeni bilim ve teknolojinin geliştirilmesi, korunması, finanse edilmesi veya düzenlenmesi olduğu için etkileşimleri teknik, ticari, hukuki, sosyal veya finansal boyutta olabilmektedir (Niosi vd., 1993).

MYS kavramının yaygın tanımlarından biri, yeni teknolojilerin geliştirilmesine ve yayılmasına bireysel veya birlikte katkıda bulunan kurumlar kümesidir. Bu kurumlar, hükümetlerin yenilik sürecini şekillendirmek için politikalar oluşturduğu ve uyguladığı çerçeveyi sağlar. Hükümetler ve bu kurumlar birbirine bağlı olarak sistemin unsurlarını oluştururlar. Bu paradigma, yeniliği, farklı seviyelerdeki aktörlerin sürekli etkileşim içinde olduğu belirli bir ulusal kurumsal bağlamda çerçeveler (Bázavan, 2019). Sistemin dokusunu oluşturan bu etkileşimlerdir ve kültür, normlar, kurumsal düzenlemeler ve kamu politikaları gibi faktörler tarafından şekillendirilirler (Nelson, 1993). Özetle MYS, yeni teknolojilerin geliştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına bireysel düzeyde veya ortaklaşa katkıda bulunan ve hükümetlerin inovasyon süreçlerini etkilemek için oluşturduğu ve uyguladığı yasalara zemin hazırlayan bir dizi farklı kurumlar kümesidir (Metcalf, 1995).

İncelenen çalışmaların ortaya koyduğu sonuçlardan biri, kavramın özellikle gelişmiş ve sosyoekonomik düzeyi oldukça yüksek Batı Avrupa ve İskandinav ülkelerinde hem akademiye hem de siyasi çevrelerde geniş bir geçerliliğe sahip olmasıdır. Finlandiya, MYS kavramını bir standart olarak benimseyen ilk ülke olmuştur. İsveç ise yeni bir merkezi hükümet kuruluşu teşkil etmiş ve bunu VINNOVA (İsveç İnovasyon Ajansı) veya “Yenilikçilik Otoritesi Sistemleri” olarak adlandırarak kavrama yasal bir statü, yani meşruiyet kazandırmıştır (Sharif, 2006). Literatür, MYS'nin gelişmiş ekonomilerde oldukça önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir (Sharif, 2006; Egbetokun vd., 2017; Niosi, 2018).

Gelişmekte olan ülkeler, küresel ekonominin yeni dinamiklerinin mihenk taşlarıdır. Gelişmekte olan ülkelerin bir listesini oluşturmak mümkün görünmemektedir çünkü mevcut sınıflandırmalar birbirinden farklıdır ve üstelik zamanla değişmektedir. Örneğin, Harvie ve Lee'ye (2003) göre, Kore Savaşı'nın etkisiyle adeta yıkıldıktan sonra, Güney Kore dünyanın en fakir ülkelerinden biriyken 1962-89 dönemi, Güney Kore ekonomisinin yoksulluktan sanayileşmiş bir millet statüsünün elde edilmesine kadar dikkate değer bir dönüşüme şahit olmuştur. Bugün Güney Kore, gelişmiş bir pazara ve yüksek gelirli ekonomiye sahip bir ülkedir (Khandker, 2016). Bu çalışmada, gelişen ekonomiler ile gelişmiş ekonomiler grubuna girmeyip birtakım özelliklere sahip ülkeler kastedilmektedir. Bu özellikler; istikrarlı bir ekonomik büyüme, çeşitliliğe sahip iktisadî bir profil, kalabalık bir nüfus, hammadde mevcudiyeti ve etkili yapısal politikalar (Casadella, 2018).

Bilgi toplumuna geçiş sürecini yaşadığımız günümüzde, gelişmiş ülke ekonomileri büyük ölçüde bilim, teknoloji, inovasyon ve ileri düzeyde eğitime dayanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ise, ekonomik büyüme ve sosyal gelişme için temel bir araç olarak bilgiyi, bilgi üretimini, yayılımını ve uygulamasını gelişmiş ülkeler seviyesinde kullanamayan ülkelerdir (Arocena ve Sutz, 2002).

Son 20 yılda, MYS kavramı akademik çevrelerde, siyasi bağlamlarda ve uluslararası kuruluşlarda teoride ve pratikte bir tutarlılık bulmaya başlamıştır. Gelişmekte olan ekonomiler ve yükselen ekonomiler bağlamında MYS, teknolojik yeteneklerin geliştirilmesi yoluyla gelişmiş ülkeleri yakalama stratejilerini içerir. Bu nedenle; makroekonomik, siyasi, kurumsal, sosyal ve tarihî çevre üzerinden kalkınma yörüngelerini analiz eder. MYS ile ilgili araştırmalar sınırlı miktarda olmasına rağmen, tüm yükselen ve gelişmekte olan ekonomileri kapsayacak şekilde genişlemeye başlamıştır. Genel eğilim, halen MYS'nin benzer bir grup ülke üzerinde ya da gelişmiş ülkeler bağlamında incelendiği çalışmalara doğru olsa da gelişen ekonomiler ve gelişmekte olan ülkeler bağlamında MYS'nin birtakım özellikleri mevcuttur (Casadella, 2018).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler birçok konuda olduğu gibi MYS'lerinde de farklılıklar sergilemektedir. Tablo 1'de gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin MYS'lerinin karşılaştırılmasına yer verilmiştir.

Tablo 1. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Yenilik Sistemlerinin Karşılaştırılması

Boyut	Gelişmiş ülkeler	Gelişmekte olan ülkeler
Öğrenme ve ekonomik oyuncular arasındaki etkileşim	Aktif, güçlü, yoğun	Pasif, zayıf, bölünmüş
Bilim ve teknoloji kapasitesi	Sınırsız, teknoloji özümsemeye kolaylık, bilimsel eğitim yüksek seviyede	Kısıtlı, teknoloji özümsemeye zorluk, bilimsel eğitim düşük seviyede
Temel bilgi kaynakları	Yerelleştirilmiş	Yabancı
Yenilikçi çıktının özelliği	Resmî ve aktif, lider konumundalar, radikal ve yaratıcı, yüksek yatırımlar	Genellikle gayriresmî ve pasif, takipçi konumundalar, artımsal ve taklide dayalı, düşük yatırımlar
Sanayi ve inovasyon-yenilik politikası	Güçlü fikri mülkiyet yasaları	Zayıf fikri mülkiyet yasaları
Ekonomi ve iş çevresi	Yapılandırılmış pazarlar, yüksek teknoloji yeni ürünlerin iç talebinin yüksek olmasını sağlayan yüksek satın alma gücü	Büyük ancak yapılandırılmamış pazarlar, teknolojik yeniliklerin iç pazar tarafından düşük seviyede talep edilmesine neden olan düşük satın alma gücü

Kaynak: (Egbetokun vd., 2017).

Gelişen ekonomiler grubundaki en dikkat çekici ülke olan Çin, son yıllarda ortaya koyduğu dünya devi teknoloji markalarıyla ve Dünya Bankası verilerine göre dünyanın en büyük ikinci gayrisafi millî hasılasına sahip olmasıyla gelişmekte olan ülkeler arasında öne çıkmaktadır. Hızla yükselen iş gücü maliyetleri, ciddi çevresel hasarlar ve Asya'daki gelişmekte olan ülkelere gelen güçlü rekabet nedeniyle, düşük değerli üretime dayalı geleneksel model artık geçerli değildir. Bu bağlamda, Çin'in politika yapıcılarının, ivmeyi korumanın ve orta gelir tuzağından kaçınmanın tek yolunun, bilgi yoğun bir ekonomik modele geçerek verimlilik artışını hızlandırmak olduğunu düşünmektedir (Băzăvan, 2019). Bu nedenle inovasyona daha da önem vermeye başlayan Çin, en yenilikçi ülkeler arasına katılmayı hedeflemektedir. Politika, iş dünyası ve toplum da dâhil olmak üzere her düzeyde yenilik, kutsal bir görev addedilmiştir ve vasat bir ülkeden önde gelen müreffeh bir ülke konumuna sıçramanın anahtarı olarak görülmektedir. Bilim ve teknolojiye verdikleri önem, son on yıllarda araştırma ve geliştirme harcamalarındaki büyük artışla daha iyi anlaşılmaktadır. Satın alma gücü paritesine göre Çin, dünyanın en çok Ar-Ge harcaması yapan ikinci ülkesi konumundadır (UNESCO, 2018).

Çin hükümeti, inovasyonu ulusal kalkınma için en önemli öncelik olarak tanımlamakta ve teknolojik ilerlemeyi teşvik etmek için farklı düzeylerde çeşitli stratejiler uygulamaktadır. Yönetim, merkezi olmadığı için bölgesel hükümetler arasındaki rekabet, Çin MYS'sinin ayrıştırmacı özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Băzăvan (2019), Çin hükümetinin inovasyon yaklaşımındaki en son gelişmeleri ve paradigma değişimlerini gözden geçirdiği çalışmasında, hükümetin bir kolaylaştırıcı olarak şunları ifa ettiğini tespit etmiştir:

- Ar-Ge yapılması için artan kaynakları hedef alanlara tahsis etmek,
- Yerli firmaların çıkarları doğrultusunda piyasalara müdahalede bulunmak,
- Yatırım yapmak isteyen yabancı şirketlerin teknoloji transfer etmesini şart koşturmak,
- İnovasyon dostu ve tetikleyici politikalar tasarlamak,
- Kurumsal verimliliğin iyileştirilmesi,
- Teknolojik ulusal yeterliliğin teşvik edilmesi,
- Yurt dışındaki teknoloji arayan ve teknoloji ihraç eden yatırımları teşvik etmek.

2. YÖNTEM VE BULGULAR

2.1. Metodoloji

Bu çalışma, nitel bir araştırma olarak tasarlanıp veriler Web of Science veri tabanı üzerinden makaleler olarak toplanmış ve betimsel içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler bağlamında sosyal inovasyon ve millî yenilik sistemleri ile ilgili SSCI endeksinde gerçekleştirilen tarama sonucunda, belirlenen kriterlere göre tespit edilen 77 makale yayımlandıkları dergilere, yıllara, araştırma kategorilerine, araştırma türlerine ve temalarına göre analiz edilmiştir. Nitel araştırma bir problem hakkında derinlemesine bilgi toplamak veya araştırma için yeni fikirler üretmek maksadıyla kullanılmaktadır. Farklı bağlamlardaki insan koşullarının ve algılanan bir durumun anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır (Bengtsson, 2016). Nitel araştırma; beşerî ve sosyal bilimlerde, antropoloji, sosyoloji, eğitim, sağlık bilimleri, tarih vb. konularda yaygın olarak kullanılmaktadır.

Nitel analizler genellikle metin, belge, video ya da ses gibi sayısal olmayan verilerin toplanmasını ve analiz edilmesini içerir. Böylece üzerinde durulan kavramların, fikirlerin veya deneyimlerin derinlemesine anlaşılmasını sağlar. Nitel araştırmalarda çeşitli analiz yöntemleri kullanılabilir. Örneğin; fenomenoloji, hermenötik, gömülü kuram, etnografya, fenomenografik analiz ve içerik analizi bunlardan bazıları teşkil etmektedir (Burnard, 1995). İçerik analizi; belirlenmiş bir konu kapsamında gerçekleştirilen, kalıpları, temaları, başlıca varsayımları ve anlamları belirleme çabasıyla o konuda birbirinden bağımsız yapılan çalışmaların dikkatli, detaylı, sistematik olarak incelendiği ve yorumlandığı, genel eğilimlerin belirlendiği bir yöntemdir (Ültay vd., 2021).

Bu çalışmada, yapılan içerik analizinde ele alınacak makalelerin belirlenmesinde Web of Science veri tabanı üzerinden 11.04.2022 tarihinde gerçekleştirilen taramada, arama kriteri olarak “Topic” kullanılmıştır. Topic; makalelerin başlığında, özetinde ve anahtar kelimeler kısmında arama yapmaktadır ve böylece ilgili olabilecek makalelerin çalışmaya dâhil edilmeme riski düşürülmüştür. Ayrıca “Document Types: Articles” ve dil olarak “İngilizce” seçilerek çıkan sonuçlar rafine edilmiş ve çalışmada yalnızca İngilizce makaleler incelenmiştir.

Sosyal inovasyon ve MYS’yi birlikte ele alan makale sayısı sadece üç olduğundan ve bunlar da çalışmaya dâhil edildiğinden sosyal inovasyon ve MYS, ilgili bağlamda ayrı ayrı taratılmıştır. Literatürde MYS çoğunlukla “national innovation system” olarak geçse de “national systems of innovation” olarak yer aldığı çalışmalara da rastlandığından yine ilgili olabilecek makalelerin çalışma dışı kalması riskini düşürmek adına iki şekilde tarama gerçekleştirilmiştir. Gelişen ekonomiler veya gelişmekte olan ülkeler için “developing countries” ve “emerging economies” ifadeleri kullanılmıştır. Taramada kullanılan kombinasyonlar ve bu kombinasyonlara denk gelen makale sayısı Tablo 2’de özetlenmiştir. Belirlenen kriterlere rağmen sayıları az da olsa, taramada konuyla ilgisi olmayan makaleler çıkmıştır ve bunların elimine edilmesiyle oluşan nihai sayılar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Çalışma Kapsamındaki Makalelerin Belirlenme Kriterleri

Web of Science'da kullanılan arama terimleri	Makale sayısı	Nihai sayı
Social innovation (and) developing countries	25	22
Social innovation (and) emerging economies	7	6
National innovation system (and) developing countries	36	30
National innovation system (and) emerging economies	14	13
National systems of innovation (and) developing countries	5	5
National systems of innovation (and) emerging economies	3	1
Toplam	90	77

Nitel veri analizi amacıyla kullanılan yazılımlara genel olarak bilgisayar destekli nitel veri analizi yazılımları denir. Bunlar çeşitli yöntemlerle toplanan verilerin organize edilmesini ve kategorilere ayrılmasını sağlayan, temaların ortaya çıkarılmasını kolaylaştıran ve bütün sürecin raporlaştırılmasında kullanılan özel yazılımlardır. Bu çalışmada, veri analizinin gerçekleştirilmesinde “ATLAS.ti”, “HyperRESEARCH”, “MAXQDA”, “Nvivo” gibi bilgisayar programları arasından kullanım kolaylığı nedeniyle “ATLAS.ti” seçilmiştir. Nitel veri analizi, üzerinde çalışılan veriyle ilgili anlam üretmek ve

veri setinde neyin temsil edildiğine dair açıklamalar geliştirmek amacıyla yapılan bir sınıflandırma ve yorumlama sürecidir (Çelik vd., 2020).

2.2. Makalelerin Yayın Yılına Göre Dağılımı

Çalışma kapsamında incelenen makalelerin seçim kriterlerine herhangi bir tarih kısıtı konulmamıştır. Araştırma bulgularına göre sosyal inovasyonu ve MYS'yi geliştiren ekonomiler bağlamında ele alan çalışmalar, 2000'li yıllardan itibaren ortaya konulmaya başlamıştır. Sosyal inovasyon, MYS'ye kıyasla araştırmacılar tarafından daha geç inceleme kapsamına alınmıştır. Bu durum, sosyal inovasyonun ve MYS'nin gelişmekte olan ülkeler bağlamında az çalışılmış olduğunu ve alanda yeni ve daha fazla çalışılmasına ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Tablo 3'te makalelerin yayın yılına göre dağılımı verilmektedir.

Tablo 3. Makalelerin Yayın Yılına Göre Dağılımı

Yayın Yılı	Yayımlanan Makale Sayısı (MYS)	Yayımlanan Makale Sayısı (Sosyal İnovasyon)	Yayın sayısı	Yüzde (%)
2022	3	2	5	6%
2021	2	9	11	14%
2020	3	6	9	12%
2019	7	2	9	12%
2018	5	1	6	8%
2017	4	5	9	12%
2016	4	1	5	6%
2015	3	0	3	4%
2014	3	1	4	5%
2013	3	0	3	4%
2012	2	0	2	3%
2011	1	0	1	1%
2010	3	0	3	4%
2009	1	1	2	3%
2008	2	0	2	3%
2006	1	0	1	1%
2005	1	0	1	1%
2002	1	0	1	1%

2.3. Makalelerin Yayımlandıkları Dergilere Göre Dağılımı

Belirlenen kriterlere göre çalışmada yer verilen sosyal inovasyonla ilgili 28 makalenin yayımlandıkları dergilere ve makale sayılarına dair araştırma bulguları Tablo 4'te listelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, sosyal inovasyonla ilgili çalışmada yer verilen 28 makalenin yayımlandığı toplam dergi sayısı 23'tür. Dergilerin bu denli çeşitli, sayısının ise makale sayısı göz önünde bulundurulduğunda fazla olması literatür araştırması sonucu elde edilen, sosyal inovasyonun tek bir tanımı olmadığına dair bulguyu doğrulamaktadır. Sosyal inovasyon, insan ve toplum yaşamının iyileştirilebileceği herhangi bir alanda gerçekleştirilebilir. Dergilerin çeşitliliği bu durumu ispatlamaktadır.

Tablo 4. Makalelerin Yayımlandıkları Dergilere Göre Dağılımı (Sosyal İnovasyon)

Makalelerin Yayımlandıkları Dergiler (Sosyal İnovasyon)	Makale Sayısı
Industrial Marketing Management	1
Information Technology and People	1
Information Technology for Development	1
Innovation-Organization and Management	1
Innovation-The European Journal of Social Science Research	2
International Environmental Agreements-Politics, Law, and Economics	1
Journal of Business and Industrial Marketing	1
Journal of Business Ethics	2

Journal of Human Development and Capabilities	1
Journal of Intellectual Capital	1
Journal of Knowledge Management	1
Journal of Rural Studies	1
Journal of Strategic Information Systems	1
Journal of Technology Transfer	1
RBGN-Revista Brasileira de Gestao de Negocios	1
Sage Open	1
Science, Technology and Society	1
Spanish Journal of Agricultural Research	1
Sustainability	3
Systemic Practice and Action Research	1
Technological Forecasting and Social Change	2
Technology in Society	1
Technovation	1

Çalışma kapsamındaki MYS kavramını geliştiren ekonomiler bağlamında ele alan makalelerin yayımlandıkları dergiler ve yayımlanan makale sayıları Tablo 5'te listelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, millî yenilik sistemleriyle ilgili çalışmada yer verilen 49 makalenin yayımlandığı toplam dergi sayısı 31'dir. Bu dergiler arasında en çok makalenin yayımlandığı dergi ise 8 adet ile "Technological Forecasting and Social Change" isimli dergi olmuştur.

Tablo 5. Makalelerin Yayımlandıkları Dergilere Göre Dağılımı (MYS).

Makalelerin Yayımlandıkları Dergiler (MYS)	Makale Sayısı
Academia-Revista Latinoamericano de Administracion	1
Asian Journal of Technology Innovation	3
Behaviour and Information Technology	1
Canadian Public Policy-Analyse de Politiques	1
Chinese Management Studies	1
Climate Policy	1
Ecological Economics	1
Economia Política	1
European Journal of Development	2
Journal of Development Studies	1
Journal of Global Information Technology Management	1
Journal of International Trade and Economic Development	1
Journal of International Management	1
Journal of Technology Transfer	2
Management and Organization Review	1
Plos One	1
Progress in Development Studies	1
Research Evaluation	1
Research Policy	3
Scientometrics	1
Science and Public Policy	2
Science, Technology and Society	1
South African Journal of Science	1
South African Journal of Economic and Management Sciences	1
Strategic Entrepreneurship Journal	1
Sustainability	3

Technological Forecasting and Social Change	8
Technology Analysis and Strategic Management	3
Technology in Society	1
Technovation	1
Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie	1

2.4. Makalelerin Araştırma Alanlarına Göre Dağılımı

Belirlenen kriterlere göre çalışma kapsamına alınan 77 makalenin ait oldukları araştırma alanları Tablo 6’da listelenmiştir. Tarım, ekonomi, coğrafya, bilgisayar bilimleri gibi çok çeşitli alanlarda, sosyal inovasyon ve MYS, araştırma konusu olmuştur. Kategoriler arasında “Multidisciplinary”, “Interdisciplinary Applications” gibi alanların bulunması ve alanların çeşitliliği, sosyal inovasyon ve MYS’nin çok katmanlı ve disiplinler arası yapılarını doğrulamaktadır.

Tablo 6. Makalelerin Araştırma Alanlarına Göre Dağılımı

Araştırma Alanları	
Tarım, Multidisipliner, Toprak Bilimi	Ekonomi, Coğrafya
İşletme, Ekonomi	Ekonomi, Yönetim
İşletme, Etik	Ekonomi, Kamu Yönetimi
İşletme, Yönetim	Mühendislik, Endüstri, Yönetim
İşletme, Bölgesel ve Kentsel Planlama	Yeşil ve Sürdürülebilir Bilim ve Teknoloji
Bilgisayar Bilimi, Sibernetik, Ergonomi	Bilişim Bilimi ve Kütüphane Bilimi
Bilgisayar Bilimi, Disiplinlerarası Uygulamalar; Bilişim Bilimi ve Kütüphane Bilimi	Multidisipliner Bilimler
Kalkınma Çalışmaları, Ekonomi	Sosyal Alanlar, Sosyal Bilimler, Disiplinlerarası
Ekoloji, Ekonomi, Çevre Bilimleri	Sosyoloji

2.5. Makalelerin Araştırma Desenlerine ve Temalarına Göre Eğilimleri

Gelişen ekonomilerde sosyal inovasyon ile ilgili çalışmaların 21’inde nitel, 6’sında nicel ve 1’inde nitel ve nicel araştırma deseni kullanılmıştır. Büyük çoğunluğu nitel olan çalışmalarda; vaka analizi, içerik analizi, doküman analizi, mülakat, yarı yapılandırılmış mülakat, yorumlayıcı analiz ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmıştır. Keşfedici ve tanımlayıcı araştırma tasarımlarının çoğunlukta olması, gelişen ekonomilerde sosyal inovasyon konusunun yeni ve keşfedilmekte olan bir konu olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, çalışmaların vurgu yaptığı temaların iklim değişikliğinden kırsal kalkınmaya uzanan geniş bir yelpazede yer aldığı göze çarpmaktadır. Sosyal inovasyonun tabandan kaynaklanması ve herkesi kapsamaması; sosyal inovasyonun yaygınlaşması için teşvik edici politikaların tasarımının ve iş birliğinin sosyal inovasyonun ortaya çıkması ve başarılı olup varlığını sürdürmesindeki önemi incelenen çalışmaların temalarının genel eğilimini oluşturmaktadır. Tablo 7’de gelişen ekonomilerde sosyal inovasyonu ele alan, çalışmaya dâhil edilen araştırmaların temaları listelenmiştir.

Tablo 7. Makalelerin Temaları-Sosyal İnovasyon

İş birliği çaba ve ortaklaşa çalışmanın sosyal inovasyon için önemi	Tarım alanında ve kırsal kalkınmada sosyal inovasyonun önemi
Kırsal ve bölgesel kalkınmaya olan katkısı	Sosyal inovasyon için iş birliğinin önemi
Çocuk işçiliği probleminin çözümündeki yeri	Sosyal inovasyonda sürdürülebilirliğin sağlanması için dijital teknolojilerin kullanılması
İletişim ve iş birliği için bir platform sunan e-ticaret kanalıyla sosyal inovasyon	Kriz zamanlarının toplumsal etkilerini tersine çevirmede teknolojinin sosyal inovasyon rolü görmesi
Kırsal sistemlerde sosyal inovasyon için iş birliği çaba ve çalışmanın önemi	Kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliğinde sosyal inovasyonun önemi
Toplumsal vizyon, sosyal değerler ve olası ekonomik getirinin sosyal inovasyon üzerindeki etkisi	Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sosyal inovasyon oluşturmada araç olarak kullanılması
Kırsal ve bölgesel kalkınmaya olan katkısı	İç kaynaklı sosyal girişimler vasıtasıyla sosyal inovasyon

Sosyal inovasyon örneği olarak bir üniversite eğitim modeli ve iş birliği örneği	Gençliğin gelişiminde teknolojiyi aracı kılması
Bir sosyal inovasyon örneği olarak mikrofinansın fakirlikle mücadelede ve kalkınmada kullanımı	MYS ve sosyal girişimcilik etkileşiminin sosyal inovasyonu tetiklemesi
İç kaynaklı sosyal inovasyon	Çevresel sorunların çözümünde sosyal inovasyon
Kitle kaynak kullanımı ve iş birliğinin önemi	Şiddet, yolsuzluk gibi toplumsal suçların önlenmesinde
İklim değişikliğiyle mücadelede sosyal inovasyon	Yeni öğrenme pratikleri, yerel çözüm ve bağlantı (network) kapasitesiyle ilişkisi
Açık, ücretsiz yazılımlar ve uygulamalar vasıtasıyla sosyal inovasyon	Sosyal inovasyonun hem toplumsal hem ekonomik gelişmeye katkı sağlama fırsatlarını aynı anda sunması
Eğitimde ve öğrenmede sosyal inovasyon	Kayıt dışı ekonomi sorununa sistematik çözüm sunması

Gelişen ekonomilerde MYS ile ilgili çalışmaların 23'ünde nitel, 23'ünde nicel ve 3'ünde nitel ve nicel araştırma deseni birlikte kullanılmıştır. Tablo 8'de gelişen ekonomilerde MYS'yi ele alan, çalışmaya dâhil edilen araştırmaların temaları listelenmiştir. Her çalışmanın odak noktası farklı da olsa hepsi bir bütün olarak MYS için bir işletmede olduğu gibi ulusal düzeyde bir planlamanın ve bu planın değişen koşullara ve çizilen senaryolara göre güncellenmesi ve diğer aktörlerle paylaşılmasının önemini ortaya koymaktadır. Planlayıcı konumunda genel olarak devlet veya devlet kurumları bulursa da MYS'nin tıpkı sosyal inovasyon gibi kapsayıcı ve etkileşimli yapısından dolayı bu planlara katkı sağlamaktan sistem içerisindeki tüm aktörler sorumluluk taşımaktadır. Sosyal inovasyon için de MYS için de iş birliği bir çevrenin, dinamik ve etkin politikaların önemi ortaya konmaktadır.

Tablo 8. Makalelerin Temaları-MYS

MYS'nin zayıf ve parçalı olması, rekabet gücünü düşürmekte ve ekonomik krize yol açabilmektedir.	Üniversite bilim parklarının MYS'ye dâhil edilmesinin önemi ve ekonomiye katkısı
MYS'ye yön veren araştırma-geliştirme politikalarının ekonomik büyümeyi nasıl geliştirdiği	Fikri mülkiyet hakları sistemlerine MYS'de yer verilmesi ve bunların MYS'nin amaçlarını desteklemesi, dolayısıyla kalkınmaya katkı sağlaması
Bilgi üretimi, uygulanması ve özümsemesinin inovasyonun verimliliğini artırması	Firmaların üniversitelere ve araştırma kurumlarına yakınlığı bilgi etkileşimi aracılığıyla firmaların yenilikçiliğini etkiler
MYS'nin performansına kurumların etkisi	Araştırma-geliştirme kurumlarının verimliliği
Üniversite-sanayi-devlet ilişkisi ve ikili kombinasyonlar şeklindeki ilişkilerinin önemi	Yenilik politikalarının gelecek senaryoları göz önünde bulundurularak oluşturulması ve kapsayıcı olmasının önemi
Teknoloji yoğun endüstrilerin gelişmesi için devletlerin uygulaması gereken araştırma-geliştirme politikaları	Devlet ve iş dünyası arasındaki istişare ve ilişki yenilik performansını etkilemektedir
İthalat kanalıyla yabancı teknolojilerin öğrenilmesi ve özümsemesi	Uluslararası araştırma-geliştirme merkezlerinin ev sahibi ülkenin MYS'sine katkısı
Bilim ve teknoloji parklarının performansı içinde buldukları bölgenin yenilikçi bir kültüre sahip olması ve yerel aktörlerin işbirlikçi tutum sergilemesine bağlıdır	MYS tarafından desteklendiğinde çevreyle ilgili düzenlemeler enerji teknolojileri alanında ihracat performansının itici güçlerinden biridir.
Politika oluşturma sürecinde gelecek teknoloji senaryolarının göz önünde bulundurulmasının kalkınmaya katkısı	MYS'nin bilim ve teknoloji döngülerini şekillendiren stratejilerinin bilgi tabanlı ekonomiye dönüşme sürecinde katkısı
Üçlü sarmal yapının ve teknoloji transferinin ikisinin birlikte gerekli olduğu ve birbirini pekiştirdiği vurgusu	Üniversitelerin patent ve sanayi ile iş birliği ilişkileri açısından MYS'deki yeri ve önemi
MYS'de küresel değer zincirlerine yer verilmesinin ekonomik kalkınmaya katkısı	Devletin izlediği stratejilerin ve uygulanan politikaların imitasyondan inovasyon ekonomisine dönüşümdeki etkisi
Üniversite-sanayi iş birliğini güçlendirmenin yolları	Patente dayalı bilgi akışı ve ulusal bilgi ağının önemi
Firmalar arasındaki iş birliğinin ve devletin Ar-Ge desteğinin yenilik çıktıları üzerindeki etkileri	Sürdürülebilir ekonomik büyüme için inovatif teknolojilerin önemi
Üniversite-sanayi iş birliği	Ar-Ge mali teşvik sistemi politikasının MYS için önemi
Politikaların inovasyon bariyerlerinin saptanmasında ve giderilmesindeki önemi	Ar-Ge faaliyetlerinin uluslararasılaştırılması stratejilerinin ekonomik kalkınmaya etkisi
Politikaların kendilerinin de dinamik olması ve yenilenmesinin ekonomik çıktılar açısından önemi	MYS'deki aktörlerin faaliyetlerini koordine eden ve kolaylaştıran kurumsal bir çerçevenin önemi

Üniversite-sanayi-devlet ilişkileri ve kurumsal çerçevenin önemi	Bilgi ve iletişim teknolojileri kaynaklı inovasyonların millî yenilik verimliliğine etkisi
Küresel değer zincirinde Ar-Ge'ye odaklanmanın gelişmekte olan ülke firmaları ve MYS'si için önemi	Teknoloji işletmesi kuluçka merkezlerinin MYS'deki yeri ve ekonomi için önemi
Araştırma alanlarında uzmanlaşmanın ve güncel kalmanın önemi; devletin MYS aktörleri arasında iş birliği sağlamak için aracılık vazifesinin önemi	Sanayi-üniversite ve sanayi-devlet araştırma kurumları iş birliğinin önemi ve belirleyici faktörleri; bunların ekonomik çıktılar üzerindeki etkileri
İnformal firmaların yenilikçi değil taklitçi eğilim sergilemeleri, MYS'lerin formal yapıları destekleyici şekilde tasarlanmalarının önemi	Akademik kurumların endüstriyel kalkınma süreciyle entegre edilmesi, müfredat tasarımlarında sanayinin ihtiyaçlarının da göz önünde bulundurulması
MYS'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi	Millî savunma Ar-Ge yenilik sisteminin MYS'deki yeri
MYS'de küresel değer zincirlerine yer verilmesinin kalkınmaya katkısı	Yerli-millî bilgi kapasitesinin MYS'nin kuvvetlendirilmesindeki önemi
Teknoloji kapasitesinin makro düzeyde ölçülebilmesi için sentetik göstergeler	MYS'nin güçlendirilmesinin iklim teknolojilerinin transfer hızına etkisi
Düzenleyici kurumların kapasitesi ve bağımsızlığı, altyapı ve ulusal planların önemi	Kamu destekli araştırma kuruluşlarındaki araştırmacıları patent için teşvik eden unsurlar
MYS'nin firmaların uluslararasılaşmasındaki önemi	

SONUÇ

Sosyal inovasyon ve MYS'yi gelişen ekonomiler bağlamında ele alan çalışmalara 2000'li yıllardan itibaren rastlanmaktadır. Sosyal inovasyon, MYS'ye kıyasla araştırmacılar tarafından daha ileriki yıllarda inceleme kapsamına alınmıştır. Makale sayısında özellikle 2017 yılından itibaren kayda değer bir artış söz konusudur. İçinde bulunulan zaman dikkate alınarak, bu eğilimin devam ettiği yönünde bir çıkarımda bulunulabilir. Özellikle kuvvetli bir MYS'nin gelişmekte olan ülkeler için millî güvenlik açısından ne denli önemli olduğu Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesiyle gözler önüne serilmiştir. MYS'lerini kuvvetlendirmeleri gelişmekte olan ülkelere birçok avantaj sağlayacaktır ve bunlardan en önemlisi millî güvenlidir.

Sosyal inovasyonun tabandan kaynaklanması ve herkesi kapsamı, sosyal inovasyonun yaygınlaşması için teşvik edici politikaların tasarımının ve iş birliğinin sosyal inovasyonun ortaya çıkması ve başarılı olup varlığını sürdürmesindeki önemi, sosyal inovasyon ile ilgili incelenen çalışmaların temalarının genel eğilimini oluşturmaktadır. MYS ile ilgili yapılan araştırmalarda ise her çalışmanın odak noktası ve öne çıkardığı konular genel olarak farklı da olsa hepsi bir bütün olarak MYS için tıpkı bir işletmede olduğu gibi, ulusal düzeyde bir planlamanın ve bu planın değişen koşullara ve çizilen senaryolara göre güncellenmesinin ve diğer aktörlerle paylaşılmasının ve koordinasyonun önemini ortaya koymaktadır. Planlayıcı konumunda ana rolde devlet bulursa da MYS'nin sosyal inovasyon gibi kapsayıcı ve etkileşimli yapısından dolayı bu planlara katkı sağlamaktan sistem içerisindeki tüm aktörler sorumludur.

Sosyal inovasyon için de MYS için de iş birlikçi ve etkileşimli bir çevre ve yenilikçi bir kültür ile dinamik ve etkin politikaların veya stratejilerin önemi vurgulanmaktadır. Bu çalışmada tespit edilmeye çalışılan literatürdeki genel eğilimlerin, politikaların tasarlanmasında yol gösterici olması umulmaktadır. İş birlikçi ve etkileşimli davranışların ve çevrelerin arkasında yatan unsurlar başka bir araştırmanın konusu olabilir.

Etik Beyan: Bu çalışmada, Etik Kurul izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %40, 2. Yazarın katkı oranı ise %30, 3. Yazarın katkı oranı ise %30'dur.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: Permission from an ethics committee is not needed for this study. In case of detection of a contrary situation, Beykent University Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate 40%, 2nd author's contribution rate 30%, 3rd author's contribution rate 30%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Arocena, R. ve Sutz, J. (2002). Innovation systems and developing countries. *DRUID (Danish Research Unit for Industrial Dynamics) Working Paper*, 2(05).
- Băzăvan, A. (2019). Chinese government's shifting role in the national innovation system. *Technological Forecasting and Social Change*, 148, 119738. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.119738>
- Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. *NursingPlus Open*, 2, 8-14. <https://doi.org/10.1016/j.npls.2016.01.001>
- Borzaga, C. ve Bodini, R. (2014). What to make of social innovation? Towards a framework for policy development. *Social Policy and Society*, 13(3), 411-421. <https://doi.org/10.1017/S1474746414000116>
- Burnard, P. (1995). Interpreting text: An alternative to some current forms of textual analysis in qualitative research. *Social Sciences in Health*, 1, 236-245.
- Cajaiba-Santana, G. (2014). Social innovation: Moving the field forward. A conceptual framework. *Technological Forecasting and Social Change*, 82(1), 42-51. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2013.05.008>
- Casadella, V. (2018). *Innovation systems in emerging economies: MINT (Mexico, Indonesia, Nigeria, Turkey)*. John Wiley & Sons.
- Castro-Arce, K. ve Vanclay, F. (2020). Transformative social innovation for sustainable rural development: An analytical framework to assist community-based initiatives. *Journal of Rural Studies*, 74, 45-54. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.11.010>
- Caulier-Grice, J., Davies, A., Patrick, R. ve Norman, W. (2012). Defining social innovation. A deliverable of the project: "The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe" (TEPSIE), *European Commission-7th Framework Programme*. Brussels: European Commission, DG Research, 22.
- Çelik, H., Baykal, N. B. ve Memur, H. N. K. (2020). Nitel veri analizi ve temel ilkeleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 379-406. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m>
- Deiglmeier, K., Miller, D. T. ve Phills, J. (2008). Rediscovering social innovation. *Stanford Social Innovation Review*, Fall, 34-43.
- Edwards-Schachter, M. ve Wallace, M. L. (2017). "Shaken, but not stirred": Sixty years of defining social innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 119, 64-79. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.03.012>
- Egbetokun, A., Oluwadare, A. J., Ajao, B. F. ve Jegede, O. O. (2017). Innovation systems research: An agenda for developing countries. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 3(4), 25. <https://doi.org/10.1186/s40852-017-0076-x>
- Foroudi, P., Akarsu, T. N., Marvi, R. ve Balakrishnan, J. (2021). Intellectual evolution of social innovation: A bibliometric analysis and avenues for future research trends. *Industrial Marketing Management*, 93, 446-465. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2020.03.026>
- Freeman, C. (1987). *Technology, policy, and economic performance: Lessons from Japan*. Burns ve Oates.
- Gu, S. (1999). *Implications of national innovation systems for developing countries: Managing change and complexity in economic development*. United Nations University, Institute for New Technologies.
- Harvie, C. ve Lee, H. H. (2003). Export-led industrialisation and growth: Korea's economic miracle, 1962-1989. *Australian Economic History Review*, 43(3), 256-286.
- Khandker, A. (2016). Why is the South Korean growth experience different? An analysis of the

- differences of per capita GDP between South Korea and South Asian countries. *Economic Change and Restructuring*, 49(1), 41-69. <https://doi.org/10.1007/s10644-015-9173-7>.
- Kurpayanidi, K. (2021). National innovation system as a key factor in the sustainable development of the economy of Uzbekistan. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 258). EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125805026>.
- Lundvall, B. A. (2016). *The learning economy and the economics of hope*. Anthem Press. https://doi.org/10.26530/oapen_626406.
- Lundvall, B. A. (1992). *National systems of innovation: Towards a theory of innovation and interactive learning*. Anthem Press.
- Metcalfe, S. (1995). *The economic foundations of technology policy: Equilibrium and evolutionary perspectives*, in Paul Stoneman (ed.): *Handbook of the Economics of Innovation and Technological Change*, (s. 409-512). Blackwell, Oxford UK and Cambridge USA 1995.
- Moulaert, F., MacCallum, D. ve Hillier, J. (2013). Social innovation: Intuition, precept, concept, theory and practice. *The International Handbook on Social Innovation, January*, 13–24.
- Mulgan, G. (2006). The process of social innovation. *Innovations: Technology, Governance, Globalization*, 1(2), 145–162.
- Murray, R., Caulier-Grice, J. ve Mulgan, G. (2010). The open book of social innovation. *Tercer Sector*, 233.
- Nelson, R. R. ve Rosenberg, N. (1993). American universities and technical advances in industry. *Research Policy*, 23, 323–348. [https://doi.org/10.1016/0048-7333\(94\)90042-6](https://doi.org/10.1016/0048-7333(94)90042-6).
- Nelson, R. R. (1993). *National innovation systems: A comparative analysis*. University of Illinois at Urbana-Champaign's Academy for Entrepreneurial Leadership.
- Niosi, J., Saviotti, P., Bellon, B. ve Crow, M. (1993). National systems of innovation: In search of a workable concept. *Technology in Society*, 15(2), 207-227.
- Niosi, J. (2018). National systems of innovation in developing countries. In J. Niosi (Ed.), *Innovation Systems, Policy and Management* (pp. 149-177). Cambridge: Cambridge University Press. [https://doi.org/10.1016/0160-791X\(93\)90003-7](https://doi.org/10.1016/0160-791X(93)90003-7).
- Pol, E. ve Ville, S. (2009). Social innovation: Buzz word or enduring term? *Journal of Socio-Economics*, 38(6), 878–885. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2009.02.011>.
- Phills, J. (2009). *Rediscovering social innovation*. Stanford Graduate School of Business.
- Schot, J. ve Steinmueller, W. E. (2018). Three frames for innovation policy: R&D, systems of innovation and transformative change. *Research Policy*, 47(9), 1554-1567. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2018.08.011>.
- Sharif, N. (2006). Emergence and development of the national innovation systems concept. *Research Policy*, 35(5), 745–766. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2006.04.001>.
- UNESCO, *Institute for statistics*. (2018). UIS online database: UIS.Stat.
- Ültay, E., Akyurt, H. ve Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188-201. <https://doi.org/10.21733/ibad.871703>.

COVID-19 SALGIN DÖNEMİNDE ALINAN AİLE DANIŞMANLIĞI HİZMETLERİNİN AİLE HAYATINA ETKİLERİ: ÜSKÜDAR ÖRNEĞİ*

THE EFFECTS OF FAMILY COUNSELING SERVICES RECEIVED DURING THE COVID-19 PANDEMIC ON FAMILY LIFE: THE CASE OF ÜSKÜDAR

Şeyda KARAKAYA¹

Öz

Toplumun temel taşı olarak aile, tarihten bugüne kadar birçok sınavdan geçmiştir. Ailelere rehberlik yapacak bir kuruma daima ihtiyaç duyulmuştur. Aile danışmanlığı uygulamasının ilk örnekleri 20. yüzyılda görülmektedir. 2019 yılında Çin’de ortaya çıkan ve Covid-19 olarak bilinen salgınla birlikte; sağlık, eğitim ve ekonomi anlamında aileler de bu süreçten etkilenmiştir. Uzaktan eğitim süreci, ekonomik zorluklar, sosyal hayatın eve kayması, bireylerde kaygı oranının artması gibi süreç ve olgular aileleri bütünüyle etkilemiştir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, Covid-19 sürecinin ve bu süreçte aile danışmanlığı hizmetlerinin aile hayatı üzerindeki etkilerini tespit etmektir. Araştırma yöntemi olarak yarı yapılandırılmış mülakat ile nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma, nitel araştırma yöntemleri içerisinde olgubilim (fenomoloji) deseni zemininde çalışılmıştır. Toplanan veriler Maxqda programında analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, Covid-19 döneminde ailelerin birtakım olumsuzluklarla karşılaştıkları görülmüştür. Katılımcıların görüşleri doğrultusunda bu dönemde alınan aile danışmanlığı desteğinin olumlu sonuçlarının olduğu kanaatine varılmıştır. Aileler için önemli bir fonksiyonu olan ve ülkemizde sadece özel klinikler tarafından sunulan aile danışmanlığı desteğinin devlet kurumlarında ve daha yaygın bir şekilde sunulmasının aileyi koruyucu ve güçlendirici etkisi olacağı açıktır.

Abstract

The family, as the cornerstone of society, has passed many tests throughout history. There has always been a need for an institution to guide families. Family counseling was introduced in the 20th century as an institution that guides families. With the epidemic known as Covid-19, which emerged in China in 2019; along with health, education, and economy, families have also been affected by this process. The processes and phenomena such as the distance education process, economic difficulties, the shift of social life to home, the increase in the anxiety rate in individuals have completely affected families. In this context, the aim of this study is to determine the effects of the Covid-19 process and family counseling services on family life. As a research method, a qualitative research was carried out with a semi-structured interview. The research was studied on the basis of the phenomenology pattern within the patterns of qualitative research methods. The collected data were analyzed by the Maxqda program. As a result of the research, it was seen that families faced some negativities during the Covid-19 period. In line with the opinions of the participants, it was concluded that the family counseling support received during this period had positive results. It is clear that providing family counseling support, which has such an essential function for families and is offered only by private clinics in our country, in public institutions and more widely will have a protective and strengthening effect on the family.

Anahtar Kelime: Sosyal Politika, Covid-19, Aile Danışmanlığı.

Keywords: Social Policy, Covid-19, Family Counseling.

* Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doç. Dr. Başak Işıl ALPAR danışmanlığında Şeyda KARAKAYA tarafından sürdürülen “Önleyici Sosyal Politikalar Bağlamında Aile Danışmanlığının Etkinliği: Türkiye Örneği” başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiş ve tez danışmanı ile birlikte hazırlanmıştır.

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, seydakarakaya1@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5977-2967

Extended Abstract

There has always been a need for an institution that will guide the family as the cornerstone of society. The first examples of family counseling practice are seen in the 20th century. As the institution that is most affected by problems such as social, economic, epidemic and natural disasters in the historical flow, new problems arise periodically in the family. On December 31, 2019, the World Health Organization China Country Office reported cases of pneumonia of unknown cause in Wuhan, China, on December 31, 2019, and on January 5, 2020, a new coronavirus, which had not been detected in humans before, was identified. After its emergence in China, it has taken the whole world under its influence in a short period of three months. The aim of the research is how this epidemic affects family in a short time. In addition, the benefits of family counseling support received during this period. In-depth interviews with 19 couples who received family counseling support in Üsküdar district of Istanbul were analyzed using the Maxqda program. It was conducted with 19 people who gave consent to participate in the research by applying to family counseling centers in Üsküdar district. Participants, 5 men and 14 women, were named as E1, E2,...K1, K2, K3... and their opinions were conveyed. A total of three themes were identified, namely the positive effect of the Covid-19 period on family life, its negative effect and the effect of Family Counseling support on the epidemic.

The first category of the theme of the effects of the Covid-19 epidemic on family life is the negative effects of the epidemic. There are 6 different codes in the category of negative effects of the epidemic. These; Negative effects of distance learning, decrease in domestic division of labor, decrease in social activities, decrease in family relations, economic difficulties and adverse effects on sexual life. In the epidemic, it has been understood that distance learning is generally a negative experience for children in primary school age, and long-term exposure to the screen causes distraction. However, it was concluded that university level creates positive opportunities for adults. According to the predominant view, the increase in the domestic workload of women has resulted in men supporting their spouses. Covid-19, limited social life and paved the way for leisure activities to shift from outside to home. In economic life, bankruptcy and job loss were experienced in some sectors, but the participants also stated that they experienced new business opportunities during this period. In terms of expenditures, they stated that while market expenditures increased, other expenditures decreased. Participants whose income was not affected stated that they had financial gains from this process. As for the effects on sexual life, this process affects sexual life positively in individuals with high dyadic adjustment, while this process negatively affects sexual life in couples with low dyadic adjustment. In addition, it has been stated that the level of anxiety caused by the level of Covid-19 does not show similarity between couples, which causes discussions. In some families, it was stated that the fear of contagion and contagion caused severe anxiety and problems. Couples with a high level of anxiety stated that they also distanced themselves from sexuality because of the fear of contracting the disease from their spouses. The most important effect of the Covid-19 epidemic process is the long-term lockdowns, which have brought new opportunities as well as a crisis. At this point, there are 6 different codes related to the positive effects of the Covid-19 epidemic on family life. These; not having difficulties in the distance learning process, increasing the division of labor in the home, using the leisure time with better quality, increasing the family relationship, improving the economic situation and regular sexual life. Finally, in line with the opinions of the participants, it was concluded that the family counseling support received during this period had a positive result. Particularly, the participants, who stated that they gained the ability to protect their borders and communicate well, stated that they could overcome this process in a healthier way. The opinions of the participants were presented in parallel with the literature review. As a result, it is seen that the Covid-19 period affects some families negatively. Most of participant said that family counseling support has a strengthening effect on issues related to intra-familial communication, economic and sexuality. Family counseling, which has an important guiding function in family relations is received only in private clinics in our country. It is clear that this family counselling has a protective and strengthening effect on the family. It is obvious that dissemination of family counseling throughout the country by the government will have a very positive effect on the citizens.

GİRİŞ

Sanayi Devrimi'nin ardından kadınların daha aktif bir biçimde iş hayatına girişi, birçok ailenin bu yeni düzene adapte olmakta zorlanmasına sebep olmuştur. Aile üyelerinin hızlı bir şekilde değişen rolleri, aile bünyesindeki iletişimi ve etkileşimi bozmuştur. Bu durum, gerek çiftler arasında gerek kuşaklar arasındaki çatışmaları artırmıştır. Özellikle kadının çalışma hayatına dâhil olması kadınlara geleneksel rollerin dışında yeni sorumluluklar yüklemiştir. Aile üyeleri “*kentli anne-baba*”, “*çalışan anne*” gibi hızlı bir şekilde değişen rollere uyum sağlamakta zorlanmıştır. Bir yandan iş hayatının kadınlara getirdiği sorumluluklar, diğer yandan ebeveyn rolünün gereklilikleri aile içinde kadınların yükünü artırmıştır. Bu nedenlerle, modern toplum hayatında zorlanan ailelere yardım etmek ve destek sağlamak amacıyla çeşitli hizmetler geliştirilmiştir. Bu hizmetler genel anlamda ailelere para yardımı yapmak, istihdam sağlamak şeklinde başlamış ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra da yaşlı bakım hizmetleri şeklinde devam etmiştir. Ardından ailelere sağlanan bu destek hizmetleri, aile içi ilişkilerin güçlenmesine, çatışmaların giderilmesine yönelik aile danışmanlığına dönüşmüştür. Ailelerin dağılmasını önlemek, ilişkilerini güçlendirmek üzere “*Aile Danışmanlığı*” Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de 19. yüzyıl ortalarından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. 20. yüzyılda da sistemli bir hâle gelmiştir (Nazlı, 2007).

Aile danışmanlığı, “*aile terapistliği*” olarak da ifade edilmektedir. Literatürde birbirlerinin yerine de kullanılan bu kavramlar arasındaki ayırım, net bir şekilde belirlenememiştir. Ancak aile danışmanlığı; bireylerin eşleriyle, aileleriyle, çocukları ile ilişkilerinde rehberlik yapan bir danışmanlık hizmetidir. Aile terapistleri ise aile travmalarını iyileştiren ailevi ve problemleri kökten çözen ruh sağlığı profesyonelleridir.

Tarih boyunca aile; toplumsal ve ekonomik sorunlardan, salgın ve doğal afetlerden en çok etkilenen kurum olmuştur. 2019 yılında Çin’de ortaya çıkmış olan Covid-19 salgını kısa bir süre içerisinde tüm dünyaya yayılmıştır. Araştırmanın amacı, kısa sürede bulaşan bu hastalıktan ailelerin nasıl etkilendiğini ortaya koymaktır. Ayrıca çalışmada, Covid-19 salgını döneminde alınan aile danışmanlığı hizmetinin, ailelere ne ölçüde destek olduğu ele alınacaktır. İstanbul ili Üsküdar ilçesinde aile danışmanlığı desteği almış 19 çiftle yapılan derinlemesine mülakatlar görüşme esnasında yazılmış, ardından Maxqda programı kullanılarak analiz edilmiştir. Üsküdar ilçesindeki aile danışmanlığı merkezlerine başvurmuş, araştırmaya katılmaya onay veren 19 kişiyle görüşülmüştür. 5’i erkek, 14’ü kadından oluşan katılımcılar E1, E2,...; K1, K2, K3... şeklinde kodlanarak görüşleri aktarılmıştır. Konuyla ilgili Covid-19 döneminin aile hayatına olumlu etkisi, olumsuz etkisi ve aile danışmanlığı desteğinin salgındaki rolü olmak üzere toplamda üç tema belirlenmiştir. Aile danışmanlığı desteğinin bu süreci atlatma noktasında tüm katılımcılara olumlu destek olduğu hipotezi katılımcıların görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Hâlihazırda aile danışmanlığı hizmeti sadece özel kliniklerde verilmektedir. Ayrıca belediyelerden aile danışmanlığı desteği almış kişilerle irtibat kurulmaya çalışılmış ancak gizli bilgilerini paylaşamayacaklarını ifade eden belediye çalışanları, aile danışmanlığı desteği alan kişilere/danışmanlara ulaşımı engellemiştir. Belediyelerden hizmet almış herhangi bir aileye ulaşamamıştır. Bu yüzden, çalışma özel kliniklerden veya özel hastanelerden alınmış aile danışmanlığı desteğiyle sınırlandırılmıştır. Makale temelde üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, aile danışmanlığı ve Covid-19 süreciyle ilgili genel bilgiler içermektedir. İkinci bölümde, araştırmanın metodolojisi hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde, bulgular aile danışmanlığının Covid-19 sürecine olumlu ve olumsuz etkileri şeklinde iki alt başlıkta sunulmuştur.

1. AİLE DANIŞMANLIĞININ TANIMI

Ruhsal problemlere ve ailevi sorunlara yönelik danışmanlık uygulaması, tarihten günümüze gelen aile ıslahı girişimlerinin farklı bir uzantısıdır. Şekli, yöntemi farklı olsa da insanlık tarihinde ailevi problemler hep olmuş ve bu problemlerin çözümü için üçüncü bir el devreye her zaman girmiştir. “*Aile danışmanlığı*” ise bu yardım mekanizmasının en yeni hâlidir (Gladding, 1995). Tarih süresince aile bireylerinin kendi aralarında yardımlaşması genel olarak yaşlı kişilerin gençlere nasihatler vermesi ve yetişkin kişilerin yaşlı kişileri koruyup kollaması şeklinde olmuştur (Özabacı ve Erkan, 2019).

Aile danışmanlığı uygulamaları Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de 19. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamış, 20. yüzyılda sistemli bir hâle gelmiştir. Bu uygulama öncelikle ailelere para yardımı ve iş bulma şeklinde başlamıştır. Zamanla ailelere sunulan destek hizmetleri sosyal yardımlar, yaşlı hizmetleri gibi kurumsal hizmetlere, ardından aile içi ilişkilerin güçlenmesine ve çatışmaların giderilmesine yönelik aile danışmanlığı hizmetine dönüşmüştür. Günümüzde ailelere üç hizmet sunulmaktadır. Bunlar; aile tedavi ve dayanışması, aile eğitimleri, ailenin sosyal kurumlarla ilişkilerinin düzenlenmesidir (Nazlı, 2007).

Türkiye Aile Yapısı Araştırmaları (2006; 2011; 2013; 2018) sonucunda, aile danışmanlığı ihtiyacı netlik kazanmıştır. Türkiye’de 1980’lerden itibaren klinik ortamlarda psiko-sosyal destek sağlanmaya çalışılmışsa da aile danışmanlığı standartlarında bir destek, 2010’lu yıllardan itibaren yoğunluk kazanmıştır. Aile ve çift danışmanlığına ilişkin çalışmalar önceleri psikolojik danışma ve klinik psikoloji yüksek lisans programlarında ders olarak okutulmuş ancak artan ilgi ve ihtiyaca paralel olarak yoğunlukla üniversitelere bağlı eğitim merkezleri tarafından aile danışmanlığı sertifika programları ve yüksek lisans programları düzenlenmeye başlanmıştır (Boyacı, 2020).

T.C. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü’nün 25 Şubat 2009 tarihli Aile Danışmanlığı Yönetmeliğinin 4. maddesinde “*aile danışmanı*” ve “*aile danışmanlığı*” şu şekilde tanımlanmıştır:

“*Aile danışmanı: Merkezde aile danışmanlığı hizmetlerini yürütmek üzere bu yönetmelikte belirtilen eğitimi tamamlamış meslek elemanı personelidir. Aile danışmanlığı: Merkezde görevli aile danışmanı tarafından, ailenin sınırları ve aile üyeleri arasındaki ilişkiler üzerinde çalışarak aile üyeleri arasındaki bozuk ilişkileri düzeltmeyi ve bu süreçte kazanılan yeni iletişim ve etkileşim kalıpları sayesinde, aile bireylerinin sorun çözme yeteneklerini güçlendirmeyi amaçlayan özel teknik ve stratejileri içeren hizmet*” olarak ifade edilmiştir (Bkz. Resmi Gazete, 2009).

Ülkemizde aile danışmanlığı eğitimini alarak aile danışmanı unvanı alabilecek meslek grupları; uzman, asistan ve pratisyen hekimler, psikolojik danışmanlar, psikologlar, çocuk gelişim uzmanları, sosyal hizmet uzmanları, sosyologlar, hemşireler şeklinde sıralanmaktadır. Diğer meslek grupları katılım belgesi alabilirler ancak klinik açamazlar.

2. COVID-19 SALGINI

31 Aralık 2019 tarihinde Çin’de hızlı bir şekilde yayılan zatürre vakaları, öncelikle 2019-nCoV olarak isimlendirilmiş, daha sonra Covid-19 olarak adlandırılmıştır. Virüs, Çin’de ortaya çıkmış olup hızlıca tüm dünyada yayılmıştır. (Budak ve Korkmaz, 2020).

Salgınla mücadele etmek için ülkeler öncelikle sınırları kapatmış, seyahat kısıtlaması getirmiş, halka açık toplantıları erteleyerek çok sayıda tedbir almıştır. Virüs, Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde salgın olarak ilan edilmiştir (World Health Organization, 2020). Birçok ülke salgından ekonomik ve sosyal olarak ciddi oranda etkilenmiştir (Yurtsever vd., 2021). 1 milyondan fazla ölüme yol açtığı için, Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. Salgından korunmak için tüm ülkeler global izolasyon/karantina sürecine girmiştir (Koparan ve Bekalp, 2020).

Covid-19 salgını, son yüzyılda insanların yaşadığı en önemli krizlerden birisidir. Zira etkileri sağlıktan çok öteye geçmiştir. Ekonomik, psikolojik, sosyolojik açıdan tüm hayatı etkilemiştir. Dünyada birçok insanın çalışma alışkanlıklarını değiştirmiştir (Davison, 2020). Birçok kişi çevrim içi hizmet verme

sürecine adapte olmak zorunda kalmıştır. Yine pek çok kişi sosyal mesafe kurallarını ihlal etmeden alternatif çalışma alanlarına geçmek zorunda kalmışlardır (Leiter ve Durup, 1996). Bu süreçte “*yeni normal*”e uyum sürecinde Covid-19 salgını başrolü oynamıştır (Davison, 2020).

Yeni dönemdeki bu değişimden, özellikle uzun süreli kapanmalardan iş hayatı kadar aile de etkilenmiştir. Salgın, deprem, ekonomik kriz gibi toplumsal olaylardan aileler kendi özgün yapı, işlev ve fonksiyonlarındaki farklılıklara göre etkilenmiştir (Hallaç ve Öz, 2014).

Covid-19 sürecinde en çok iç içe olduğumuz kavramlar karantina ve izolasyondur (Koçak ve Harmanci, 2020). Karantina; “*bulaşıcı bir hastalığa maruz kalmış bireylerin, hastalık belirtisi gösterip göstermediklerini gözlemleyebilmek amacıyla bireyin soyutlanması ve hareketliliğinin kontrol altında tutulmasıdır.*” Bu önlemin doğurduğu en önemli sosyal problem damgalamadır. Karantina döneminde ortaya çıkan bir terim olarak damgalama; “*bulaşıcı bir hastalığı olan bireylere karantina bittikten sonra ve hatta hastalıkları iyileştikten sonra çevreleri tarafından, kişinin hâlâ hastalık taşıyor olduğu yanlış inancıyla reddetme ve dışlamaya maruz bırakılmasıdır.*” (Koçak ve Harmanci, 2020). Damgalamanın en temel sebebi, hastalığın bulaşma korkusudur. Damgalama, bu dönemde ortaya çıkan en önemli olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Koçak ve Harmanci, 2020).

Covid-19 salgını aile hayatını birçok açıdan etkilemiştir. Birçok eğitim kurumu uzaktan eğitim sürecine geçmiştir (Yalçın ve Beğenirbaş, 2021). Uzaktan eğitimin yanında evden çalışma yaygınlaşmış ve evden çalışma birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir. Sürekli evde olmak ailevi birtakım sorunu beraberinde getirmiştir. Covid-19 salgınında yaşanan stres, anksiyete, kaygı gibi psikolojik etkenler gerek aile içi iletişim gerek cinsel yaşam kalitesini olumsuz etkilemiştir. Özellikle home-office çalışma şekli birçok kadın tarafından olumsuz bir tecrübe olmuştur (Koparan ve Bekalp, 2020).

Covid-19 salgını birtakım ailevi sorunların yanında bazı avantajlar da getirmiştir. Bu süreçte evden çalışma, yaygınlaşmıştır (Özçelik, 2021). Birçok alanda uzaktan çalışmanın yaygınlaşması ve uzaktan eğitimlerin artması, özellikle ev kadınlarının gerek eğitim süreçlerini gerek iş hayatına girişlerini kolaylaştırmıştır. Covid-19 sürecinde birçok insanın, vaktinin büyük kısmını evde geçirmeleri, aile bireyleri evde aile ortamında oyunlar oynayarak, sinema filmleri izleyerek, kitap okuyarak birlikte vakit geçirmelerine olanak sağlamıştır (Okumuş, 2021).

3. NİTEL ARAŞTIRMA

3.1. Yöntem

Çalışmada, salgın döneminde ailelerin nasıl etkilendiği ve aile danışmanlığı hizmeti alan ailelerin bu destekle ne ölçüde problemlerini çözebildikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için görüşmeyi onaylayan 19 kişiyle yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır. İçerik analizi Maxqda programı aracılığıyla yapılmıştır. Araştırmada “*bireylerin bir olguya ilişkin yaşantılarını, algılarını ve yüklediği anlamları ortaya çıkartmak amacıyla geliştirilmiş bir nitel araştırma deseni olan olgubilim*” (fenomoloji) deseni kullanılmıştır (Kocabıyık, 2016). Çünkü bu araştırmada Covid-19 döneminde aile danışmanlık sürecine ilişkin yaşantılar, tecrübeler ve Covid-19 süreciyle ilgi algının anlaşılması ve yazıya dökülmesi hedeflenmiştir. Kişilerin, Covid-19 döneminde aldıkları aile danışmanlığı hizmetinin aile hayatlarına katkılarının anlaşılması hedeflenmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni aile danışmanlığı desteği almış kişilerdir. Örneklem olarak İstanbul ili Üsküdar ilçesinde aile danışmanlığı sürecini tamamlamış kişiler belirlenmiştir. Görüşmeler doyuma ulaşıncaya kadar devam etmiştir. Cevaplar tekrara düşünce ve veriler doyuma ulaşınca mülakatlara son verilmiştir. Araştırmaya 5 erkek, 14 kadın olmak üzere toplam 19 kişi katılmıştır. Katılımcılar ve eşleri hakkında detaylı bilgiler Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Bilgiler

Belge Grubu	Belge Adı	Yaşı	Katılımcı Eşinin Yaşı	Eğitim Durumu	Katılımcı Eşinin Eğitim Durumu	Meslek	Katılımcı Eşinin Mesleği
Kadın	K1	39	40	Lisansüstü	Lisansüstü	Yönetici	Yönetici
Kadın	K2	37	38	Lisans	Lisans	Öğretmen	Öğretmen
Kadın	K3	38	39	Lisans	Lisans	Yaşam Koçu	Uzlaştırıcı
Kadın	K4	36	40	Lise	Lisans	Ev Hanımı	Muhasebeci
Kadın	K5	26	26	Lisans	Lisans	İnsan Kaynakları Uzmanı	Mühendis
Kadın	K6	32	32	Lisans	Lisans	Ev Hanımı	Tasarımcı
Kadın	K7	46	50	Lisans	Lisans	Satış Danışmanı	Satış Danışmanı
Kadın	K8	45	45	Lise	Lisans	Ev Hanımı	Muhasebeci
Kadın	K9	33	34	Lisans	Lisans	Öğretmen	Mühendis
Kadın	K10	36	38	Lisans	Lisans	Öğrenci	Satın Alma Müdürü
Kadın	K11	50	51	Lise	Lise	Modelist	İnşaat Ustası
Kadın	K12	27	29	Lisansüstü	Lisansüstü	Öğretmen	Öğretmen
Kadın	K13	36	40	Lisans	Lisans	Öğretmen	Mühendis
Kadın	K14	37	41	Lise	Lise	Öğretmen	Yay Makinesi Operatörü
Erkek	E1	35	37	Lisansüstü	Lisansüstü	Satış Temsilcisi	Öğretmen
Erkek	E2	46	44	Lisans	Ön Lisans	Mühendis	Ev Hanımı
Erkek	E3	35	34	Lise	Ön Lisans	Prodüksiyon Şirketi	Ev Hanımı
Erkek	E4	39	39	Lisans	Lisans	Esnaf	Sosyolog
Erkek	E5	40	39	Lisansüstü	Lisansüstü	Yönetici	Yönetici

Katılımcıların 5'i erkek, 14'ü kadındır. Katılımcılardan kadınlar K1'den K14'e kadar, erkekler E1'den E5'e kadar kodlanmıştır. Katılımcıların yaşları 26 ile 50 arasında değişiklik gösterirken eşlerinin yaşı ise 26-51 arasında değişiklik göstermektedir. Ancak çiftlerin yaş aralığına bakıldığında zaman aile danışmanına başvuran 19 çiftin 13'ü 30-39 yaş aralığındadır. Çiftlerin 2'si 25-30 yaş, 4'ü de 40-50 yaşları aralığındadır.

Eğitim durumlarına bakıldığında; katılımcıların 4'ü lisansüstü, 10'u lisans ve 5'i lise mezunuyken; eşlerinin ise 4'ü lisansüstü, 11'i lisans, 2'si ön lisans ve 2'si de lise mezundur. Meslek gruplarına bakıldığında; katılımcıların 5'i öğretmen, 3'ü ev hanımı, 2'si yönetici, 2'si satış danışmanı/temsilcisi, 1'i yaşam koçu, 1'i mühendis, 1'i insan kaynakları uzmanı, 1'i öğrenci, 1'i modelist, 1'i reklamcı ve 1'i esnaf. Katılımcıların eşlerinin ise 3'ü öğretmen, 3'ü mühendis, 2'si yönetici, 2'si muhasebeci, 2'si ev hanımı, 1'i uzlaştırıcı, 1'i sosyolog, 1'i tasarımcı, 1'i satış danışmanı, 1'i yay makinesi operatörü ve 1'i satın alma müdürüdür.

3.3. Veri Toplama Yöntemi ve Süreci

Üsküdar ilçesindeki özel aile danışmanlığı merkezlerinde, araştırmayı kabul eden 19 kişiyle 15.06.2021-15.12.2021 tarihleri arasında görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler yaklaşık 40 dakika sürmüştür. Görüşmeler anlık olarak yazılmıştır. Görüşmelerde onam formu, kişisel bilgi formu ve yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Onam formunda katılanlara, çalışmaya gönüllü katıldığı ve istediği zaman mülakatı sonlandırabilme hakkı olduğu ile ilgili bilgi verilmiş ve katılımcıların onayı alınmıştır. Kişisel bilgi formunda, katılımcılara cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, mesleği, eşinin yaşı, eşinin eğitim durumu, eşinin mesleği, hanenin aylık geliri gibi sorular sorulmuştur.

3.4. Araştırma Soruları

Yarı yapılandırılmış mülakatta, Covid-19 dönemi ve aile hayatına etkileri, aile danışmanlığının bu sürece katkıları hakkında 11 açık uçlu soru sorulmuştur. Sorular, başlangıçta aile sağlığının belirleyici

parametreleri olan iletişim, ekonomik hayat, cinsel hayat ekseninde oluşturulan sorulardan oluşmuştur. Daha sonra literatür taraması neticesinde boş zaman faaliyetlerine, eğitim sürecine, sosyal hayata Covid-19'in etkisi ve aile danışmanlığının bu sürece katkısıyla ilgili sorular da eklenmiştir. Sorular, Üsküdar Üniversitesinden mezun aile danışmanları tarafından değerlendirilmiş ve uzman geri dönüşleri çerçevesinde son haline ulaşmıştır.

3.5. Veri Analizi

Nitel görüşme yöntemiyle toplanan veriler, betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Görüşmelerin yazılı metinleri en az üç kere okunmuş ve cevaplar benzerliklerine göre kodlara ayrılmıştır. Covid-19 salgınının aile yaşamına etkileri teması katılımcı ifadeleri doğrultusunda 3 kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler; “salgının olumsuz etkileri”, “salgının olumlu etkileri” ve “aile danışmanlığı desteğinin salgındaki etkisi”dir.

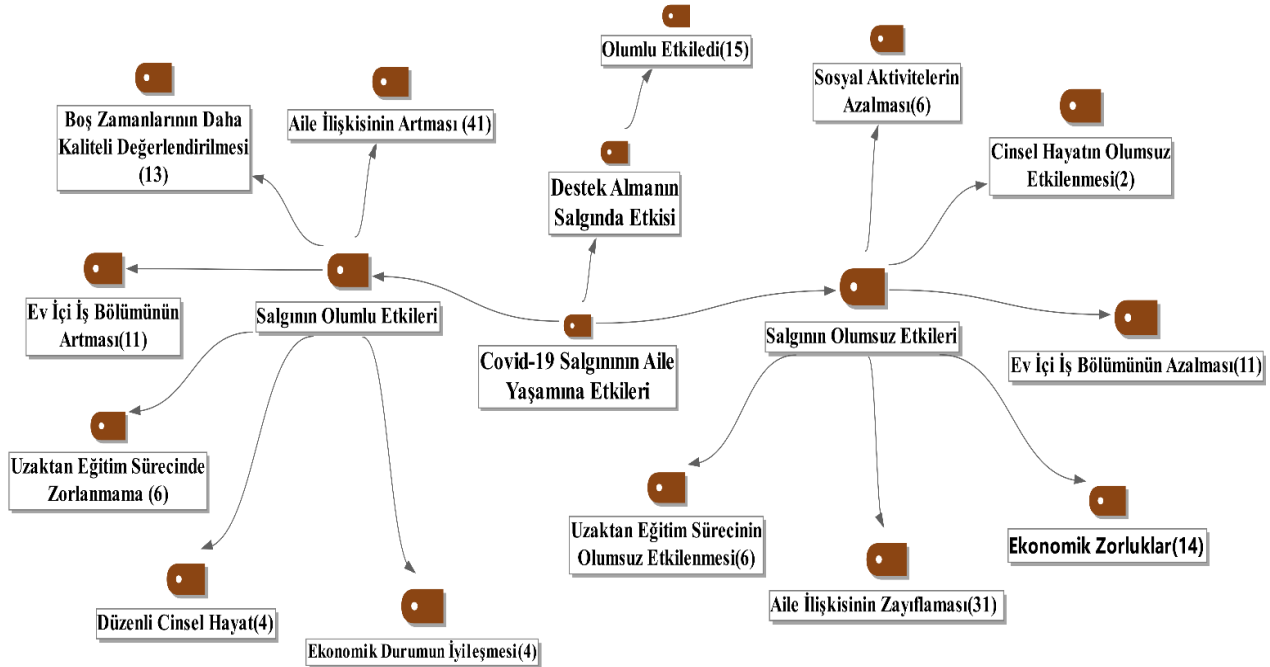
3.6. Etik Onay

Bu çalışmada kullanılan yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi için İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etik Kurulu'ndan 07/06/2021 tarihli ve 06 numaralı toplantısında 214880 sayılı kararı ile izin alınmıştır.

4. BULGULAR

Covid-19 salgınının aile yaşamına etkileri teması, katılımcı ifadeleri doğrultusunda 3 kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler; salgının olumsuz etkileri, salgının olumlu etkileri ve destek alınanın salgındaki etkileridir.

Şekil 1. Covid-19 Salgınının Aile Yaşamına Etkileri Temasına Ait Hiyerarşik Alt Kod Bölümler Modeli

4.1. Covid-19 Döneminin Olumsuz Etkileri

Covid-19 salgınının aile yaşamına etkileri temasının ilk kategorisi, salgının olumsuz etkileridir. Salgının olumsuz etkileri kategorisinde 6 farklı kod yer almaktadır. Bunlar; uzaktan eğitim sürecinin

olumsuz etkilenmesi, ev içi iş bölümünün azalması, sosyal aktivitelerin azalması, aile ilişkisinin azalması, ekonomik zorluklar ve cinsel hayatın olumsuz etkilenmesidir.

4.1.1. Uzaktan Eğitim Sürecinin Olumsuz Etkileri

2020 yılında ortaya çıkan Covid-19 salgını sonrasında tüm dünyada karantina dönemi başlamış; okul öncesinden yükseköğretime, eğitimden hizmet sektörüne kadar birçok kurum uzaktan çalışma ve eğitim sürecine geçmiştir. Teknoloji, bu süreci yönetmede başrolü oynamıştır (Yalçın ve Begenirbaş, 2021).

Ancak hem materyal eksikliği hem teknoloji kullanımı için gerekli bilgi ve beceri eksikliği; hem öğretmen hem de öğrencilerde kaygıya sebep olmuştur. Gerekli teknolojik materyallerin ulaşamama, özellikle sosyoekonomik seviyesi düşük kesimler için ciddi sorun oluşturmuştur. İnternet bağlantılarındaki aksaklıklar da aynı şekilde her kesim için eğitim sürecini olumsuz etkilemiştir (Direktör, 2021). Bu yeni süreç insanların hareket alanını kısıtlamış, ayrıca internet ağı üzerinde ciddi bir yoğunluğun oluşmasına sebep olmuştur.

Covid-19 salgınının yoğun olduğu dönemde, 190 ülkede okula gidemeyen 1,5 milyardan fazla öğrenci bulunduğu aktarılmaktadır. (Yurtsever vd., 2021). Ülkemizde de YÖK, 2019-2020 yılı bahar döneminde uzaktan eğitimle eğitim-öğretimi tamamlama kararı almıştır (Anadolu Ajansı, 2020). Salgının bulaşma ve ölümcül riskinin devam etmesinden ve aşılardan yeterli seviyeye ulaşamamasından dolayı 2020-2021 eğitim-öğretim yılının tamamı da uzaktan eğitim şeklinde tamamlanmıştır.

Salgının olumsuz etkileri kategorisinin ilk kodu uzaktan eğitim sürecinin olumsuz etkilenmesidir. Bu kodda yer alan katılımcılar, salgın döneminin uzaktan eğitim sürecini olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Hiç sevmedik. Uzaktan eğitim ile doğru düzgün eğitim aldıklarını düşünmüyorum. Hep yok internet kopuyor, bilmem ne oldu falan filan derken sürekli takip gerekti. Hem onlar gerildi hem biz gerildik çocuklar için.” (K1)

“Benim bire bir olumlu ya da olumsuz bir etkim yoktu. Ders zamanlarında ben iş yerindeydim. Bazı yerlerde anneleriyle bu süreci götürdüler. Ama dediğim gibi anneleriyle yaşadıkları bu sıkıntı ve akşam bana yansması ve benim çocuklara müdahil olmam ile bunun bozulduğunu düşünüyorum.” (E4)

“Çok sevmedim. Aslında güzel etkileri vardı, bilgisayardan öğretilbilecek her şeyi kendi kendime öğrenip bunu öğrencilerime aktarmak için gerçekten ciddi oranda çabaladım ve programlar öğrendim. Böylece kendime katkısı oldu. Çünkü bunu kendi başıma evdeyken yapmazdım. Ama öğrencilerim çok küçük olduğu için bunun onlara biraz haksızlık olduğunu düşündüm ve gerçekten beni psikolojik olarak fazla etkiledi. Ben hep dışarıda insanlarla canlı kalma, iletişim hâlinde olmayı çok seven bir insanken online eğitim beni biraz depresif hâle getirdi.” (K12)

4.1.2. Ev İçi İş Bölümünde Yaşanan Sorunlar

Ataerkil toplumlarda ev işleri genellikle kadınların görevi olarak görülmektedir. Covid-19 döneminde ev içinde işlerin daha da arttığı ve özellikle evden çalışan kadınların daha çok zorlandıkları bilinmektedir. Özellikle Covid-19 öncesi kadınlar kendilerine bireysel zaman ayırabiliyorken izolasyon sürecinde kendilerine zaman ayıramadıklarından şikayet etmişlerdir. Ev içi işler, mesleki sorumluluklar ve salgının yarattığı kaygıyla kadınlar, bu dönemde ekstra zorlu bir sınav vermişlerdir. Rahat ve esnek gibi olumlu çağrışımlar uyandıran home-office kavramının birçok kadın tarafından olumsuz bir tecrübe olduğu aktarılmıştır (Koparan ve Bekalp, 2020).

Salgının olumsuz etkileri kategorisinin ikinci kodu ev içi iş bölümünün azalmasıdır. Bu kodda yer alan katılımcılar, salgın döneminin ev içi iş bölümünde azalmaya sebep olduğunu ve bakıcı, temizlikçi vs. gibi aldığı desteğin azaldığını belirtmişlerdir. Katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Daha fazla yük, daha fazla yoruldum. Çünkü herkes evde olduğu için.” (K8)

“Biraz daha aile evi olduğu için sorumluluklar daha fazla bana ait oldu. Bir şeyler sistemli, periyodik değil de kim evdeyse yapar, kim evdeyse temizler şeklinde oldu. Görür görmez temizlemeye başladım.” (K12)

“Benim bildiğim kadarıyla ben bir pazara bakıyordum. Pazar kısmı ile ilgileniyordum. Evde ne yaptım ben tam olarak bilmiyorum onu.”(E1)

“Çocuklarım ve işim arasında sıkışmış hissettim. Özellikle tam kapanmalarda çocukların bakıcıları gelmedi ama bizim işimiz devam etti. Çok zorlandım.” (K13)

Ayrıca hastalığın bulaşmasını engellemek amacıyla ev içinde daha da çok temizlik yapmak gibi ekstra iş yükünün olması ve hastalıkla ilgili kaygının da değişkenlik göstermesi de (Koçak ve Harmanci, 2020) aile içi ilişkileri etkilemiştir. Bu konuda katılımcının görüşü şu şekildedir:

“Eşimin elini sık sık yıkamaması, poşetleri havalandırmaması ve dışarıda her yere rahatça dokunması aramızda sürekli tartışmalara neden oldu.” (K6)

4.1.3. Sosyal Aktivitelerin Azalması

Sosyal izolasyondan dolayı çocuklar akran gruplarıyla bir araya gelememişlerdir. Çocukların ve ergenlerin akranlarıyla bir araya gelememeleri, çocuklarda öfke gibi ruhsal problemlere sebep olmuştur (Koçak ve Harmanci, 2020).

Üstün ve Özçiftçi (2020), Covid-19 küresel salgınının sosyal yaşama etkilerini derlediği çalışmasında, *“salgının sosyalleşme, etik düzlem, turizm, ekonomi, hukuk, eğitim gibi tüm alanlara ve yaşlı, genç, çocuk, kadın, erkek gibi farklı yapıdaki insan gruplarına ayrı ayrı etkilerinin olduğunu”* ortaya koymuştur. Kent hayatı halihazırda hareketsizliği artırmışken izolasyon süreciyle de bu hareketsizlik ciddi oranda artmıştır (Yıldız ve Bektaş, 2021).

Salgının olumsuz etkileri kategorisinin üçüncü kodu sosyal aktivitelerin azalmasıdır. Bu kodda yer alan katılımcılar, salgın döneminin sosyal aktivitelerin azalmasına sebep olduğunu belirtmişlerdir.

“Yani çok iyi değil açıkçası. Çünkü ben hep dışarıya giden bir insandım, kütüphanedir, kafedir. Bir şey olmazsa sahile uğrardım. Bir şey yapamadığım için daha fazla içime kapanmama ve film izleme sebep oldu. Olumsuz etkiledi.” (K12)

“Konserlere, sinemaya, tiyatroya gidemeyince tabi daha sıkıntılı bir dönem oldu hepimiz için. O anlamda kötüydü.” (K9)

Nişanlı bir katılımcı, salgın döneminin birbirlerini tanıma sürecini olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Konuyla ilgili ifadesi şöyledir:

“Çok etkiledi, yani biz hani açık alandaydık sürekli. Sinemaya gitmezdik. Kapalı alanlarda sürekli maskeyle durmak bile gerçekten oralarda durmayalım, giderim gibi bütün o keyif aldığımız faaliyetleri normalde 10 üzerinden 10 keyif alıyorsak pandemi gerçekten onu 8 e 6 ya indirmiştir. Yüzünü bile göremiyorsunuz, tebessüm ettiğini, üzülüğünü, kızdığını anlamıyorsunuz. Çünkü kapalı ortamdasınız, ikinizde de maske var, bu bile mimiklerini görememek bile bir şey beğeniyorsunuz, ölçemiyorsunuz o yüzden etkiledi ya.” (K5)

4.1.4. Aile İlişkilerine Olumsuz Yansımaları

Covid-19 salgını döneminde, aile içi şiddetin arttığı da görülmüştür (Koçak ve Harmanci, 2020). Özellikle Covid-19 salgınının aile içi şiddete etkisinin incelendiği çalışmalarda şiddeti etkileyen faktörlerin, bireyin aylık geliriyle ve mutluluk düzeyiyle ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Demircioğlu, 2021).

İstanbul Emniyet Müdürlüğünden aktarılan bilgilere göre, 2019 yılının Mart ayında *“aile içi şiddet ve diğer suçlarda toplam 13 bin 538 olay yaşanırken”*, 2020 yılının Mart ayında *“11 bin 578 olay gerçekleşmiştir”*. Aile içi şiddet olayları aynı dönemde %38,2 oranında artış göstermiştir (Bağış ve Demir, 2020).

Salgının olumsuz etkileri kategorisinin dördüncü kodu aile ilişkisinin zayıflamasıdır. Bu kodda yer alan katılımcılar, salgın döneminin, aile ilişkilerinin zayıflamasına sebep olduğunu belirtmişlerdir. Çocukların ekrana uzun süre maruz kalması ve fiziksel aktivitelerinin azalması çocuklarda saldırgan davranışların artmasına sebep olmuştur. Bu durumda aile içi kardeş ve ebeveyn ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca bu dönemde çocuklardaki dikkat eksikliği, hiperaktivite bozukluğu (DEHB) belirtileri artmıştır (Direktör, 2021). Konuyla ilgili katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Çocuklar fazla ekrana maruz kalma yüzünden dikkat problemi yaşadılar. Ve buna bağlı olarak kendi aralarında çatışmalar oldu. Çok zor bir süreçti.” (K3)

“Oğlum bu süreçte hiperaktivite tanısı aldı. Onunla sürekli evde olmak çok zordu. Sosyal açıdan çok kötü etkilendik ailecek. Evde durdukça daha da kötüye gitti sanki.” (K12)

65 yaş üstü bireyler için sokağa çıkma yasağı ve çocuklarının hastalığı bulaştırma endişesiyle aileleriyle görüşmemeleri de aile ilişkilerini etkilemiştir. Covid-19 salgın ve önlemleri ailelerin büyükleriyle ilişkilerini etkilediği kadar ev içi ilişkileri de etkilemiştir. Konuyla ilgili katılımcı görüşleri şöyledir:

“Onlar olumsuz etkiledi. Görüşemedik çünkü hiç doğru düzgün. Zaten uzaktalar. Görüşemedik yani onlarla.” (E5)

“Anne ve babam, özellikle annem bu Covid-19 konusunda, hassas olmuştur. Kapanma sonrası onları ziyaret ettiğimde şehir dışından geldiğim için, “Sarılacak mıyız?” diyerek çekinceli davrandı. İlk gün yediğim bir şeyden rahatsızlandım, annem Covid-19 olabilir düşüncesi ile uzaktan ilgilendi. Memleket dönüşünde küçük kızım “Covidse covid babamla karantinaya girerim.” diyerek sarıldı. Büyük kızım da annesinden izin alarak sarıldı.” (E2)

4.1.5. Ekonomik Zorluklar

Covid-19 salgını, ekonomiyi dünya genelinde etkileyerek küresel bir ekonomik kriz hâline gelmiştir. İzolasyon; üretim ve yaşam şeklini değiştirmiş, ekonomik açıdan hayatı olumsuz etkilemiştir (Karter, 2021). Karantina süresi boyunca internet alışverişleri artmış ve e-ticarete ayak uyduramayan birçok firma iflas etmek zorunda kalmıştır. Covid-19 nedeniyle birçok firma ve şirket iflas etmiş ya da kapasitesini azaltmıştır. Ya da birçok firma evden çalışma veya vardiya sistemini getirerek Covid-19 döneminde iş akışını sağlamıştır. Buna rağmen iflas, işten çıkarılma ve işsizlik sorunu bu dönemde ciddi oranda artmıştır (Temir, 2020).

Salgının ekonomik zorlukları ile ilgili katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Şu anda çok ciddi bir borç yükü altındayız. Pandemi öncesi hemen öncesinde devraldığımız işletmede işlerin yolunda gitmemesi, işte borçlarla bankalarda bağlantılı şekilde bir şeye girişilmesi, bu süreçte satışların durduğu, insanların sokağa çıkmaktan korktuğu bir yıl oldu. Bizim işletme olarak zarar görmemiz ve kapatmamızla sonuçlandı. Şu anda onun ceremesini çekiyoruz.” (K3)

“Olumsuz etkilendi. İş yerimi kapatmak durumunda kaldım. Tamamen pandemiyle alakalı bir durum değil; ama pandeminin de etkisi var yani bu noktada. Pandemi olmasaydı muhtemelen işler farklı bir noktada ilerliyordu. Sıkıntı yaşayabilirdim; ama kapatma olmazdı diye düşünüyorum.” (E4)

“Ekonomik faaliyetlerimizi prim konusunda onu etkiledi. Ben öncesinde çok uzun bir işsizlik süreci yaşadım tabii ki. Mezun olduktan sonra bir Covid başladı. Birçok görüşmem oldu, olumsuz sonuçlandı. Sonrasında ben işe girdim ama Covid sürecinde girdiğim için çok düşük bir ücretle başladım. Hâlâ daha bu şekilde devam ediyor. O sebeple pandemi tabii ki mali açıdan bizi etkiledi.” (K5)

4.1.6. Cinsel Hayata Olumsuz Etkileri

İzolasyon sürecinde sürekli evde olan ailelerin cinsel hayatlarının ilişkilerine paralel olarak geliştiği gözlemlenmiştir. Covid-19 salgınında çift uyumu yüksek çiftlerde eş ilişkileri ve cinsel yaşamın olumsuz etkilenmediğini bildiren çalışmalar mevcuttur (Gökbulut vd., 2022a).

Covid-19 salgını, zaman zaman kadın ve erkelerde cinsel istekte azalma ve uyarılmada birtakım sıkıntılara neden olmuştur. Aynı zamanda bu olumsuzlukların stresten kaynaklandığı belirtilmiştir. Covid-19 salgınında yaşanan stres, anksiyete, kaygı gibi psikolojik etkenler cinsel yaşam kalitesini de olumsuz etkilemiştir (Gökbulut vd., 2022b).

Çift uyumu düşük olan çiftler, evde izolasyon sürecinde sürekli beraber olmanın iletişimlerini olumsuz etkilediğini, bunun da cinsel hayatlarına yansıdığını (K6) belirtmişlerdir. Ayrıca hastalığın bulaşma korkusunun cinsel hayatlarını olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir.

Salgının olumsuz etkileri kategorisinin son kodu cinsel hayatın olumsuz etkilenmesidir. Bu kodda yer alan katılımcılar, salgın döneminin cinsel hayatı olumsuz yönde etkilediğini belirten ifadeleri şöyledir:

“Pandemi döneminde tatsızlıklarımız, anlaşmazlıklarımız, iletişimsizliklerimiz tabii ki cinsel hayatımızı etkiledi, yani böyle birçok cinsel bozukluk var aslında; ama bizim hiç yakınlığımız olmadı. Birlikte uyumadığımız zamanlar oldu. Yan yana oturmduğumuz zamanlar çünkü ikimiz için de iletişim yoksa cinsellik de yoktu, şey gibi geliyor bize, kullanılmak gibi bir düşünce olduğu için hiç yakınlaşmadık. Aslında bu bir döngü biliyor musun, cinsel uzaklık iletişimsizliği de getiriyor. İletimsizlik de cinsel uzaklığı.” (K6)

“Hâliyle korku süreci olduğu için ölüm korkusu. Aman bulaşacak, kimden ne gelecek bilmediğimiz için hâliyle olumsuz etkiledi.” (E1)

4.2. Salgının Olumlu Etkileri

Covid-19 salgını sürecinin en önemli etkisi olan uzun soluklu eve kapanmalar, bir kriz olduğu kadar yeni fırsatlar da getirmiştir. Bu noktada Covid-19 salgınının aile yaşamına etkileri temasının ikinci kategorisi, salgının olumlu etkileridir. Salgının olumlu etkileri kategorisinde 6 farklı kod yer almaktadır. Bunlar; uzaktan eğitim sürecinde zorlanmama, ev içi iş bölümünün artması, boş zamanların daha kaliteli değerlendirilmesi, aile ilişkisinin artması, ekonomik durumun iyileşmesi ve düzenli cinsel hayattır.

4.2.1. Uzaktan Eğitimin Avantajları

Katılımcılar, uzaktan eğitimin dezavantajları kadar avantajlarından da bahsetmişlerdir. Konuyla ilgili Özdoğan ve Berkan (2020); Uzaktan eğitimin avantajlarına yönelik görüşlerinin çoğunlukla derslerin defalarca izlenmesi, salgın döneminde hastalıktan korunarak eğitim ihtiyacının karşılanmış olması, eğitimde teknoloji kullanımına aşinalık kazanılması gibi avantajlarından bahsetmiştir.

Salgının olumlu etkileri kategorisinin ilk kodu, uzaktan eğitim sürecinde zorlanmamadır. Bu kodda yer alan katılımcılar, salgının uzaktan eğitim sürecinde olumlu etkilerinin olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Evde daha çok ilgilenme imkânım oldu.” (K4)

“Benim çocuğum çok hareketli bir çocuk değil. Bizim için gayet sağlıklı bir şekilde geçti. Bunun sebebi bir çocuğumun öyle bir çocuk olması, ev ortamı müsaitti. İki öğretmenimiz çok çok iyi yönetti bu süreci. Sadece hani derslerde değil sonrasında da çocuklarla işte hep birlikte film izliyoruz ya da oyun saati koyduk işte oyun oynayacağız. Hani bu tarz etkinlikler yaptı. Hiç bırakmadı, sürekli kontak hâlindeydi.” (K10)

“Çocukların yüz yüze eğitim ile daha verimli olduğunu anlamamıza vesile oldu. Ayrıca çocukların teknoloji ile çok erken tanışmasına vesile oldu.” (E3)

4.2.2. Ev İçi İş Bölümünün Artması

Literatürde, Covid-19 salgını döneminde kadınların salgın nedeniyle iş yükleri artmıştır (Işık, 2020). Ancak araştırmamızda konuyla ilgili katılımcılar bu dönemde ev işlerinde daha çok iş birliği yaptıklarını ifade etmişlerdir. Salgının olumlu etkileri kategorisinin ikinci kodu, ev içi iş bölümünün artmasıdır. Bu kodda yer alan katılımcılar, salgının ev içi iş bölümünde olumlu etkilerinin olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Yani biraz daha tabii ki görev aldılar. Hem çocuklar hem eşim biraz daha yardımcı oldular.” (K1)

“Her şeye yardım ettim. Çocukların ödevleriyle ilgilendim. Çocuklarla daha fazla ilgilendim. Evde yaşanan herhangi bir problemde daha fazla haşır neşir oldum.” (E5)

“Daha çok yemek yapmak zorunda kalmak, ciddi oranda iş yükümü artırdı. Ancak temizlik ve çocuk bakımı konusunda eşim çok destek oldu.”(K13)

4.2.3. Boş Zamanların Değerlendirilmesi

Covid-19 sürecinde evde kapanmalar boş zamanı değerlendirmek için de evi kullanmayı gerekli kılmıştır. Covid-19 sürecinde boş zamanını değerlendirmek üzere birçok insan, vaktinin büyük kısmını evde geçirmiştir. İşlerinden arta kalan zamanlarını da, aile bireyleri evde aile ortamında oyunlar oynayarak, sinema filmleri izleyerek, kitap okuyarak değerlendirmiştir (Okumuş, 2021).

Bu noktada günümüzdeki birçok araştırma boş zamanın faydalı geçirilmesinin insanlara fiziksel, zihinsel, sosyal ve psikolojik açıdan birçok faydasının bulunduğunu ifade etmektedir (Yıldız ve Bektaş, 2021). Bu noktada birçok insan evde de olsa boş zamanlarını değerlendirmişlerdir.

Salgının olumlu etkileri kategorisinin üçüncü kodu, boş zamanların daha kaliteli değerlendirilmesidir. Bu kodda yer alan katılımcılar, salgının boş zamanların daha kaliteli değerlendirilmesinde olumlu etkilerinin olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Kutu oyunlarını çok oynadık çocuklarla. Online atölyelere katıldılar, resim atölyesi gibi. Kendileri aralarında bir şeyler oynadılar. Film izledik.” (E5)

“Tabii biz sosyalleşme konusunda şanslıydık. Çünkü hem evimizin bahçesi; yani güzel bir sosyal alanı var. Hem çok yakında bir park var. Sosyal mesafeyi koruyarak oralara gittik. Çocuklarımızı da orada sosyalleştirdik.” (K7)

“Çocuklarla ve eşimle daha çok vakit geçirmemize, birlikte oyunları oynamamıza, onlarla bol bol kitap okumama vesile oldu, ben de bu süreçte çok kitap okudum. Eşimle destek almadan önce de boş zamanlarımızı güzel değerlendiriyorduk; ama çocuklarla iletişim noktasında büyük katkısı oldu.” (K13)

4.2.4. Aile İlişkisinin Güçlenmesi

Covid-19 küresel salgınının en önemli etkisi, bir çok insanın uzun süre evde vakit geçirmek zorunda kalmasıdır.(Okumuş, 2021). Salgınla birlikte aile bireyleri daha fazla vakit geçirmişlerdir. Buna bağlı olarak aile bireyleri aynı mekân ve zaman zemininde yeni ilişkiler geliştirmişlerdir. Salgında ev içinde aile ilişkileri sosyalleşme açısından daha da güçlü bir merkez hâline dönüşmüştür (Yamaç, 2021).

Covid-19 döneminde ailede bağlılığın arttığı söylenmektedir. Salgın sonrası süreçte, ev ve ailede bazı kalıcı ve yeni durumlar ortaya çıkmıştır. Evde kalmaya bağlı olarak aile bireylerinin daha sıkı ve yoğun bir ilişki içine girmişlerdir. Bu durum da aile bireylerinin bağlılık düzeylerinin artmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlılık, ailede aidiyet duygusunun güçlenmesini de beraberinde getirmiştir (Okumuş, 2021).

Covid-19 sürecinde eve kapanmak, aile içinde her zamankinden daha fazla bir arada bulunmayı gerektirmiştir. Bu noktada salgının olumlu etkileri kategorisinin dördüncü kodu, aile ilişkisinin artmasıdır.

Bu kodda yer alan katılımcılar, aile ilişkilerinin artması konusunda salgının olumlu etkilerinin olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Evde çok insan olmasından dolayı anneye çok fazla yük binmiş oldu, hani ev işi olarak. Ama psikolojik olarak iyi oldu. Yani çocuklarla daha fazla beraber olduk. Beraber etkinlik üretmek zorunda kaldık. Zaten dışarı çıkamıyoruz diye evde bir şeyler yaptık. Aile etkinliklerimiz arttı.” (E5)

“Bence daha iyi oldu. Daha sağlıklı bir şekilde yaklaşmayı öğrendik. Zaman açısından güzel oldu. Daha çok zaman geçirdik, o yüzden bence güzel bir fırsat oldu diyebilirim.” (E1)

“Büyük aile ile ilişkilerimiz, normal olması gerekenden ya da normalde olandan çok daha fazla idi. Bu da bizim aile olmamızı çok zorlaştırmıştı. Aylarca eve kapanma, bize aile olma şansı yakalamamıza vesile oldu. Kapanmalar bittikten sonra da eşimin daha çok bizi öncelediğini, daha çok sahiplendiğini, problemlerimizi daha çok görüp daha çok çözümüne ortak olmasına vesile oldu. Geniş aileden biraz uzaklaşmak bize iyi geldi.” (K13)

Yoğun iş hayatı olan babaların bu vesileyle çocukların sorunlarıyla daha fazla iç içe olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca geniş aile ile sınırlarda zorluk yaşayan çiftlere aile olma şansı yakaladığı için salgının olumlu katkılarının olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

4.2.5. Ekonomik Durumun İyileşmesi

Salgın sürecinde birçok kişi evini iş yeri ve ofis olarak kullanmaya başlamıştır. Ev, salgınla birlikte ekonomik bir merkez üssü hâline gelmiştir (Okumuş, 2021). Günümüzde teknolojinin gelişmesi, iletişim imkânlarının artması nedeniyle esnek çalışma, evden çalışma gibi yeni yöntemler yaygınlaşmıştır (Özçelik, 2021). Sadece bilişim sektöründe değil birçok alanda uzaktan çalışmanın yaygınlaşması ve uzaktan eğitimlerin artması, özellikle ev kadınlarının gerek eğitim süreçlerini gerek iş hayatına girişlerini kolaylaştırmıştır.

Salgının olumlu etkileri kategorisinin beşinci kodu, ekonomik durumun iyileşmesidir. Bu kodda yer alan katılımcılar, salgının ekonomik durumun iyileşmesinde olumlu etkilerinin olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar ekonomik durumun iyileşmesinin, genel olarak esnek çalışma imkânlarıyla ve sosyal medya desteğiyle gelirin artması ve harcamaların azalması şeklinde olduğunu şu ifadelerle belirtmişlerdir:

“Ben pandemi döneminde evden çalışmaya başladım. Evet, bir ev geçindirmiyorum; ama atıyorum, çocukların bir şey istediğinde babasından para istemeden oyuncak, yiyecek neyse ya da evin başka bir ihtiyacı ben bunları alabiliyorum. Pandemi döneminde benim biraz daha kazandığın para arttı.” (K6)

“Daha az para harcadım. Bu yüzden iyi oldu açıkçası.” (K9)

“Yeni bir sektöre girdim. Yeni bir ortaklık yapmış oldum kız kardeşimle. Küçüklüğümden beri bana yapamazsın dediler, ben yaptım. Çocuk giyim üzerine odaklandık. Sosyal medya desteğiyle satışlarımız arttı. Eskiden yetişkin dikimi yapıyorken Covid-19 döneminde düğünler, cemiyetler durdu. Ancak anneler çocukların aile içinde yaptıkları doğum günleri ile sosyalleşmeye devam ettiler. Çocuk elbisesi siparişleri almaya başladık yoğun biçimde. Artık marka değeri olan bir çocuk butiğim var.” (K11)

Katılımcıların görüşlerinden hareketle; harcamaların azalması, esnek iş imkânlarının artması ve sektörde yeni boşlukların doğmasının artmasıyla Covid-19’un bazı alanlarda ekonomik katkılarının olduğu anlaşılmaktadır.

4.2.6. Düzenli Cinsel Hayat

Covid-19 salgınında, bazı eş ile olan ilişkilerinin ve cinsel yaşamının olumlu etkilendiğine dair veriler bulunmaktadır ve kadınların hâlihazırda cinsel yaşam kalitelerinin de yüksek olduğu belirtilmektedir (Gökbulut vd. 2022b). Bir başka ifadeyle cinsel hayatları sağlıklı bireylerde bu süreç olumlu bir etki göstermiştir. Bu noktada katılımcılar Covid-19 sürecinde daha çok birlikte vakit geçirdikleri için ve fiziksel anlamda daha az yorulduklarını belirterek cinsel hayatlarının daha olumlu etkilendiğini belirtmişlerdir. Bu

bağlamda, salgının olumlu etkileri kategorisinin son kodu olan düzenli cinsel hayatla ilgili katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Sıklığı ve niteliği olumlu anlamda değişti. Eskiden iş stresi ve yoğunluğu alıkoyuyordu. Ayrıca küçükken bir taciz durumu yaşamıştım, bundan dolayı da eşime kendimi bırakamıyordum. Her yaklaştığında o duyguya gittiğimi fark ettim. Bundan da uzaklaşıp arındıkça işin açığı açıldığını da fark ettim. Bu meseleyi aşmamda aldığım desteğin çok çok faydasını gördüm her açıdan.” (K4)

“Olumlu anlamda etkiledi, daha çok bir arada olup fiziksel anlamda çok yorulmadığımız için birlikte olma oranımız belirgin oranda arttı.” (K13)

“Olumlu etkiledi evde durduğumuz için.” (E5)

4.3. Salgın Sürecinde Aile Danışmanlığı Desteğinin Etkisi

Covid-19 salgının aile yaşamına etkileri temasının son kategorisi, destek almanın salgındaki etkisidir.

Bu kodda yer alan katılımcılar, aile danışmanlığı desteği almanın salgında olumlu etkilere sahip olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Bizim anlaşılmadığımız, içinden çıkamadığımız konular da oldu. Bu dönemde aile danışmanlığı bize iyi geldi.” (K3)

“Yani psikiyatri desteğinin faydası oldu. Bireysel psikoterapi seansları aldım. Aile danışmanına gittim. Onların hepsinin faydasını gördüm. İlaç kullandım.” (E4)

“Eğer bu desteği almamış olsaydım daha sabırsız ve tahammülsüz bir anne olurum.” (K9)

“Bu beni hasta edebilir, şöyle etkiledi. Eşimle dışarı çıktığımızda mesela markete gittim, şey yaptım. Ay dur, eline kolonya al, şunu yap, bunu yap derdim ama demiyorum artık. Dolayısıyla demeyince tartışma da çıkmıyor.” (K6)

“Yani çocuğun yaptığı herhangi bir olumsuz davranışa 3 şiddetinde değil de 7 şiddetinde cevap, karşılık verebilirdim.” (K9)

“İlişkimizde de güçlenmeler gerçekleşti ve cinsellik boyutunda da problem ortadan tamamen kalktı.” (K3)

“Küçükken bir tacize uğramıştım. O da cinsel yönden beni etkiliyordu. Destek aldıktan sonra eşimle daha rahat birlikte olabildim” (K7)

“Şöyle: Şimdi biz de zaten ekonomik problem olduğu için bizi olumlu yönde etkiledi. Yani harcamalar noktasında, birikim yapma noktasında çok daha olumlu etkiledi. Eşimin kesinlikle bir bütçe yönetimi yoktu. Sürekli harcama üzerineydi. Hiç böyle bir biriktirme klasörü yoktu yani beyninde. Öyle bir ihtiyacın olduğuna gerçekten böyle bir biriktirmenin gerekli olduğuna inandı ve daha farklı yönde değişti.” (K1)

“Bizim aramızdaki sorunlardan en önemlisi ekonomik sorunlardı. Yani bu anlamda birbirimizi beklentilerimizi vesaire anlayıp destek olmaya çalışıyoruz. Daha net ve anlaşılır bir sürece girmiş olduk. Birlikte tek bir iş yerinden ekonomik faaliyetlerimizi yönetmeye başladık.” (E4)

Şekil 2. Covid-19 Salgının Aile Yaşamına Etkileri Temasının Belge Grubu Bazlı İncelenmesi

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14	E1	E2	E3	E4	E5	TOPLAM	
▼ Covid-19 Salgının Aile Yaşamına Etkileri																					0
▼ Salgının Olumsuz Etkileri																					0
Uzaktan Eğitim Sürecinin Olumsuz Etkilenmesi	1	1				1	2	1	2			1		1	2	1		1	1		15
Ev İçi İş Bölümünün Azalması		1						2			1	1			1						6
Sosyal Aktivitelerin Azalması						1	1		1	1		1									6
Aile İlişisinin Zayıflaması	1	3	3	1	3	4	1	1	1	1	2				1	5		3	1		31
Ekonomik Zorluklar			1		2		1					2		3	3			1	1		14
Cinsel Hayatın Olumsuz Etkilenmesi						1									1						2
▼ Salgının Olumlu Etkileri																					0
Uzaktan Eğitim Sürecinde Zorlanmama				1						1	1			2						1	6
Ev İçi İş Bölümünün Artması	1		1	1		1	1					1	1				1	1	2		11
Boş Zamanlarının Daha Kaliteli Değerlendirilmesi	1	1	1				2			2			1	1	1	1	1	1		1	13
Aile İlişisinin Artması	5	2	2	6		1	3	1	1	1	2	2	3	3	3	1	2		3		41
Ekonomik Durumun İyileşmesi						1			1		2										4
Düzenli Cinsel Hayat				1			1						1							1	4
▼ Destek Almanın Salgında Etkisi																					0
Olumlu Etkiledi	1		1			1		5					1	1		1		3	1		15
Σ TOPLAM	10	8	9	10	6	10	12	6	11	5	9	8	9	9	12	10	5	9	10		168

Covid-19 salgının aile yaşamına etkileri temasıyla ilgili katılımcı görüşlerinin, katılımcı bazlı olarak incelenmesi Tablo 2’de görülmektedir. Farklı katılımcıların farklı noktalarda yoğunlaştıkları, noktaların büyüklüğü ve renk değişimleri ile görülmektedir. Buna göre, maviden kırmızıya doğru renk değişimi yaşandıkça görüş yoğunluğu da artmaktadır. Örneğin K1 ve E4 isimli katılımcılar, salgının olumlu etkileri koduna ait aile ilişkilerinin artması alt koduna daha yoğun görüş bildirmişlerdir.

SONUÇ

Çin’de ortaya çıkan ve kısa bir sürede tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını; izolasyonu zorunlu kılmış, aileler uzun zaman diliminde evde kalmak zorunda kalmışlardır. Eve kapanmalar neticesinde ailelerde olan iletişim problemleri, dönemin problemleriyle ailelerin baş edemeyecek seviyeye ulaşmasına sebep olmuştur. Aile iletişiminin güçlü olduğu ailelerde, bu dönem aile ilişkileri güçlendirirken, iletişim sorunları yaşayan ailelerde sürekli beraber olmak sorunları daha da büyütülmüştür (Gökbulut vd., 2022a). Bilhassa aile içi iletişim becerilerinin aile danışmanı eşliğinde geliştirilmesi bu süreçte ailelere büyük destek olmuştur. Kalkan, kendisinin geliştirdiği on hafta süren aile danışmanlık seansları neticesinde evlilik uyumu ve aile içi iletişim becerilerinin geliştirilmesi üzerinde etkili olduğunu bulgulamıştır (Kalkan, 2002). Kahraman (2011) tarafından yapılan on iki oturumlu aile danışmanlık programının da evli kadınlar da evlilik uyumunu artırdığı görülmüştür. Aile danışmanlık desteği almış ailelerin iletişim becerileriyle ilgili yapılan araştırmalar da anlamlı bir biçimde çift uyumunda ve iletişim becerilerinde artış görülmüştür (Baygöl, 2015).

Covid-19; sağıktan ekonomiye, eğitimden çalışma şekillerine kadar birçok hususu etkilemiştir. Bu dönemde aileler de olumlu veya olumsuz olarak salgından etkilenmişlerdir. Ayrıca Covid-19 döneminin izolasyon dışında hastalık bulaşma ve bulaştırma korkusu, bireylerde kaygı düzeyini artırmıştır. Bu dönemdeki ekonomik problemlerden aileler ciddi oranda etkilenmiştir. Aileler uzaktan eğitim süreciyle eğitimi yürütmek zorunda kalmıştır. Ayrıca kadınlar üzerinde evde daha fazla zaman geçirmeden kaynaklı ev içi iş yükü artmıştır. Sosyal hayat ve boş zaman faaliyetleri eve kaymıştır. Ekonomik hayatta yeni bir dönem başlamış, yeni çalışma şekilleri ortaya çıkmıştır. Ailelerin sürekli evde olması iletişim sorunlarına sebep olmuş, bu da zaman zaman cinsel hayatı olumsuz etkilemiştir. Salgının aile hayatına bu şekilde etkileri olmasına rağmen, bu dönemde aile danışmanlığı desteği alan çiftler birlikte vakit geçirmeden kaynaklı çatışma yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca hem kendilerine hem ailelerine daha kaliteli vakit ayırabildiklerini ifade etmişlerdir. İşsizlik ve iflas gibi ekonomik problemler yaşayan katılımcılar da eşleriyle daha iyi bir iletişim ve dayanışma içerisine girdiklerini ifade etmişlerdir. Sonuç olarak Covid-19 döneminin aileleri; aile içi iletişim meselelerinde, ekonomik ve cinsellikle ilgili meselelerde olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Ancak bu dönemde alınan aile danışmanlık desteğinin aile içi iletişimi

güçlendirdiği, cinsel problemlere çözüm olduğu anlaşılmaktadır. Salgınla mücadele noktasında aile danışmanlığının aile içi iletişimi güçlendirerek ailelere olumlu destek olmuş olması, bu hizmetin ciddi bir koruyucu, önleyici ve destekleyici fonksiyonu olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak salgın döneminde veya daha önce alınmış aile danışmanlığı desteği, ailelerin salgından sağlıklı bir şekilde çıkmasına yardımcı olmuştur. Bu yüzden aile hayatının sağlığı için aile danışmanlığı uygulamalarının devlet eliyle daha yaygın bir şekilde sunulması faydalı olacaktır.

Etik Beyan: Bu çalışmada kullanılan yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi için İstanbul Üniversitesi Etik Kurulundan 07/06/2021 tarihli ve 06 No'lu toplantısında 214880 sayılı kararı ile izin alınmıştır. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: Permission for this study was obtained from the Ethics Committee of Istanbul University with the decision number 06 at the meeting dated 07/06/2021 and numbered 214880 of the relevant board. In case of detection of a contrary situation, Beykent University Journal of Social Sciences has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate 100%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Bağış, H. ve Demir, H. (2020, Nisan 5). Koronavirüs günlerinde asayiş suçları azaldı, aile içi şiddet arttı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/koronavirus-gunlerinde-asayis-suclari-azaldi-aile-ici-siddet-artti/1793263>.
- Baygül, Ş. (2015). *Çözüm odaklı kısa süreli aile danışmanlığı kuramına dayalı olarak geliştirilen evlilik danışmanlığı programının çiftlerin evlilik uyumlarını arttırmadaki etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Boyacı, M. (2020). *Aile danışmanlığı kuram uygulama ve araştırma* (5. bs.). Pegem Akademi.
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). COVID-19 pandemi sürecine yönelik genel bir değerlendirme: Türkiye örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, 1, 62-79.
- Davison, R. M. (2020). The transformative potential of disruptions: A viewpoint. *International Journal of Information Management*, 55, 102149, <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102149>
- Demircioğlu, S. (2021). Türkiye’de Covid-19 salgısının aile içi şiddete etkisi. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 54-69.
- Direktör, C. (2021). Covid-19 salgını ve çocuk psikolojisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(4), 739-750, <https://doi.org/10.18863/pgy.877883>
- Gladding, S. T. (1995). *Family therapy: History, theory, and practice*. Merrill.
- Gökbulut, N., Bal, Z. ve Uçar, T. (2022). Covid-19 salgınının kadınlarda eş uyumu ve cinsel yaşam kalitesine etkisi. *Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 54(3), 447-454, <https://doi.org/10.20492/aeahtd.944021>
- Hallaç, S. ve Öz, F. (2014). Aile kavramına kuramsal bir bakış. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6(2), 142-153, <https://doi.org/10.5455/cap.20130625102321>
- Işık, E. (2020). Covid (19) salgını ve kadın emeği: Türkiye’den kadın deneyimleri. *Politik Ekonomik Kuram*, 4(2), 219-241, <https://doi.org/10.30586/pek.816682>
- Kahraman, Z. (2011). *Bir evlilik ve aile hayatı eğitim programının evli kadınlarda evlilik uyumuna ve aile sistemine etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kalkan, M. (2002). *Evlilik ilişkisini geliştirme programının, evlilik uyum düzeyine etkisi* [Doktora tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Karter, Ç. (2021). Koronavirüs (Covid-19) pandemisinin para politikaları üzerine etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 675-692.
- Kocabıyık, O. O. (2016). Olgubilim ve gömülü kuram: Bazı özellikler açısından karşılaştırma. *Trakya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 55-66.
- Koçak, Z. ve Harmancı, H. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde ailede ruh sağlığı. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 183-207.
- Koparan, E. ve Bekalp, B. (2020). İzolasyon sürecinde iletişim ve üretim süreçleri: Kadınların home office dolaylı mesai ve iş yükü dönüşümü. *Moment Dergi*, 7(2), 149-172, <https://doi.org/10.17572/mj2020.2.149172>
- Leiter, M. P. ve Durup, M. J. (1996). Work, home, and in-between: A longitudinal study of spillover. *Journal of Applied Behavioral Science*, 32(1), 29-47, <https://doi.org/10.1177/0021886396321002>
- Nazlı, S. (2007). *Aile danışmanlığı* (4. bs.). Anı Yayıncılık.

- Okumuş, E. (2021). Covid-19 küresel salgın sürecinde ev ve aile. *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 89-117, <https://doi.org/10.5281/zenodo.5506785>
- Özabacı, N. ve Erkan, Z. (2019). *Aile danışmanlığı kuram ve uygulamalara genel bir bakış* (4. bs). Pegem Akademi.
- Özçelik, Z. (2021). Covid-19 nedeniyle evden çalışma sürecinde performans değerlemesi: Bir kamu kurumu çağrı merkezi örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 58, 221-240, <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.798088>
- Özdoğan, A. Ç. ve Berkant, H. G. (2020). Covid-19 pandemi dönemindeki uzaktan eğitime ilişkin paydaş görüşlerinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 13-43, <https://doi.org/10.37669/milliegitim.788118>
- Resmi Gazete. (2009). Gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişileri ile kamu kurum ve kuruluşlarınca açılacak aile danışma merkezleri hakkında yönetmelik. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/02/20090225-4.htm>
- Temir, C. (2020). Covid-19'un semaye piyasaları üzerine etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 4(7), 50-66.
- Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir değerlendirme çalışması. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences*, 25(Special Issue on COVID 19), 142-153, <https://doi.org/10.21673/anadoluklin.721864>
- Yalçın, R. C. ve Begenirbaş, M. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde teknostres ve iş-aile çatışması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 701-730.
- Yamaç, M. (2021). Religious and social impacts in Turkey during the coronavirus pandemic. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 65-84, <https://doi.org/10.51702/esoguifd.830551>
- Yıldız, S. ve Bektaş, F. (2021). Covid-19 salgınının çocukların boş zaman etkinliklerinde yarattığı değişimin ebeveyn görüşleriyle değerlendirilmesi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 26(1), 99-122.
- Yurtsever, M., Tarhan, Ç. ve Tecim, V. (2021). Covid-19 sürecinde eğitim: Uzaktan eğitim yeni “normal” mi? *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 7(2), 56-64.

MUHASEBE PERSPEKTİFİNDEN KRİPTO PARA BİRİMLERİ CRYPTOCURRENCIES FROM THE PERSPECTIVE OF ACCOUNTING

Cevdet KIZIL¹, İrem BATIBAY TÜNAYDIN², Eyüp KESKİN³

Öz

Madeni paraya ilk olarak Anadolu medeniyetlerinde milattan önce 7. yüzyılda rastlanmıştır. Parayı ilk icat edenler ise Lidyalılardır. Kâğıt para ile ilk izlere ise milattan sonra (M.S.) 7. yy. 'da Çin'de rastlanmaktadır. Bu tarihten kript para kavramının ortaya atıldığı 2008 yılına ve kript para paranın ilk kullanıldığı 2009 yılına kadar para, merkezi bir yapıda hüküm sürmüştür. İlk kript para olan Bitcoin'in arkasında ise merkezi olmayan ve bağımsız bir finansal varlık fikri yatmaktadır. Dolayısıyla, Bitcoin ve altcoinlerle birlikte paranın tarihinde de bir dönüm noktası tecrübe edilmiştir. Kripto paraların popülaritesini artırmasıyla birlikte, muhasebe bilimi açısından doğru bir şekilde değerlendirilmeleri de şart olmuştur. Bu çalışmada; muhasebe, paranın tarihi, blok zinciri (blockchain) teknolojisi ve kript paralara genel anlamda değinilip giriş yapıldıktan sonra detaylı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın uygulama kısmında kript paraların muhasebeleştirilmesine ilişkin yevmiye kayıtları öneri olarak sunulmuştur. Uygulama kısmını takiben, sonuç ve öneriler üzerinde durulmuştur. Araştırma, kript paraların muhasebeleştirilmesi hususunda henüz standart ve evrensel bir yöntemin bulunmadığını göstermektedir. İlgili literatür kapsamında, kript paralar tek düzen hesap planı ve vergi usul kanunu açısından Kasa, Diğer Stoklar, Diğer Mali Duran Varlıklar, Diğer Menkul Kıymetler, Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar, Diğer Hazır Değerler ve Nazım Hesaplar altında muhasebeleştirilebilmektedir. Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları açısından ise kript paralar TMS 38, TMS 2, TMS 21 ve TFRS 13 çerçevesinde muhasebeleştirilebilir.

Anahtar Kelime: Muhasebe, Finans, Blok Zinciri, Kripto Para ve Bitcoin.

Abstract

Coin was first encountered in Anatolian civilizations in the 7th century BC. The first to invent money were Lydians. The first traces of paper money can be found in China in the 7th century AD. From this date to 2008, when the concept of cryptocurrency was introduced, and until 2009, when cryptocurrency was first used, money prevailed in a centralized structure. Behind the first cryptocurrency, Bitcoin, lies the idea of a decentralized and independent financial asset. Therefore, a turning point has been experienced in history of money with Bitcoin and altcoins. With the increase in popularity of cryptocurrencies, it has been necessary to evaluate them correctly in terms of accounting science. In this study, a detailed literature review was carried out after a general introduction to accounting, history of money, blockchain technology, and cryptocurrencies. In implementation part of the research, journal entries for the accounting of cryptocurrencies take place as recommendations. Following the implementation part, results and recommendations were emphasized. Research shows that there is not yet a standard and universal method for the accounting of cryptocurrencies. In the context of related literature, cryptocurrencies can be accounted for as Cash, Other Inventories, Other Financial Fixed Assets, Other Securities, Other Intangible Assets, Other Current Assets, and Memorandum Accounts from the viewpoint of uniform chart of accounts and tax procedural law. In terms of Turkish Accounting Standards (TAS) and Turkish Financial Reporting Standards (TFRS), cryptocurrencies can be accounted for within the framework of TAS 38, TAS 2, TAS 21, and TFRS 13.

Keywords: Accounting, Finance, Blockchain, Cryptocurrency and Bitcoin.

¹ Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, cevdetkizil@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-0196-2386

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, irem.batibay@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2232-9248

³ Blok Zinciri Araştırmacısı ve Yetkilisi, Albaraka Türk, eyupkeskin@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-6829-4821

Extended Abstract

The history of money is quite old, and money has undergone significant changes in the historical process. The first traces of money were found in Anatolian civilizations in the 7th century BC. The civilization that first invented money is known as the Lydians. In addition, paper money was first used in China in the 7th century AD. Money has continued its development process for many years in a centralized structure and under the absolute control of governments.

However, this issue has undergone a serious change in 2008. After the concept of cryptocurrency was mentioned for the first time in 2008, the first cryptocurrency, Bitcoin, started to be used in 2009. Bitcoin is the first crypto currency developed in this direction and accepted globally. Bitcoin was announced for the first time in 2008 by Satoshi Nakamoto and/or the person using the username in the article "Bitcoin: Peer-to-Peer Cash Payment System". Undoubtedly, Bitcoin, which is the first cryptocurrency based on blockchain technology, has been the scene of various problems, deficiencies, security vulnerabilities, and hacking when it was first used. At the same time, Bitcoin was used for illegal activities such as money laundering, tax evasion, and drug dealing. On the other hand, decentralized cryptocurrencies are also advocated by several authorities as they reduce transaction costs, provide opportunities for individuals who cannot access the banking system, eliminate the costs incurred in converting into different currencies, and prevent commissions. Undoubtedly, with the increasing use and popularity of cryptocurrencies consisting of Bitcoin and other altcoins, security vulnerabilities and hacking problems have begun to decrease gradually. Legal regulations, taxation, and accounting issues related to cryptocurrencies have also started to take shape.

Accounting, which was only a recording tool in the beginning, has made progress over time and has started to provide various benefits to all stakeholders with its classification, summarization, reporting, analysis, and interpretation functions. Especially, the analysis and interpretation functions of accounting stand out as critical functions for a wide range of stakeholders today. In addition, accounting and technology have become closely interrelated in our age. Therefore, the relationship among blockchain technology-based cryptocurrencies, accounting, and finance disciplines is important and will become more and more important.

In the study, after focusing on accounting, history of money, blockchain technology, and cryptocurrencies, a literature review was carried out on the subject. Within the scope of the implementation part of the research, journal entries for the accounting of cryptocurrencies are presented. After the implementation section, the conclusion and suggestions part takes place. According to the results of the research, cryptocurrencies are still not accounted for in a universal and standard way today. Cryptocurrencies are accounted for under various accounts according to different approaches. These accounts can be listed as Cash, Other Inventories, Other Financial Fixed Assets, Other Securities, Other Intangible Assets, Other Current Assets, and Memorandum Accounts based on the uniform chart of accounts and tax procedural law. Concerning Turkish Accounting Standards (TAS) and Turkish Financial Reporting Standards (TFRS), cryptocurrencies can be accounted for within the framework of TAS 38, TAS 2, TAS 21, and TFRS 13.

Serious permanent steps should be taken for the universal and standardized accounting of cryptocurrencies. This situation will provide significant advantages in taxation. Also, fair taxation will be ensured, and tax evasion will be prevented. At the same time, placing the accounting of cryptocurrencies in a certain order will also clarify the valuation issue. Legislation regarding cryptocurrencies should also always be reviewed and updated. In addition, studies should be carried out to eliminate trust problems related to cryptocurrencies. With the standard and universal accounting of cryptocurrencies by all businesses in different countries, reporting of transparent and comparable financial statements should be ensured.

GİRİŞ

Muhasebe, kelime kökünden de anlaşılacağı gibi hesap manasına gelmektedir. Aslında muhasebe hem bir bilim hem de bir sanattır. Aynı zamanda muhasebe, para ile ifade edilebilen işlem ve olayların kaydedilmesi, sınıflandırılması, özetlenmesi, raporlanması, analiz edilmesi ve yorumlanması ile ilgili bir bilgi sistemi olarak da tanımlanmaktadır (Kızıl ve Kızıl, 2007).

Kaydetme, sınıflandırma, özetleme, raporlama, analiz etme ve yorumlama aynı zamanda muhasebenin işlevleri olarak da bilinmektedir. Öncelikle, finansal işlemlerin ve firma faaliyetlerinin kaydedilmesi gerekir. Muhasebe, kaydetme işlevini yevmiye kayıtları (günlük kayıtlar) aracılığıyla gerçekleştirir. Daha sonra ise finansal işlemler büyük defter (defterikebir) vasıtasıyla hesap bazında sınıflandırılır. İşletmenin finansal işlemlerine konu olan tüm hesaplar, bir bütün olarak mizan cetveli ile özetlenir. Böylece, mizan cetvelinde listelenen tüm hesaplarla ilgili borçlu, alacaklı, borç bakiyesi, alacak bakiyesi ve toplam tutarları bütün olarak görmek mümkün olur. Muhasebe raporlama işlevi ise bir çıktı fonksiyonudur. Muhasebe gelir tablosu ve bilanço gibi temel mali tablolar ile nakit akış tablosu, fon akım tablosu, satışların maliyeti tablosu, kâr dağıtım tablosu ve özkaynak değişim tablosu gibi yardımcı (ek) mali tablolarla paydaşlara raporlama yapar. İşletmenin belirli bir tarih aralığında gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerin sonuçları üstler ve astlar tarafından net bir şekilde mali tablolar ile anlaşılabilir. Belirtilen husus, işletmenin gelişiminde büyük önem arz eder. Muhasebe analiz etme ve yorumlama işlevini ise mali tablolar analizi (finansal analiz) aracılığıyla gerçekleştirir. Bu kapsamda yatay analiz, dikey analiz, trend analizi ve oran (rasyo) analizi tekniklerinden yararlanır (Küçüksavaş, 1997).

Kurumların dinamik bir hale gelebilmesinde ve oluşabilecek hatalara/eksikliklere karşı erken önlem alınabilmesinde finans bilimine de ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı zamanda günlük hayatta eğitim, sağlık ve eğlence gibi ihtiyaçların veya isteklerin karşılanabilmesinde maddi kaynakları elde edebilmek ve onları verimli bir şekilde kullanabilmek için de finans bilimine gerek vardır. Finans, kısaca varlık yönetimi şeklinde tanımlanabilir. İşletmelerde finans yöneticisi gerekli kaynağı sağlayarak ideal bir yatırım şekli belirler ve kâr paylaşımı yapar. Finans faktörü; elde edilen kaynağın nerede, ne zaman, ne kadar ve ne şekilde kullanılması gerektiği hususunda önemli bilgiler aktararak piyasa ile paydaşlara yön verir ve dolayısıyla bu sistematik yöntemle riskler en aza indirgenmiş olur (Saraç, 2010).

Finansal işlemlerin sistematik bir şekilde yönetilmesi ise daima ticari hayatı kolaylaştırmıştır. Zira insanlığın varoluşundan günümüze kadar çeşitli ihtiyaçlar süregelmiştir ve bu ihtiyaçlar finans ile muhasebe bilimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İnsanlar ihtiyaçlarını ilk zamanlarda avcılık ve toplayıcılık yaparak, daha sonraki zamanlarda ise takas ederek gidermişlerdir (Ponting, 2000).

Buna karşın, ilerleyen zamanlarda takas yöntemi insanları yeterince tatmin etmemeye başlamıştır ve birtakım sorunlara yol açmıştır. Bunun nedeni, takas edilecek ürünler hususunda taraflardan biri itiraz ettiğinde alışverişin sona ermesidir. Örneğin, verilen ürünün dayanıklı, alınan ürünün ise dayanıksız olmasıyla ortaya çıkan uyuşmazlık bu noktada belirtilebilir. Böylece, bir “ara mal” fikri ortaya çıkmıştır. Misal olarak, hurma ve benzeri çeşitli yiyeceklerin ara mal değişim aracı olarak (para yerine) kullanıldığı ifade edilmektedir. Sonraki zamanlarda ise değerli madenlerden üretilen sikke, Lidyalıların uğraşısıyla para olarak kullanılmıştır (Türe, 2002).

Kâğıdın icadıyla beraber, kâğıt para da madeni parayla birlikte kullanıma geçmiştir (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası - TCMB, 2019). Ancak, kâğıt paranın taklit edilebilmesi ve sahte paraların dolaşımında bulunması uzun bir süredir güven problemine yol açmaktadır ve günümüzde dahi bu sorun tamamen çözülebilmemiş değildir. Aynı zamanda, kâğıt ve madeni paraların farklı para birimlerine dönüştürülmesi sürecinde çeşitli maliyetler ile komisyonlar söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte riskler ve belirsizlikler artabilmektedir. Ek olarak, kâğıt ve madeni paralar merkezî bir yapıya sahiptir. Belirtilen nedenler başta olmak üzere çeşitli sebepler öne sürülerek kripto paralar geliştirilmiştir. Kripto para, sanal para veya dijital para olarak da adlandırılmaktadır. Kripto para birimlerinin en çok bilineni ise Bitcoin'dir. Günümüzde Bitcoin diğer kripto paralara göre o kadar çok popülerdir ki, Bitcoin dışında kalan diğer kripto paralar altcoin olarak ifade edilmektedir. Bitcoin ilk defa 2008 yılında Satoshi Nakamoto takma adını kullanan ve Japon olduğu öne sürülen kişi/çalışma grubu vb. tarafından “Bitcoin: A Peer-to Peer Electronic Cash System” başlıklı makale aracılığıyla gündeme gelmiştir (Nakamoto, 2008). Bitcoin, bir ödeme aracı olarak ise ilk kez 2009 yılında kullanılmıştır. Bununla birlikte, Bitcoin'in

müci di konusunda farklı görüşler de bulunmaktadır. 2022 yılının Mart ayında Tesla CEO'su Elon Musk, aslında Bitcoin'in müci di olarak bilinen ve Satoshi Nakamoto takma adını kullanan, Japon oldu ğu öne sürülen kişi/çalışma grubunun Samsung, Nakamichi, Motorola ve Toshiba firmalarından oluştu ğunu ileri sürmüştür. Elon Musk'a göre Satoshi Nakamoto; Samsung'un "Sa"sı, Toshiba'nın "Toshi"si, Nakamichi'nin "Naka"sı ve Motorola'nın "Moto"sunun birleşiminden ileri gelen bir isimdir (Samson, 2022).

Kripto paralar, devletler ve merkezî bir sistem tarafından değil, onu geliştiren kişiler tarafından kontrol edilmektedir. Teorik olarak herkesin kripto para üreticisi olması mümkündür. Kripto para üreticileri ise madenci (miner) olarak adlandırılmakta, gerçekleştirdikleri faaliyet de madencilik (mining) olarak bilinmektedir. Belirtilen kişiler (madenciler), bilgisayarlarının işlem gücüne bağlı olarak maden yazılımı tarafından sunulan ve karmaşık işlem gerektiren sorunu (problemi) çözmeye bilgisayarları ve yazılımları ile gayret göstermektedirler. Sorunu (problemi) ilk çözen kişiye (madenciye) belirli miktarda kripto para ise ödül olarak sunulmaktadır. Üretim bilgisi Peer-to-Peer (P2P) ağındaki bütün bireylere eş zamanlı olarak iletilmektedir (Atik, vd., 2015).

Kripto para alım-satım işlemleri ise bir şifre yoluyla yapılmaktadır (Alpago, 2018). Zira kripto para kavramındaki kripto kelimesi de buradan gelmektedir. Kripto paraların işlem gördüğü belirli bir merkezî yapı veya kurum yoktur. Tüm işlemler birbirine blok zinciri (blockchain) ile bağlıdır. Blok zinciri (blockchain) kripto para üreten dijital, gerçek veya tüzel kişilerin kendilerinden sonra gelen diğer dijital, gerçek veya tüzel kişilerin/üreticilerin bağlantı listesinin özelleştirildiği bir zincir olarak ifade edilebilir (Cormen vd., 2009). Böylece, kayıtlar için güvenli bir transfer ortamı sağlanmış olur. Aynı zamanda, tüm üyeler kayıtların hepsini blok zinciri (blockchain) halinde görür ve bu sayede meydana gelebilecek değişiklikler herkes tarafından denetlenerek olası olumsuzluklar önlenir (Üzer, 2017).

Hiç şüphesiz, blok zinciri (blockchain) teknolojisini sadece kripto paralar ile ilişkilendirmek de yanlış olacaktır. Zira blok zinciri (blockchain) teknolojisinin kapsamı ve uygulama alanı çok daha geniştir. "Dağıtılmış Defter Teknolojisi" olarak ifade edilen blok zinciri (blockchain) teknolojisi dosya türleri, diplomalar, CV'ler, enerji tüketimleri, karbon ayak izleri ve banka işlemleri için kullanılabilir. Eğitim, sağlık, enerji, hukuk ve finans sektörlerinde yeni ile güvenilir bir teknoloji olarak kendine yer edinmiştir (Karaköse, 2017).

İlk ortaya çıktığında basit bir kaydetme, sayma ve hesaplama aracı olan muhasebenin gelişmesi ve evrimleşmesi dikkat çekicidir. 1494 yılında İtalyan matematikçi Luca Pacioli'nin Summa de Artithmetica isimli kitabı ve çift taraflı kayıt sisteminin sunulması aracılığıyla modern bir bilim haline gelen muhasebe, günümüzde oldukça farklı bir konumda ve noktada bulunmaktadır. Çağımızda muhasebenin teknoloji ile ilişkisi, muhasebe eğitiminde inovasyon, muhasebe ve makine öğrenmesi ilişkisi, muhasebe ve denetimde yapay zeka, entelektüel sermayenin muhasebeleştirilmesi, entegre raporlama, muhasebede blok zinciri (blockchain) teknolojisinin uygulama alanları ve kripto paraların muhasebeleştirilmesi gibi konular da sıkça tartışılmakta ve gündemdeki yerini korumaktadır.

Bu çalışma, muhasebe perspektifinden kripto para birimlerini ele almaktadır. Kripto paralar hususunda muhasebesel, finansal ve hukuki zemin hâlâ tam olarak oturmuş değildir. Bundan dolayı, kripto paraların muhasebe çerçevesinden analizi, ekonominin tüm paydaşlarına yarar sağlamak açısından da kritik bir husustur.

Araştırmanın birinci kısmı Giriş'e ayrılmıştır. Giriş kısmında; muhasebe, finans, kripto para ile blok zinciri (blockchain) teknolojisi gibi temel kavramlara değinilmiş, paranın ve kripto paranın geçmişinden bahsedilmiştir. Aynı zamanda, araştırma konusunun neden önemli olduğu açıklanmıştır. Takip eden kısımda, konuyla ilgili detaylı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bir sonraki kısımda, kripto paraların muhasebeleştirilmesi uygulamalarına yer verilmiş, ilgili yevmiye kayıtları (günlük kayıtlar) bu kapsamda sunulmuştur. Araştırmanın son kısmında ise sonuç ve öneriler paylaşılmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Kripto paralar içerisinde ilk kullanıma sunulan Bitcoin'in anlatıldığı makalede, kısa bir sürede dünya sermaye ve finans piyasalarında herkesin gözünü diktiği bir sistem başlatılmıştır. Bu makalede, genel olarak Bitcoin'in neden ve nasıl ortaya çıkarıldığına değinilmiş, matematiksel boyutu ele alınmıştır. Aynı zamanda, Bitcoin sisteminin nasıl çalışacağı ve arka planında yatan mimari ortaya konulmuştur (Nakamoto, 2008).

Kripto para birimlerinin vergisel boyutunu ele alan ve analiz eden çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalardan birinde, geride bırakılan yıllar içerisinde kripto para birimlerinin kullanıcılar arasında güven ve popülerite kazandığı belirtilmiştir. Aynı zamanda, kripto para birimlerinin piyasa paylarının da artmasının beklendiği ifade edilmiştir. Araştırmaya göre kripto para birimleri, en azından teorik olarak, spesifik bölgelerde korunaklı bir yer bulamayan vergi kaçakçıları için neredeyse mükemmel yakın bir alternatif yol sağlamaktadır. Bu nedenle, kripto para biriminin pazar payının artması ile buna bağlı vergi kaçırımların da doğru orantılı olarak artmasını beklemek makuldür denilmiştir. Bu çalışma, kripto para birimlerinin vergi kaçırmak amacıyla kullanımını açığa vurmaktadır. Araştırma, özellikle kripto paraları hukuksal açıdan incelemiş ve vergi konusunda devletlerin önlem alması gerektiğini vurgulamıştır (Omri, 2013).

Yürütülen bir çalışmada, öncelikle Bitcoin'in geçmişine değinilmiştir. Bitcoin'in ilk olarak 2008 yılında bir makale ile dünyaya duyurulduğu, 2009 yılında ise ilk işlemine sahne olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda, Bitcoin'in zaman içerisinde talebini, işlem hacmini ve popüleritesini artırdığı vurgulanmıştır. Bunun yanında, Bitcoin'in genel itibarıyla güçlü ve zayıf yönlerinden bahsedilmiş, Türkiye'deki kullanımı üzerine bilgiler verilmiştir. Özellikle, Bitcoin'in merkezî bir otoriteye bağlı olmaması nedeniyle denetiminin de oldukça zor olduğu açıklanmıştır. Bitcoin hakkında kesin bir yargıda bulunmaktan uzak durulmuş, özellikle önümüzdeki 5 yıl içerisinde Bitcoin'in ekonomide nasıl bir yer edineceği hakkında piyasalar üzerinde gözlem yapılabileceği ifade edilmiştir (Sönmez, 2014).

"Bitcoin: Economics, Technology, and Governance" adlı çalışmada, Bitcoin'in özelliklerine değinilmiş ve bu özelliklerden çıkarımlar ile öngörülerde bulunulmuştur. Bitcoin'in sınırlı olmasının sahteciliğe karşı koruyacağı ve fiyat istikrarını sağlamada önemli rol oynayacağı betimlenmiştir. Bitcoin'in merkezî bir sistemden kontrol edilmediğine ve tüm işlemlerin block zinciri (blockchain) üzerinden takip edilebildiğinin altı çizilmiştir. Bitcoin'in bankalar gibi bazı işlemlere engel koymadığı ve insanlara özgürlük sunduğu savunulmuştur. Bitcoin'in yasal olmayan işlerde kullanılması üzerine de bir araştırma yapılmış ve esrar ile uyuşturucu gibi maddelerin Bitcoin ile yasadışı alındığı saptanmıştır. Bitcoin'in geleceği incelendiğinde, kısa sürede bir para birimi yerine geçmesinin zor olduğu çıkarımı yapılmaktadır. Ancak, genel anlamda bir ödeme sistemi olarak kabul edilebileceği aşikârdır. Bitcoin'in risklerine de odaklanılmış olan çalışmada, çalınma riski ve kaybolma durumu gibi sorunların üstesinden gelinmesi gerektiğine ısrarla odaklanılmıştır (Böhme vd., 2015).

Kripto para birimleri içerisinde Bitcoin'in hukuki boyutunu inceleyen bir çalışmada, Bitcoin ve Linden Doları ele alınmıştır. Çalışmada kripto paraların avantaj ve dezavantajları ile konuyla ilgili öneriler, dünyadaki ve Türkiye'deki uygulamalar göz önünde tutularak değerlendirilmiştir. Bitcoin ekosisteminde enflasyonun bulunmaması avantajlı gözükürken, deflasyonist olmasının eleştirilere maruz bıraktığı ifade edilmiştir. Bitcoin'in anlatıldığı gibi kusursuz bir sistem olmadığı, güvenlik açıklarının bulunduğu ve bu güvenlik açıklarından meydana gelen hırsızlık olaylarına sahne olduğu açıklanmıştır. Bu çalışmaya göre, Bitcoin sistemi anlaşılması zor bir sistemdir. Özellikle ekonomik kriz gibi durumlarda ülkelerin yönetimleri tarafından yapılan bazı hamlelerin Bitcoin sahiplerini etkilemediği ve bu yüzden birçok bireyin varlığını Bitcoin'e çevirdiği de ifade edilmiştir. Bitcoin ve diğer kripto paraları kendi başlarına bırakmanın hiç uygun olmadığı, gerek yatırımcıları gerekse Bitcoin sahiplerini korumak amacıyla geleceği düşünerek kapsayıcı ve yenilikçi yasaların yapılmasında fayda olduğu açıklanmıştır (Bozkurt Yüksel, 2015).

Bir diğer çalışmada, Bitcoin ve elektronik para arasındaki fark ortaya çıkarılmaya çalışılmış ve muhasebeleştirme sorunu üzerinde durulmuştur. Ülkeler açısından Bitcoin ve diğer kripto paralar incelenmiş, hangi ülkelerde ne derece regülasyona tabi olduğu araştırılmıştır. Türkiye'de henüz kayda değer bir yasal düzenleme olmadığı, Bitcoin ile işlem yapmanın veya yapmamanın yasal olarak bir karşılığı olmadığını belirtilmiştir. Muhasebe açısından incelendiğinde, muhasebe literatüründe Bitcoin

için şu an için özel bir hesap olmadığı, güncel hesaplardan bir çıkarım yapılabileceği düşünülmüştür. Aynı zamanda, muhasebe işlemleri kapsamında bir yabancı para gibi işlem yapılması gerektiği belirtilmiştir. Bitcoin haricinde alt coin şeklinde tanımlanan diğer kripto paraların sayısının artması ile birlikte, bunların muhasebeleştirme, vergisel ve hukuksal boyutlarının gittikçe daha önem kazandığı açıklanmıştır. İlgili çalışmaya göre, kripto paralar 100 Kasa hesabının altında Bitcoin Kasası şeklinde bir alt hesap (yardımcı hesap) açarak izlenmelidir. Bunun yanında, Bitcoinler elden çıkarıldığında ise bunlarla ilgili kârların 646 Kambiyo Kârları ve zararların da 656 Kambiyo Zararları hesabı altında izlenmesi gerektiği ifade edilmiştir (Aslantaş Ateş, 2016).

Gerçekleştirilen bir başka çalışmada, özellikle Bitcoin'in günümüz ekonomisinde gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerin finansal piyasalarında nasıl bir etki yapacağı üzerinde durulmuştur. Günümüz ekonomisinin bankacılık sektörüne paralel döndüğü göz önünde alınır, ülkelerin ekonomisinde bankacılık sektörünün ne kadar önemli olduğu açıktır. Bankacılık sektörüne uzak veya katılamayan insanların Bitcoin ile ekonomiye katılabileceğini ve bunun sonuçları üzerinde yoğunlaşmıştır. Dünya nüfusunun üçte birinin ekonomik sistemin dışında olduğu belirtilip Bitcoin veya başka bir dijital para ile bu insanların ekonomik sistemlere katılarak neler kazanılabileceği açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak, Bitcoin'in bütün bu olumlu yanlarının yanı sıra güvenlik problemlerini çözmesi gerektiği vurgulanmıştır (Vigna ve Casey, 2017).

Turizm sektöründe kripto paralar kapsamında Bitcoin'in kullanımını ele alan araştırmada, kripto paraların işleyişine kısa bir giriş yapılmıştır. Aynı zamanda, kripto paraların piyasalara yapacağı etkilere ve piyasalardaki karşılığına değinilmiştir. Bu araştırmada, kripto para birimleri ile bahse konu olan kripto para birimleri arasında en fazla işlem gören, en yüksek piyasa değeri ile işlem hacmine sahip Bitcoin'in teorik temeli, ana mekanizması ile ödeme aracı işleviyle sunduğu faydalar ile zayıf yönler sunulmuştur. Konuya turizm sektöründe yenilikçi bir bakış açısıyla bakılarak, ilgili endüstride nasıl bir etkiye sahip olacağı üzerinde bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya göre, spesifik olarak kripto para birimleri ele alındığında, Bitcoin ile yapılan finansal işlemler yükseliş eğilimindedir (Gültekin, 2017).

En yüksek piyasa değerine sahip on kripto paranın birbiriyle etkileşimini ölçen bir çalışmada, güvenilirliğinin tartışmalı olduğu kripto paralara yatırım yaparken çok temkinli olmanın fayda sağlayacağı belirtilmiştir. Çalışmanın amacı, Bitcoin ve alt coinlerin fiyat hareketlerinin birbiri üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Çalışmada piyasa değeri en yüksek ve işlem hacmi en büyük on kripto para ele alınmıştır. Literatürde Bitcoin ile ilgili az sayıda çalışma olduğu söylenmiştir. Alt coinlerle ilgili olarak ise 2018 yılında yayınlanmış olan Ciaian, Rajcaniova ve Kancs'in çalışması tespit edilerek bu çalışmaya atıf yapılmıştır. Çalışmada, Ciaian, Rajcaniova ve Kancs'in araştırma sonuçları ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Kripto para birimlerinin ve alt coin para birimlerinin birbiriyle ilişkisi mevcuttur. Çalışmanın sonucu, yapılacak yatırımlarda riskleri aza indirmek açısından önemlidir (Ciaian vd., 2018; Karaağaç ve Altınırnak, 2018).

Kripto paralar ve blok zinciri (blokchain) şifreleme teknolojisinin hukuki boyutunu analiz eden bir çalışmada, özellikle konuya İslam hukuku açısından bakılmıştır. İslam hukukçularının da günümüz ekonomistleri gibi ikiye bölündüğü, Bitcoin'in tam olarak ne olduğu hakkında net yargıya varamadıkları ifade edilmiştir. Kripto paraların maddi anlamda alınamaması veya satılamaması da büyük bir sorun olarak görülmektedir. Araştırmaya göre, İslam ekonomisinin en net karşısında durduğu haksız zenginleşme ve alın teri olmadan kazanç gibi meseleler ise Bitcoin'e negatif yönden bakılmasına neden olmaktadır. Kripto paraların stokçuluk kapmasında değerlendirilmesi sebebiyle de ilgili para birimlerinden uzak durulması gerektiği belirtilmiştir. Ancak, bunun tam karşısında yer alan görüşlere de yer verilmiştir. Kripto paraların karşılığının olmamasının direkt olarak haram görülemeyeceği ve aynı zamanda bankacılık sektöründen daha basit ile daha hızlı olması sebebiyle halkın işine yarayacağı kanaatinde bulunulmuştur (Doğan, 2018).

Kripto para birimleri ve Türkiye'de Bitcoin'in muhasebeleştirilmesini ele alan bir çalışmada, Bitcoin döviz cinsinden bir yabancı para olarak değerlendirilmiş ve 108 Diğer Hazır Değerler hesabı altında muhasebeleştirilmesinin gerektiği vurgulanmıştır. Bu noktada, muhasebenin genel kavramlarından özün önceliği kavramı üzerinde de durulmuştur. Özün önceliği kavramı ışığında, kripto paraların 108 Diğer Hazır Değerler hesabı altında muhasebeleştirilmelerine karşın, işlem tarihindeki döviz kuru üzerinden Türk Lirası'na çevrilerek de kaydedilmeleri gerektiği aktarılmıştır (Dizkırıncı ve Gökgez, 2018).

Bitcoin'i ve diğer kripto paraları TMS ve TFRS kapsamında muhasebesel, vergisel ve denetimsel boyutlarıyla ele alan bir araştırmada, kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda çeşitli yöntemler olduğu iletilmiştir. Ancak, kripto paraların maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirilmesinin daha isabetli olacağı açıklanmıştır. Bir başka ifadeyle, kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda en uygun yöntemin bu olduğunun altı çizilmiştir (Şahin, 2018).

Kripto paraları muhasebeleştirme ve vergilendirme perspektifinde ele alan bir çalışmada, çeşitli muhasebe kayıt yöntemlerinin bulunduğu belirtilmiştir. Ancak, bunlar içerisinde kripto paraların daha çok 153 Ticari Mallar, 108 Diğer Hazır Değerler veya 11 Hesap Grubu altındaki Menkul Kıymetler'de muhasebeleştirilmesi gerektiği aktarılmıştır. Aynı zamanda, ilgili çalışmaya göre kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda muhasebenin genel kavramlarından (temel kavramların) özün önceliği kavramı önemlidir (Serçemeli, 2018).

Kripto paraların finansal piyasalara etkileri ve muhasebeleştirilmesinin ele alındığı bir araştırmada, öncelikle paranın tarihsel gelişiminden, özelliklerinden, işlevlerinden ve çeşitlerinden bahsedilmiştir. Daha sonra ise blok zinciri (blokchain) teknolojisi, kripto para ve veri madenciliği gibi birtakım terimler üzerinde durulmuştur. Bitcoin ve altcoinler de tanıtılmış olup bunun yanında blok zinciri (blokchain) teknolojisinin uygulama alanları ile finansal sisteme olası etkileri anlatılmıştır. Konuyla ilgili literatür taramasına da yer verilmiş, aynı zamanda kripto paraların muhasebeleştirilmesi uygulamaları sunulmuştur (Kızıl vd., 2019).

Kripto para türlerini, bitcoin kavramını ve muhasebeleştirilmesini konu olan bir çalışmada, kripto paraların çeşitli şekillerde değerlendirilebileceği ifade edilmiştir. Bunların biri kripto paraların 108 Diğer Hazır Değerler hesabı altında muhasebeleştirilmesidir. Farklı bir yöntem olarak ise kripto paraların 157 Diğer Stoklar hesabı altında muhasebeleştirilebileceği vurgulanmıştır (Yumuşaker, 2019).

Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (International Financial Reporting Standards - IFRS) kapsamında kripto paraların muhasebeleştirilmesinin güçlüklerini mercek altına alan ve kripto paraların muhasebeleştirilmesi için uygun bir model oluşturmayı amaç edinen bir çalışma ışığında, araştırmanın örneklemini Gazze şeridinde bulunan Filistin üniversitelerinin muhasebe bölümlerindeki akademisyenler oluşturmuştur. Değişkenleri ölçmek ve araştırma amaçlarına ulaşmak için anket metodolojisi tercih edilmiştir. Çalışmanın bulguları, geleneksel IFRS çerçevesiyle karşılaştırıldığında kripto paraların muhasebeleştirilmesi amacıyla IFRS'de eksiklikler olduğunu göstermiştir. İlâveten, firmaların iş modellerini kullanmanın, firmaların olağan operasyonlarındaki farklılıkların ve ekonomik özün, geleneksel IFRS'le karşılaştırıldığında kripto paraların muhasebe biçimlerinin farklı kullanımına yol açtığı belirtilmiştir (Shehada ve Shehada, 2020).

Muhasebe yönetiminde blok zinciri (blokchain) teknolojisini analiz eden bir çalışmaya göre, blok zinciri (blokchain) teknolojisinin kapsamı, çeşitli disiplinlerdeki çoklu uygulamalar nedeniyle daha büyüktür. Muhasebede kullanımı, esas olarak riskleri ve dolandırıcılık olasılığını azaltması, insan hatasını ortadan kaldırması, verimliliği artırması ile şeffaflığı ve güvenilirliği yükseltmesi gerçeğinde yatmaktadır. Bu, farklı ekonomik sektörlerin blok zinciri (blokchain) teknolojisini bir kayıt ve yönetim aracı olarak varsaydığı anlamına gelmektedir. Araştırmanın amacı, güvenli muhasebe yönetimi için blok zinciri (blokchain) teknolojisinde mevcut ve gelişmekte olan araştırma hatlarını küresel düzeyde incelemektir. 2016 ve 2020 yılları arasında yayınlanan bilimsel makalelerin evrimi çalışma kapsamında analiz edilmiştir. İstatistiksel ve matematiksel teknikler, Scopus veri tabanından alınan 1130 kayıt örneğine uygulanmıştır. Veriler, araştırmaya konu olan dönemde bir polinom eğilimi ortaya çıkarmıştır (Abad-Segura vd., 2021).

Sermaye birikim araçlarından biri olarak kripto paraları analiz eden bir çalışmada, aslında kripto paraların doğasına aykırı birtakım sonuçlara ulaşıldığı ifade edilmektedir. Araştırmaya göre, kripto paralar geleneksel sermaye birikim araçlarından yeteri kadar farklı değildirler. Zira her ne kadar kripto paraların doğasında merkezîyetçi olmayan ve eşitlikçi bir yapı olsa da, günümüzde kripto paralar geleneksel sermaye birikim araçları gibi eşitlikçilikleri yansıtmaktadır (Chohan, 2022).

İlgili literatür taraması aracılığıyla, genel olarak kripto paralar ve spesifik olarak da kripto paraların muhasebeleştirilmesi ile ilgili çalışmalar analiz edilmiştir. Böylece, bu çalışmaların amaçları, periyotları, lokasyonları, yöntemleri, bulguları ve sonuçları hususunda bilgiler elde edilmesi hedeflenmiştir. Gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda, genel anlamda kripto paralar ve özel anlamda da kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusunda gerçekleştirilen araştırmaların amaçlar, periyotlar, lokasyonlar, yöntemler, bulgular ve sonuçlar kapsamında çeşitlilik arz ettiği tespit edilmiştir. Özellikle de kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda henüz standart ve evrensel bir yaklaşım söz konusu değildir. Dolayısıyla, çalışmanın uygulama kısmında kripto paraların muhasebeleştirilmesine ilişkin yevmiye kayıtları (günlük kayıtlar) öneri formatında sunulmuştur. Literatürde yer alan birtakım çalışmalardan farklı olarak, kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda olabildiğince farklı yevmiye kaydına (günlük kayıta) birer uygulama önerisi olarak yer verilmesi dikkate alınmıştır. Dolayısıyla, kripto paraların muhasebeleştirilmesinin nasıl gerçekleştirilebileceğine dair çeşitli yevmiye kaydı (günlük kayıt) önerileri sunulmuş ve ayrı hesaplar altında birçok yaklaşım konusunda fikir sahibi olunmasına çalışılmıştır.

2. YÖNTEM: KRİPTO PARALARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Bu araştırmanın amacı, tek düzen hesap planı ve vergi usul kanunu çerçevesinde kripto paraların muhasebeleştirilmesi üzerine öneriler sunmaktır. Bir başka ifadeyle, bu çalışmanın amacı, kripto paralarla ilgili bilimsel çalışmaları genel olarak değerlendirmek, kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususuna ise spesifik olarak odaklanmaktadır. Çalışmada, kripto paralar muhasebe açısından ele alınmıştır. Bu doğrultuda muhasebe, paranın tarihi, blok zinciri (blockchain) teknolojisi ve kripto paralar hakkında bilgi sunulmuştur. Aynı zamanda, detaylı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Araştırma metodu olarak yevmiye kayıtlarından (günlük kayıtlardan) yararlanılmıştır. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, araştırmanın uygulama kısmında kripto paraların muhasebeleştirilmesine ilişkin yevmiye kayıtları (günlük kayıtlar) öneri olarak sunulmuştur. Çalışmanın uygulama kısmında, özellikle kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusunda farklı yaklaşımları mercek altına almak amacıyla ve henüz kripto paraların muhasebeleştirilmesiyle ilgili bir standart bulunmadığından, öneri olarak çeşitli ve farklı yevmiye kayıtlarına (günlük kayıtlara) yer verilmiştir. Bunların yanında, ek bilgi olarak Uluslararası Muhasebe Standartları (International Accounting Standards - IAS) ve Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ile Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (International Financial Reporting Standards - IFRS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) açısından da kripto paraların nasıl muhasebeleştirilebileceğinden bahsedilmiştir. Bilindiği üzere Türkiye Muhasebe Standartları (TMS), Uluslararası Muhasebe Standartları (International Accounting Standards - IAS) ile ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) da Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (International Financial Reporting Standards - IFRS) ile paraleldir. Uygulama kısmından sonra, sonuç ve öneriler üzerinde durulmuştur. Araştırma sonucunda, sunulan kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususundaki öneriler ise daha sonra ilgili literatür ile karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın kapsamını, kripto paralar evreni içerisinde yer alan Bitcoin ve altcoinlerle ilgili genel bilimsel araştırmalar ve spesifik muhasebeleştirme işlemleriyle ilgili çalışmalar oluşturmaktadır. Araştırmanın uygulama kısmında yer alan öneri niteliğindeki yevmiye kayıtları (günlük kayıtlar), Vergi Usul Kanunu (VUK) çerçevesinde sunulmuştur. Aynı zamanda, Türkiye'deki tek düzen hesap planı temelli olup uluslararası hesap planlarını ve muhasebe kodlarını içermemektedir. Bunun yanında, finansal muhasebe bazlı hesap planı dikkate alınmıştır. Kripto paraların muhasebeleştirilmesiyle ilgili öneri niteliğinde çeşitli yevmiye kayıtları (günlük kayıtlar) sunulmasına karşın, tüm kaynakların bütün periyotlar ve lokasyonlar itibarıyla taranması olanağı bulunmamıştır.

Araştırmanın bu kısmında, kripto paraların muhasebeleştirilmesi ile ilgili birtakım yevmiye kayıtları (günlük kayıtlar) uygulama kapsamında aşağıda sunulmuştur. Çalışmanın uygulama kısmında, olabildiğince çeşitli yevmiye kayıtlarına (günlük kayıtlara) yer verme amacı güdülmüştür. Aynı zamanda, farklı muhasebe hesaplarına uygulama bölümünde yer vermek hedeflenmiştir. Uygulama kısmı hazırlanırken, birçok farklı kaynaktan (Serçemeli, 2018; Kızıl, 2019; Kızıl, vd., 2019; Temelli, 2019; Yüksel, 2020) yararlanılmıştır. Yevmiye kayıtlarından (günlük kayıtlardan) da görülebileceği üzere, kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda hâlâ birçok farklı yaklaşım söz konusudur ve

kripto paralar çeşitli hesaplar altında muhasebeleştirilebilmektedir. Evrensel bir kripto para muhasebeleştirilmesi günümüzde mevcut değildir.

Çalışmanın uygulama kısmı sadece bir literatür taraması derlemesinden mevcut olmayıp öneriler de içermektedir. Kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusunda birçok farklı yaklaşımın var olduğu ve çeşitli hesaplar altında muhasebeleştirilmenin gerçekleştirildiği göz önüne alındığında evrensel bir yaklaşımın bulunmaması sakıncalı görülmektedir. Zira bu durum her işletmenin kendine göre bir muhasebeleştirme yapmasına, standardizasyon ve şeffaflığın kaybolmasına, karşılaştırma yapma imkânının sınırlanmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye haricindeki ülkelerdeki uygulamalar da dikkate alınarak kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusunda evrensel ilke ile kuralların hem Türkiye’de, hem de dünyada benimsenmesi önerilmektedir. Ayrıca, Uluslararası Muhasebe Standartları (International Accounting Standards - IAS) ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (International Financial Reporting Standards - IFRS) hususunda da gerekli adımların atılması önerilmektedir.

Kripto paraların muhasebeleştirilmesi üzerine uygulama kapsamında örnek yevmiye kayıtları ise aşağıda sunulmaktadır:

Örnek 1: G. Ekin, 20.02.2021 tarihinde, BNB coin madenciliği (BNB mining) yapmak amacıyla çeşitli teçhizatlar satın almış ve bahse konu olan teçhizatlar için 8.000 TL ödemede bulunarak üretime başlamıştır. Aynı tarihte BNB coin üretimi ve madenciliği (BNB mining) esnasında ise 20.000 TL’lik elektrik gideri oluşmuştur. G. Ekin, BNB coin madenciliği (BNB mining) yapmak amacıyla satın aldığı çeşitli teçhizatlar ve elektrik gideri için toplam 28.000 TL nakit ödemede bulunmuştur. Bunun takibinde, üretilen 1 BNB coin 40.000 TL + %18 KDV’den nakit olarak 29.02.2021 tarihinde satılmıştır.

20.02.2021

710 DİREKT İLK MADDE VE MALZEME GİDERLERİ	8.000	
730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ	20.000	
100 KASA		28.000
157 DİĞER STOKLAR	28.000	
711 DİREKT İLK MADDE VE MALZEME YANSITMA		8.000
731 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ YANSITMA		20.000

29.02.2021

100 KASA	47.200	
600 YURT İÇİ SATIŞLAR		40.000
391 HESAPLANAN KDV		7.200

623 DİĞER SATIŞLARIN MALİYETİ	28.000	
157 DİĞER STOKLAR		28.000

Örnek 2: K. Kabulcu firması, 29.10.2021 tarihinde 1 Solana coin = 13.645 TL iken nakden 10 Solana coin satın almıştır. Katma Değer Vergisi (KDV) oranı belirtilen tarihte %21’dir.

29.10.2021

157 DİĞER STOKLAR	136.450,0	
191 İNDİRİLECEK KDV	28.654,5	
100 KASA		165.104,5

Yukarıda yer alan örneklerde, kripto para 157 Diğer Stoklar hesabı altında muhasebeleştirilmiştir.

Örnek 3: E. Arıcı, Terra coin transferi için bir firmaya 01.03.2021 tarihinde aracılık yapmıştır. Gerçekleştirdiği aracılık işlemi neticesinde Terra coin transferi gerçekleşmiştir. E. Arıcı, bahse konu olan işlem için 300 TL + %18 KDV tutarında komisyon elde etmiştir.

01.03.2021

100 KASA	354	
643 KOMİSYON GELİRLERİ		300
391 HESAPLANAN KDV		54

Örnek 4: XYZ Kripto Para Borsası, C. Aykut'tan Avalanche kripto paraların alım satımı amacıyla komisyon geliri kapsamında 80 TL + %18 KDV'yi ve ilgili borsadan parayı çekip C. Aykut'un hesabına aktarma amacıyla da 40 TL + %18 KDV tutarında komisyon bedelini EFT aracılığıyla 02.03.2021 tarihinde tahsil etmiştir.

02.03.2021

102 BANKALAR	141,6	
643 KOMİSYON GELİRLERİ		120,0
391 HESAPLANAN KDV		21,6

Örnek 5: M. Sarıtaş, 50.000 TL değerinde "SRT Coin"i nakden 03.03.2021 tarihinde satın almıştır.

03.03.2021

248 DİĞER MALİ DURAN VARLIKLAR	50.000	
100 KASA		50.000

Yukarıda yer alan örnekte, kripto para 248 Diğer Mali Duran Varlıklar hesabı altında muhasebeleştirilmiştir.

Örnek 6: KZL A.Ş. kısa süreli fiyat dalgalanmasından istifade etmek amacıyla banka hesabı üzerinden 300.000 TL'ye 3 Polkadot coini 04.03.2021 tarihinde satın almış, hepsini daha sonra 19.03.2021 tarihinde 900.000 TL'ye satmıştır. Polkadot coinlerin tutarı KZL A.Ş. banka hesabına EFT yapılmıştır.

04.03.2021

118 DİĞER MENKUL KIYMETLER	300.000	
102 BANKALAR		300.000

19.03.2021

102 BANKALAR	900.000	
118 DİĞER MENKUL KIYMETLER		300.000
645 MENKUL KIYMET SATIŞ KÂRLARI		600.000

Örnek 7: R. Demir İşletmesi, 02.11.2021 tarihinde yatırım yapmak için 10 Crypto.com coin satın almıştır. Bu tarihte 1 Crypto.com coin = 24.567 TL'dir. Ödeme, R. Demir İşletmesi'nin Kuveyt Türk Teknoloji Şubesi hesabından yapılmıştır. Crypto.com coin alım işlemi için Kuveyt Türk Bankası'na %4 komisyon ödenmiştir. 08.11.2021 tarihinde, R. Demir İşletmesi 8 Crypto.com coinini 1 Crypto.com coin = 30.000 TL seviyesindeyken satmıştır. Tutar, R. Demir İşletmesi'nin Kuveyt Türk Teknoloji Şubesi'ndeki Türk Lirası (TL) hesabına yatırılmıştır. 15.11.2021 gününde de, R. Demir İşletmesi elinde kalan 2 Crypto.com coinini 1 Crypto.com coin = 16.000 TL seviyesinde satmıştır. Tutar, yine R. Demir İşletmesi'nin Kuveyt Türk Teknoloji Şubesi'ndeki Türk Lirası (TL) hesabına yatırılmıştır.

02.11.2021

118 DİĞER MENKUL KIYMETLER	245.670,0	
653 KOMİSYON GİDERLERİ	9.826,8	
102 BANKALAR		255.496,8

08.11.2021

102 BANKALAR	240.000	
118 DİĞER MENKUL KIYMETLER		196.536
645 MENKUL KIYMET SATIŞ KÂRI		43.464

15.11.2021

102 BANKALAR	32.000	
655 MENKUL KIYMET SATIŞ ZARARI	17.134	
118 DİĞER MENKUL KIYMETLER		49.134

Yukarıda yer alan örneklerde, kripto para 118 Diğer Menkul Kıymetler hesabı altında muhasebeleştirilmiştir.

Örnek 8: Fiyat dalgalanmalarından kazanç sağlamayı hedefleyen bir firma, 5.000 TL tutarında Fantom kripto parayı nakden 26.03.2021 tarihinde satın almış ve daha sonra elinde bulunan Fantom kripto parayı 20.000 TL'ye tutarını EFT ile tahsil ederek 12.04.2021 tarihinde satmıştır.

26.03.2021

267 DİĞER MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIKLAR	5.000	
100 KASA		5.000

12.04.2021

102 BANKALAR	20.000	
267 DİĞER MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIKLAR		5.000
649 DİĞER OLAĞAN GELİR VE KÂRLAR		15.000

Yukarıda yer alan örnekte, Fantom kripto para 267 Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar hesabı altında muhasebeleştirilmiştir.

Örnek 9: KZL Firması, 20.02.2021 tarihinde, elinde bulunan peşin parasını değerlendirmek amacıyla 10 Sandbox coin satın almış ve ödemeyi de banka hesabı üzerinden gerçekleştirmiştir. Daha sonra ise KZL Firması, 16.03.2021 tarihinde 2 Sandbox coini Türk Lirası'na çevirmiştir. 28.10.2021 tarihinde de elinde bulunan 4 Sandbox coini değerlemeye tabi tutmuştur.

20.02.2021 tarihinde 1 Sandbox coin = 23.000 TL

16.03.2021 tarihinde 1 Sandbox coin = 20.000 TL

28.10.2021 tarihinde 1 Sandbox coin = 38.000 TL

20.02.2021

108 DİĞER HAZIR DEĞERLER	230.000	
102 BANKALAR		230.000

23.000 TL X 10 = 230.000 TL

16.03.2021

102 BANKA	40.000	
656 KAMBİYO ZARARLARI	6.000	
108 DİĞER HAZIR DEĞERLER		46.000

23.000 TL X 2 = 46.000 TL

20.000 TL X 2 = 40.000 TL

46.000 TL - 40.000 TL = 6.000 TL

28.10.2021

108 DİĞER HAZIR DEĞERLER	60.000	
646 KAMBİYO KÂRLARI		60.000

38.000 TL X 4 = 152.000 TL

23.000 TL X 4 = 92.000 TL

152.000 TL - 92.000 TL = 60.000 TL

Yukarıda yer alan örnekte, Sandbox kripto para, 108 Diğer Hazır Değerler hesabı altında muhasebeleştirilmiştir.

Yevmiye kaydı (günlük kayıt) örneklerinden görüldüğü üzere, kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda henüz evrensel ve oy birliğine varılmış bir uygulama mevcut değildir. Kripto paralar çeşitli hesaplar altında muhasebeleştirilmektedir. Bunun nedeni, Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (International Financial Reporting Standards) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (Turkish Financial Reporting Standards) tarafından henüz kripto paralara ait ne bir standartın geliştirilmemiş olmasıdır.

Örnek 10: KZL İşletmesi'nde, 20.09.2022 tarihinde yalnızca saklama işlemi amacıyla 20.000 Bitcoin (BTC) bulunmaktadır. KZL İşletmesi, 20.000 Bitcoin'e (BTC) sahip değildir ve 20.000 Bitcoin (BTC) üzerinde herhangi bir hakkı bulunmamaktadır.

20.09.2022

981 YABANCI PARA VAZİYETİ 981.1 Bitcoin (BTC)	20.000	
980 YABANCI PARA MEVCUDU 981.2 Bitcoin (BTC)		20.000

Yukarıda yer alan örnekte, bir kripto para olan Bitcoin (BTC) görüldüğü üzere bilanço dışı nazım hesaplarda muhasebeleştirilmiştir. Zira işletme bu örnekte Bitcoin (BTC)'i yalnızca saklama amaçlı elinde tutmaktadır, Bitcoin (BTC) üzerinde sahiplik ve hak söz konusu değildir.

Örnek uygulamalardan sonra, genel bir değerlendirme yapmak gerekirse öncelikle kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda evrensel ve herkes tarafından kabul görmüş kural ile standartların henüz bulunmadığını bir kez daha vurgulamak gerekir. Kripto paraların 100 Kasa hesabı altında muhasebeleştirilmesi, henüz tüm ülkelerin ve kuruluşların kripto paraları bir ödeme ve değişim aracı olarak kabul etmemesinden ötürü makul olmayabilir. Bunun yanında, kripto paraların fiyat değişkenliğinin yüksek olması ve değerinde büyük dalgalanmaların gözlemlenebilmesinden ötürü 108 Diğer Hazır Değerler hesabı altında muhasebeleştirilmesi de çok uygun gözükmemektedir. Ayrıca, kripto paraların 118 Diğer Menkul Kıymetler hesabı altında muhasebeleştirilmeleri durumunda da birtakım başka sakıncalar ortaya çıkabilir. Örneğin, kripto paralar gerçek anlamda nakit parayı ve bir işletmede özsermaye payını temsil etmemektedir. Bir başka finansal enstrümana nakit para yatırma veya çekme gibi bir hakkı ya da yükümlüğü de temsil etme durumu yoktur. Bir borç senedi veya hisse senedi gibi menkul kıymete benzeme durumu da mevcut olmadığından 118 Diğer Menkul Kıymetler Hesabı altında muhasebeleştirilmesi çok doğru olmayabilir. Diğer taraftan, kripto paraların fiziksel bir mevcudiyeti olmamasından ötürü, ancak dijital bir varlık özelliği taşımasından dolayı 267 Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar altında muhasebeleştirilmesi daha uygun gözükmemektedir. Ek olarak, kripto paraların satış amacıyla elde tutulması durumunda, 157 Diğer Stoklar hesabı altında muhasebeleştirilmesi de mantıklıdır. Tüm bunlara rağmen, kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi belirli bir standarda bağlı olmamasından ötürü kolay ve basit bir husus değildir.

Bu çalışmanın uygulama kısmı, tek düzen hesap planı ve vergi usul kanunu temelli olmakla birlikte, konuya Uluslararası Muhasebe Standartları (International Accounting Standards - IAS) ve Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) açısından bakıldığında da, kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda TMS 7 Nakit Akış Tabloları (IAS 7 Statement of Cash Flows) ve TMS 32 Finansal Araçlar: Sunum (IAS 32 Financial Instruments: Presentation) uyarınca, kripto paraların nakit para özelliği taşımasından ötürü kasa hesabı altında muhasebeleştirilmeleri uygun gözükmemektedir. Benzer şekilde, TMS 7 Nakit Akış Tabloları (IAS 7 Statement of Cash Flows) ile paralel olarak kripto paraların nakit ve nakit benzerleri olarak da muhasebeleştirilmesi uygun değildir. Zira kripto paralar merkezî bir kurum tarafından basılıp çıkarılmamaktadır. Kripto paraları merkezî bir otorite tedavüle sokmamaktadır. Kripto paralar, dağıtık defter teknolojisi (distributed ledger technology) tabanlıdır. Ancak, kripto paraların muhasebeleştirilmesiyle ilgili olarak TMS 21 Kur Değişiminin Etkileri (IAS 21 The Effects of Changes in Foreign Exchange Rates) dikkate alındığında, kripto paraların bu standart kapsamında muhasebeleştirilmesi mümkün olabilir. Zira kripto varlıklar sabit ve belirli tutarda para sağlama hakkı sunmamaktadır. Ayrıca, kripto paralar TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar (IAS 38 Intangible Assets) kapsamında maddi olmayan duran varlıklar tanımını karşıladığından, bu standarda göre muhasebeleştirileceğine kanaat getirilmiştir. Aynı zamanda kripto paraların elinde bulunduran bireyden ayrılabilmesi, satılabilmesi ve transfere konu olmasından ötürü de TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar (IAS 38 Intangible Assets) kapsamında muhasebeleştirilmesi makuldür. İlave olarak, kripto paraların TMS 2 Stoklar (IAS 2 Inventories) çerçevesinde muhasebeleştirilmesi de imkân dâhilindedir. Zira bu standart, maddi olmayan varlıkların da stoklarını kapsamaktadır. Bunun yanında, kripto paraların işletme faaliyetleri dâhilinde satış amaçlı elde tutulması durumunda da TMS 2 Stoklar (IAS 2 Inventories) kapsamında muhasebeleştirilmesi mümkündür. Konuya Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (International Financial Reporting Standards - IFRS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) açısından bakıldığında ise, kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda TFRS 9 Finansal Araçlar (IFRS 9 Financial Instruments) göz önüne alındığında, kripto paraların finansal varlık özelliğini taşımasından ötürü bu şekilde muhasebeleştirilemeyeceği düşünülmektedir. Fakat, örneğin kripto paraların gerçeğe uygun değerinin belirlenmesi hususunda TFRS 13 Gerçeğe Uygun Değer

Ölçümü (IFRS 13 Fair Value Measurement) faydalı olabilir. Aşağıda yer alan tabloda, kripto paraların kategorizasyonu üzerine sunulan görüşler yer almaktadır:

Tablo 1. Kripto Paraların Kategorizasyonu Üzerine Sunulan Görüşler

	IASB	ACCA	AICPA	AASB	ASBJ	E&Y	KPMG	PwC	Deloitte
Nakit/Nakit Benzeri	X	X	X	✓	X	✓	X	X	X
Finansal Araç	X	X	X	✓	X	✓	X	X	X
Stok	X	X	X	✓	X	✓	X	X	X
Maddi Olmayan Duran Varlık	✓	✓	✓	✓	X	✓	✓	-	✓
UMS 21 Paragraf 16 Gereği Parasal Olmayan Kalem	✓	-	-	-	-	-	-	-	-
Yabancı Para	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dijital Varlık	-	-	-	-	X	-	-	-	-
Dijital Para	-	-	-	-	✓	-	-	-	-

Kaynak: (Aslan, 2020).

Tablo 1’de de kolayca görülebileceği ve anlaşılabilirliği üzere, kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda ne şekilde kategorize edilebileceği ile ilgili birçok farklı görüş vardır. Çoğu görüşe göre ise, kripto paralar TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar (IAS 38 Intangible Assets) kapsamında muhasebeleştirilmelidir. Hiç şüphesiz, bu standart ilk ortaya çıktığında kripto paraların muhasebeleştirilmesini de içeren bir standart değildir.

SONUÇ

Bu çalışmada, muhasebe, paranın tarihi, blok zinciri (blockchain) teknolojisi ve kripto paralara odaklanılıp giriş yapıldıktan sonra konuyla ilgili literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın uygulama kısmı kapsamında kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik yevmiye kayıtları (günlük kayıtlar) öneri olarak sunulmuştur. Uygulama kısmından sonra da sonuç ve öneriler kısmına yer verilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, kripto paralar günümüzde hâlâ evrensel ve standart bir şekilde muhasebeleştirilmemektedir. Kripto paraların farklı yaklaşımlara göre çeşitli hesaplar altında muhasebeleştirilmeleri söz konusudur. Bu hesaplar tek düzen hesap planı ve vergi usul kanunu (VUK) açısından Kasa, Diğer Stoklar, Diğer Mali Duran Varlıklar, Diğer Menkul Kıymetler, Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar, Diğer Hazır Değerler ve Nazım Hesaplar olarak listelenebilir. Türkiye Muhasebe Standartları – TMS (Turkish Accounting Standards – TAS) açısından ise kripto paralar TMS 2 Stoklar (IAS 2 Inventories), TMS 21 Kur Değişiminin Etkileri (IAS 21 The Effects of Changes in Foreign Exchange Rates) ve TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar (IAS 38 Intangible Assets) kapsamında muhasebeleştirilebilir. Türkiye Finansal Raporlama Standartları – TFRS (Turkish Financial Reporting Standards – TFRS) açısından kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda TFRS 13 Gerçeğe Uygun Değer Ölçümü (IFRS 13 Fair Value Measurement) standardından yararlanılabilir.

Uygulama kısmında yer alan yevmiye kaynakları, araştırma konusuyla ilgili uluslararası literatür ve Türkiye'deki literatür analiz edilerek sunulmuştur. Yevmiye kaydı önerileri farklılaşmaktadır. Zira kripto paraların muhasebeleştirilmesi henüz belirli bir uluslararası standarda bağlı değildir. Genel kabul görmüş evrensel kurallar ve yevmiye kayıtları ile muhasebe standartları, kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusu ile ilgili olarak günümüzde halen mevcut değildir.

Kripto paraların evrensel ve standart bir şekilde muhasebeleştirilmesi için ciddi kalıcı adımlar atılmalıdır. Bu durum vergilendirme hususunda da önemli avantajlar sağlayacak, adil vergilendirmeye destek olacak ve vergi kaçırılmasının önüne geçilecektir. Aynı zamanda, kripto paraların muhasebeleştirilmesinin belirli bir düzene oturtulması değerlendirme hususuna da netlik kazandıracaktır. Kripto paralarla ilgili mevzuat da daima gözden geçirilmeli ve güncellenmelidir. Bunların yanında, kripto paralarla ilgili güven problemlerinin giderilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Kripto paraların farklı ülkelerde tüm işletmeler tarafından standart ve evrensel bir şekilde muhasebeleştirilmesiyle, şeffaf ile karşılaştırılabilir mali tablolarının raporlanması sağlanmalıdır.

Ek olarak, Türkiye'nin yanında diğer ülkelerdeki uygulamalar da ele alınarak kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda evrensel prensip ve kuralların hem Türkiye'de hem de dünyada kabul edilip standart bir şekilde uyarlanması önerilmektedir. Ayrıca, Uluslararası Muhasebe Standartları (International Accounting Standards - IAS) ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (International Financial Reporting Standards - IFRS) hususunda da gerekli adımların atılması önerilmektedir. Bu durum özellikle günümüzün küresel iş dünyasında yatırımlar, şirket birleşmeleri, şirket satın almaları ve özelleştirmeler gibi hususlar açısından önemlidir.

Bunun yanında, araştırmanın uygulama kısmında bulunan öneri niteliğindeki yevmiye kayıtları (günlük kayıtlar), Vergi Usul Kanunu'na (VUK) göre sunulmuştur. İlaveten, ilgili yevmiye kayıtları (günlük kayıtlar) Türkiye'deki tek düzen hesap planı temelli olup uluslararası hesap planlarını ve muhasebe kodlarını ihtiva etmemektedir. Bununla birlikte, finansal muhasebe bazlı hesap planı dikkate alınmıştır. Kripto paraların muhasebeleştirilmesine ilişkin öneri niteliğinde çeşitli yevmiye kayıtları (günlük kayıtlar) sunulmasına rağmen, bütün kaynakların taranması olanağı zaman sınırı nedeniyle mümkün olmamıştır. Bundan sonraki çalışmalar, özellikle yeni kanunları ve mevzuatları dikkate alarak kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda farklı uygulama örneklerini öneri olarak sunabilir. Vergi Usul Kanunu (VUK) yanında Uluslararası Muhasebe Standartları (International Accounting Standards - IAS) ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (International Financial Reporting Standards - IFRS) göre uyarlanmış uygulama örnekleri sunulabilir. Finansal muhasebe hesap planının yanında diğer hesap planlarına yönelik uygulama örnekleri verilebilir. Literatür taramasının kapsamı genişletilebilir ve gelecek çalışmalar daha güncel araştırmaları da literatür taramasına dâhil edebilir. Ülke ve sektörel bazlı karşılaştırmaların baz alındığı çalışmalar da gerçekleştirilebilir.

Son olarak, literatürde hali hazırda yer alan birtakım çalışmalardan farklı olarak kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusunda mümkün olduğu kadar farklı yevmiye kaydına (günlük kayda) birer uygulama önerisi olarak yer verilmiştir. Kripto paraların muhasebeleştirilmesinin nasıl gerçekleştirilebileceğine dair çeşitli yevmiye kaydı (günlük kayıt) önerileri sunulmuş ve ayrı hesaplar altında birçok yaklaşım konusunda uygulama örnekleri verilmiştir. Çalışmanın bu noktalarda katkılar sunduğu ve özgünlüğe sahip olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma, kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda 267 Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar ve 157 Diğer Stoklar hesaplarının kullanılmasını daha uygun görmektedir. Bu açıdan çalışma, Şahin (2018) ve Yumuşaker (2019)'in çalışmalarıyla kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda benzer yaklaşım ile sonuçlara sahiptir. Fakat çalışma, Aslantaş Ateş (2016), Dizkırıncı ve Gökgöz (2018) ile Serçemeli (2018) çalışmalarından farklı yaklaşım ve sonuçlara sahiptir.

Etik Beyan: Bu çalışmada, Etik Kurul izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. yazarın katkı oranı %35, 2. yazarın katkı oranı %35, 3. yazarın katkı oranı ise %30'dır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: Permission from an ethics committee is not needed for this study. In case of detection of a contrary situation, Beykent University Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s) of the study

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate 35%, 2nd author's contribution rate 35%, 3rd author's contribution rate 30%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Abad-Segura, E., Infante-Moro, A., González-Zamar, M.D. ve López-Meneses, E. (2021). Blockchain technology for secure accounting management: Research trends analysis. *Mathematics*, 9(14):1631. <https://doi.org/10.3390/math9141631>
- Alpoga, H. (2018). Bitcoin'den selfcoin'e kripto para. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 411-428.
- Aslan, Ü. (2020). Kripto para muhasebesi üzerine yapılan tartışmalar ve finansal raporlama üzerindeki etkileri. *TIDE Academia Dergisi*, 2(2), 257-286.
- Aslantaş Ateş, B. (2016). Kripto para birimleri, bitcoin ve muhasebesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 349-366.
- Atik, M., Köse, Y., Yılmaz, B. ve Sağlam, F. (2015). Kripto para: Bitcoin ve döviz kurları üzerine etkileri. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(11), 247-261.
- Bozkurt Yüksel, A. E. (2015). Elektronik para, sanal para, bitcoin ve linder doları'na hukuki bir bakış. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 74(2), 173-220.
- Böhme, R., Christin, N., Edelman, B. ve Moore, T. (2015). Bitcoin: Economics, technology, and governance. *Journal of Economic Perspectives*, 29(2), 213-238, <https://doi.org/10.1257/jep.29.2.213>
- Ciaian, P., Rajcaniova, M. ve Kancs, d'Artis (2018). Virtual relationships: Short and long run evidence from bitcoin and altcoin markets. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 52, 173-195.
- Chohan, U. W. (2021). Chapter 3: Cryptocurrencies and inequality. *Cryptofinance*. 49-62. https://doi.org/10.1142/9789811239670_0003
- Cormen, T. H., Leiserson, J. E., Rivest, R. L. ve Stein, C. (2009). *Introduction to algorithms*. (3rd ed.), MIT Press, U.S.A.
- Dizkırıcı, A. S. ve Gökgöz, A. (2018). Kripto para birimleri ve Türkiye'de bitcoin muhasebesi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 92-105.
- Doğan, H. (2018). İslam hukuku açısından kripto paralar ve blockchain şifreleme teknolojisi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(2), 225-253.
- Gültekin, Y. (2017). Turizm endüstrisinde alternatif bir ödeme aracı olarak kripto para birimleri: Bitcoin. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12, 96-113.
- Karaağaç, G. A. ve Altınırnak, S. (2018). En yüksek piyasa değerine sahip on kripto paranın birbiriyle etkileşimi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi (MUFAD)*, 79, Temmuz 2018, 123-138.
- Karaköse, İ. S. (2017). Elektronik ödemelerde blok zinciri sistematığı ve uygulamaları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri.
- Kızıl, A. ve Kızıl C. (2007). *Accounting: Financial, cost, managerial*. Bahar Yayınevi.
- Kızıl, C., Selvi Hanişoğlu, G. ve Aslan, T. (2019). *Kripto paraların finansal piyasalara etkileri ve muhasebeleştirilmesi*. Ekin Yayınevi.
- Kızıl E. (2019). Türkiye'de kripto paranın vergilendirilmesi ve muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm*, 29(155), 179-196.
- Küçüksavaş, N. (1997). *Genel muhasebe ilkeler ve uygulaması: Tek düzen hesap planı uygulamaları*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system*. <http://www.bitcoin.org/bitcoin.pdf> Erişim Tarihi: 10.03.2020
- Omri, M. (2013). Is cryptographic currency an outstanding tax heaven? *Michigan Law Review*, First Impressions, 38, October, Çev. Gürlek Keleş (2016), S. P. İÜHFİM, LXXIV(2).

- Ponting, C. (2000). Dünyanın yeşil tarihi. (Çev.) Ayşe Başçı, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 29-33.
- Samson, C. (2022). *Elon Musk shares conspiracy theory about bitcoin creator Satoshi Nakamoto in viral tweet*. Yahoo News Websitesi, <https://news.yahoo.com/elon-musk-shares-conspiracy-theory-190141264.html> Erişim Tarihi: 15.03.2022
- Saraç, M. (2010). Finansal yönetim. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi (AUZEF) Ders Notları.
- Serçemeli, M. (2018). Kripto para birimlerinin muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 639, 33-66.
- Shehada, F. ve Shehada, M. (2020). The challenges facing IFRS for accounting of cryptocurrencies. The 1st International Conference on Information Technology & Business ICITB2020, available at: <https://ssrn.com/abstract=3664571> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3664571>
- Sönmez, A. (2014). Sanal para bitcoin. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC*, July 2014, 4(3), 1-14.
- Şahin, O. N. (2018). TMS & TFRS ışığında muhasebe, vergi ve denetim açısından bitcoin ve diğer kripto para birimleri. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 898-923.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası - TCMB, (2019). Kâğıt Paranın Tarihçesi, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/d189b219-fe71-40bf-97546a5f7d0a65eb/KagitParaTarihce.pdf?MOD=AJPERES&CVID=> Erişim Tarihi: 20.05.2021
- Temelli F. (2019). Kripto para birimlerinden bitcoin ve muhasebe açısından değerlendirilmesi. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 6(2), 107-119.
- Türe, A. (2002). Anadolu antik takıları. *Goldaş Kültür Yayınları*, İstanbul.
- Ünsal, E. ve Kocaoğlu, Ö. (2018). Blok zinciri teknolojisi: Kullanım alanları, açık noktaları ve gelecek beklentileri. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 13, 54-64.
- Üzer, B. (2017). *Sanal para birimleri*. [Uzmanlık Yeterlik Tezi]. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ödeme Sistemleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Vigna, P. ve Casey, M. J. (2017). *The age of cryptocurrency: How bitcoin and digital money are challenging the global economic order (Bitcoin ve dijital paranın küresel ekonomik sisteme meydan okuması)*. Buzdağı Yayınevi, Ankara.
- Yumuşaker, M. (2019). Kripto para tipleri, bitcoin olgusu ve muhasebesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1008-1029.
- Yüksel F. (2020). Kripto varlıklar ve IFRS kapsamında kripto paraların muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13(2), 429-451.

ÇEVİK PAZARLAMA YAPISININ İŞLETMELERDE UYGULANMASINA İLİŞKİN ÖNERİLER*

SUGGESTIONS FOR THE APPLICATION OF AGILE MARKETING STRUCTURE IN BUSINESSES

Sevda ZENGİN¹

Öz

Değişen teknoloji ve dijitalleşmenin hızlanması, salgın hastalıklar, ekonomide yaşanan dalgalanmalar ve tüm bunlardan dolayı müşterinin hızla değişen ihtiyaç ve beklentilerinden kaynaklı işletmelerin pazarlama ve gelir yönetimini dengeli ve sürdürülebilir bir şekilde ilerletebilmesi zorlaşmaktadır. İşletmelerin karşılaştığı değişimler doğrultusunda hızlı bir şekilde başarı elde edebilmesi için yeni yetenekleri kendi bünyelerine eklemeleri gerekmektedir. Özellikle bu değişimler arasında hızla ilerleyen dijitalleşmeye işletmenin uyum sağlamasında çeviklik kriterinin işletmeye adapte edilmesi önem arz etmektedir. İşletmede; ilk olarak seri üretim alanında başlamış olan çeviklik sonrasında tüm üretim alanlarında devam ederek zamanla insan kaynakları, tedarik zinciri, organizasyon gibi diğer alanlarda da kullanılmaya başlamıştır. Çeviklik ile işletmenin birçok alanında sağlanan hızlı uyumun pazarlama alanındaki ismi çevik pazarlamadır. Çevik pazarlama yapısı; Kanban, Scrum, Scrumban ve diğer çevik metodolojilerin uygulanması ile sürekli olarak yinelenmeli bir yaklaşım türüdür. İşletmenin karşılaştığı dış ve iç kaynaklı sorunları çevik pazarlama yapısı ile yönetmek, karşılaşılmış olan sorunları fırsatlara çevirebilmek için işletmeye yeni yöntemler deneme imkânı sunacaktır. Bu nedenle, işletme içerisinde çevik pazarlama yapısının uygulanması ile işletmenin dış ve iç kaynaklı karşılaştığı tüm problemler karşısında pazarlama tarafında alınacak olan aksiyonlara hızlı bir biçimde uyum sağlanacaktır.

Abstract

Due to the changing technology and acceleration of digitalization, epidemics, fluctuations in the economy, and because of the rapidly changing needs and expectations of the customers, it is difficult for businesses to develop their marketing and revenue management in a balanced and sustainable way. For businesses to achieve success quickly in line with the changes they have encountered, they need to add new talents to their structures. It is of great importance that the agility criterion be adapted to the business, especially in the adaptation of the business to the rapidly progressing digitalization. Agility, which started in the field of mass production in the business, continued in all production areas and over time has begun to be used in other areas such as human resources, supply chain, and organization. The rapid adaptation provided in many areas of the business through agility is called agile marketing in the field of marketing. The agile marketing structure is a type of iterative approach with the application of Kanban, Scrum, Scrumban, and other agile methodologies. Managing the external and internal problems faced by the business with an agile marketing structure will provide the company with the opportunity to try new methods to turn these problems into opportunities. Therefore, with the implementation of an agile marketing structure within the company, the actions to be taken in the field of marketing will be rapidly adapted in regard of all external and internal problems faced by the enterprise.

Anahtar Kelime: Çeviklik, Çevik Pazarlama, Sprint Planlama, Kanban.

Keywords: Agile, Agile Marketing, Sprint Planning, Kanban.

*Araştırma makalesi yazarın Prof. Dr. Cemal Yükselen danışmanlığında yürütmüş olduğu “Çevik Pazarlamanın Firma Performansına Etkisi, Yenilikçilik Yeteneği ve Pazarlama Karması Adaptasyonunun Aracılık Rollerine Üzerine Bir Araştırma” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Pazarlama Uzmanı, İSPARK A.Ş., sewdazengin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7327-9124

Extended Abstract

Although the Agile Manifesto has existed since ancient times as a mentality, it was first created in the field of software and information technologies by a group of academics in the 20th century. Over time, it has started to be used in many parts of the enterprise such as production, supply chain, and human resources. By 2012, John Cass and Jim Ewel brought together 35 marketing executives and organized the “Sprint Zero” meeting. At this meeting, they published the Agile Marketing Manifesto for the use of the concept of agility in the field of marketing.

Agility basically means being fast. Agile marketing, on the other hand, refers to the process of carrying out marketing project studies to reach the customer with the most accurate method in the fastest way before the competitors in line with the sudden changes in the market in which the enterprise is located. It focuses on value criteria and principles that make up the agile marketing structure, what needs to be done to get maximum results from projects and on results for producing products/services for the customer.

Before the agile marketing structure is implemented in the business, the agile leader should seek answers to these four questions to determine strategies about the relevant project (Ewel, 2020):

- Should I start with small goals or big goals?
- Will I reorganize the responsibilities of all employees in the business into cross-functional teams?
- What trainings are necessary for the teams to create an agile marketing structure?
- What can be encountered in the first six-month period after the agile marketing structure has been created?

The answers to the above questions allow to determine the project goal, the job descriptions of the marketing department employees, the needed trainings of the employees and the possible risks that may be encountered during the project. After the requirements and risks related to the project are determined, an agile vision for the project should be created. To achieve the goals in line with the vision created, goals should be established based on the Objectives and Key Results Method (OKR) or the Vision, Themes, Focus Areas and Measurement Method (VTFM). After the method of measuring the targets is determined in line with the vision, sprint planning should be done by applying Kanban, Scrum, Scrumban, or any of the other methodologies. A project to be carried out in the direction of agile marketing should be formed of six sprint phases. Sailer (2019) defined sprint planning in six steps as follows:

- Selecting a project from the product backlog,
- Writing an abstract about the chosen project,
- Holding a sprint planning meeting within the scope of the project,
- Creating the sprint map in the marketing calendar,
- Managing the stages of the project using the Kanban board,
- Monitoring the project stages and measuring each stage.

With the sprint planning, the duties and responsibilities of the participating team members, what should be done during the project, and how the project should be followed should be determined and continued with the agreement of all team members. After the tasks and responsibilities of the team members within the scope of sprint planning are determined, sprint stages should be implemented. The impact of the processes in the project should be measured at every stage of sprint planning, and the results in line with the measurements should be continuously improved for the best outcome of the project.

In this article, firstly, the development of agile marketing structure and value criteria are explained. Secondly, the principles of agile marketing structure are explained. Thirdly, information about the components that make up the agile marketing structure is given. Finally, the necessary studies for the implementation of agile marketing in the enterprise and the tools that can be used in these studies are explained. Also, through the described agile marketing structure regardless of large, medium, or small-sized businesses, tools and methods that can be applied by businesses are explained, and important information about how the business can be more proactive in the target market is given. The most important reasons for the creation of an agile marketing system in the enterprise are technological changes, epidemics, and ups and downs in the economy. In view of these changes in dynamic markets; It is possible with agile marketing to adapt rapidly to the changes that create the supply-demand balance of the clients, to follow the project activities, to implement the necessary changes in the business and to enhance the motivation of the employees. The agile marketing structure to be created within this framework will provide an advantage to the business in a competitive environment by using the specified tools.

GİRİŞ

Kavram olarak çeviklik, atik bir şekilde hareket etmeyi ifade etmektedir. Çeviklik yapısı ilk olarak işletmede üretim alanında kullanılmaya başlayarak zamanla tedarik zinciri, insan kaynakları bölümü gibi işletmenin birçok alanında işletmenin iç ve dış paydaşlarının beklentilerini karşılamaya yönelik olarak kullanım alanı bulmuştur. Son yıllarda, pazar dinamiklerinin hızlı değişimine bağlı olarak pazarlama alanında da kullanılmaya başlamış ve çevik pazarlama kavramı, pazarlama alanında öne çıkmaya başlamıştır.

Çevik gelişimde, yeni yetenekler de dâhil olmak üzere çeviklik kavramının dijital çağda bir gereklilik olmasının en önemli faktörü pazarlama oyununun yeni adının ‘çeviklik’ olması ve ‘çevik pazarlama’ yapısının işletmelerin karşılaştıkları fırsatlardaki mevcut değişiklikleri dönüştürmesinin uygun bir yolunu sunmasıdır (Purcărea, 2016). Çevik pazarlama yapısı, anlık gerçekleşen durumlar karşısında alınan kararlar ile birlikte gerçekleşmesi olası durumlar içinde kullanılmaktadır. Yapının, kriz yönetiminden en temel farkı ise olası krizi önceden öngörüp krizin gerçekleşmesi durumunda yapılacakların adım adım planlanmasından ziyade değişimin planlanmasını kapsamasıdır (Penpece ve Çelik, 2013).

Pazarlama alanında çevik pazarlama bir meta dinamik yetenek olarak işletmelerin pazar algılamasını, esnekliğini, hızını ve yanıt verebilirliğini içeren benzersiz yeteneklerin örneği olarak öne çıkmaktadır (Khan, 2020). Yapının işletmede uygulanması, işletmenin karşılaştığı teknolojik, sosyal ve ekonomik durumlar karşısında hızlı bir şekilde aksiyon alabilmesinde önem arz etmektedir. Bu yapı ile pazarlama ekipleri kolektif çabalarına odaklanarak yüksek değerli projeleri toplu olarak tanımladıkları taktiksel bir pazarlama yaklaşımı ile sunmaktadır (Suganya, 2021). Çevik pazarlama yapısının oluşturulması ve uygulanması ile anlık gerçekleşen değişimlere pazarlama bölümü çalışanlarının hızlı karar alabilmesi, hiyerarşik yapının olmamasından kaynaklı çalışanların fikirlerini açık bir şekilde ifade edebilmesi, projedeki ekip üyelerinin yetkinlikleri doğrultusunda görevlere atanması, müşterinin ihtiyaç ve isteklerindeki değişikliğe işletmenin hızlı bir şekilde uyum sağlaması gibi faktörler sayesinde işletme, amaç ve hedeflerine daha etkili bir şekilde ulaşabilme olanağını elde etmektedir.

Bu çalışmada, çevik pazarlama kavramının gelişimi, kavrama ilişkin uygulama koşulları ve kullanılabilir araçlara ilişkin bilgiler sunulmuş olup çalışma, çevik pazarlamayı işletmede uygulama esasları itibarıyla kavramsal olarak açıklamayı hedeflemektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmada, çevik pazarlama kavramı, kavramsal gelişmeleri, bileşenleri ve işletmedeki uygulama esasları kuramsal olarak ele alınmıştır.

1.1. Çevik Pazarlama

Çevik Pazarlama yapısının oluşturulması için John Cass ve Jim Ewel, Haziran 2012 yılında “Sprint Zero” toplantısını planlayarak San Francisco’da 35 Pazarlama Yöneticisini bir araya getirip Çevik Pazarlama Manifestosunu yayımlamıştır (Ewel, 2020). Çevik Pazarlama Manifestosu ile pazarlama alanında çeviklik yapısı oluşturularak yıl içerisinde işletmedeki pazarlama ile ilgili stratejik planlamalardan daha çok işletmenin karşılaştığı dış faktörler ya da iç faktörler karşısındaki değişime hızlı yanıtlar verilebilmesi, çevik iterasyonların üstün tutulması, verilerle süreçlerin ilerletilmesi, hedef planlamalarda büyük pazardan ziyade bireysel müşteri stratejisinin oluşturulması ve son olarak da hiyerarşinin yerini ekip çalışmasının alması hedeflenmektedir.

Çevik pazarlama ile ilgili literatürde yer alan bazı tanımlar şunlardır:

- “Çevik pazarlama dinamik bir yapı oluşturulmasına yardımcı ve hatta zorlayıcı bir kavramdır.” (Penpece ve Çelik, 2013).
- “Çevik pazarlama, çevik mantık (uyumsuz ve açık zihinsel duruş) tarafından tetiklenen ve çevik eylemlere neden olmak için çevik öğrenme (verileri arama ve yorumlama becerisi) tarafından kolaylaştırılan (sürekli değişen koşullara esneklik ile hızlı bir şekilde taahhüt etme, koordine etme ve yanıt verme) bir süreçtir” (Gomes vd., 2020).

- “Çevik pazarlama, bir işletmenin piyasayı anlamlandırma ile pazara uyum sağlama kararlarını yürütme arasında ne ölçüde hızla yineleme yaptığını ifade etmektedir” (Kalaigian vd., 2020).
- “Çevik pazarlama, pazarlama ekiplerinin kolektif çabalarına odaklanacakları yüksek değerli projeleri toplu olarak tanımladıkları taktiksel bir pazarlama yaklaşımıdır” (Suganya, 2021).
- “Çevik pazarlama, işletmenin rekabetçi ve dinamik pazarlarda faaliyetlerini devam ettirebilmesi, müşteri beklentilerini karşılama başarıları ve pazardaki istikrarını koruması için işletmelerin uygulaması gereken bir metottur” (Supreethi ve Suresh, 2021).
- “Çevik pazarlama, ekip ortamına birkaç çevik seremoniyi dâhil ederek büyük bir değişimin olmasını beklemek değildir. Güçlü bir vizyon, çevik ilkelerin kapsamlı bir şekilde anlaşılması ve gereken davranış değişikliği ve değişen bağlamlara yanıt olarak konuşlandırmayı uyarlamak için bir öğrenme zihniyeti gerektirmektedir” (Perkin, 2022).

Pazarlama yöneticileri tarafından pazarlama alanında yeni bir kavram olarak oluşturulan çevik pazarlama ile ilgili literatürde karşılaşılan tanımlarla ilgili farklılıklar olmasına rağmen bu tanımların ortak noktaları, dinamik pazarlarda oluşan değişimler karşısında işletmedeki pazarlama bölümünün de rekabette geride kalmaması için çevik bir şekilde aksiyon alabilmesi yönündedir. Çevik yazılım altyapısı kullanılarak oluşturulmuş olan çevik pazarlamanın değer kriterleri şunlardır (Yusoff vd., 2019):

- Plan doğrultusunda hareket edilerek, süreçler ve araçlar üzerindeki iletişimin birey ve etkileşimler aracılığıyla yanıt verilmesinin sağlanması,
- Bing-Bang kampanya süreçleri hakkında hızlı bir şekilde tekrarların yapılması,
- Projelerle ilgili paydaşlarla yapılacak olan iş birliği süreçlerinin sözleşmeler üzerinden ilerletilmesi,
- Proje ile ilgili takip edilen süreç hakkında gerçekleşen değişimlere hızlı bir şekilde yanıt verilmesi,
- Proje ekip üyeleri ve paydaşlar arasında gerçekleşen iletişimin tek boyut üzerinde ilerletilmesi
- Proje süresince oluşacak maliyetlerin yüksek tutarda olmamasına dikkat edilmesi.

1.2. Çevik Pazarlama Prensipleri

İşletmenin bulunduğu pazardaki teknolojik değişimler, inovasyonun hızı ve müşteri tercihlerinin çok sık bir şekilde değişmesi, işletmeler arasındaki rekabetin daha fazla artmasına neden olmaktadır. İşletmenin hızlı bir şekilde gerçekleşen bu değişimler karşısında, küresel ve müşteri odaklı bir yapıda faaliyet göstermesi gerektirmektedir. Diğer bir ifadeyle işletmenin, hizmet/ürün portföyünün daha geniş bir yapıda olması, rakip işletmelere göre daha kaliteli ve müşteri taleplerine cevap verebilen ve diğer işletmelere göre daha ucuz fiyatlı ürün/hizmet sunabilen bir yapıda olması gerekmektedir. Hızlı bir şekilde değişime yanıt verebilmek ve müşteri beklentilerini karşılayabilmek için çevik prensipleri uygulayan işletme; maliyetlerde tasarruf, fazla stok bulundurmama durumu ve çıktılarda pozitif yönlü bir verimlilik sağlayabilmektedir (Cristian vd., 1999; Baki, 2003). Çevik pazarlama ile ilgili prensipler şunlardır (Smith, 2016):

- İşletme için en önemli öncelik, erken ve sürekli teslim yöntemi ile müşterilerin memnun edilmesinin sağlanması,
- Proje geliştirme ve değiştirme süreçleri uzun sürse bile değişim süresini olumlu karşılayarak çevik pazarlama sürecinin müşteri tercihlerinde sağlayacağı avantaj sayesinde işletmenin rekabet pazarında avantaj sağlaması,
- Oluşturulan faydanın sık bir şekilde müşterilere hatırlatılması,
- Proje ekibinin ve paydaşların proje süresince birlikte çalışmasının desteklenmesi,
- Proje ekibi ve paydaşlar için proje süresince pozitif bir ortam oluşturularak onların işi en iyi şekilde tamamlamaları için desteklenmeleri ve ihtiyaç duyulan güven ortamının oluşturulması,
- Proje ekibi içerisinde sağlanacak olan iletişimin yüz yüze kurulması sağlanarak, bilgi aktarımının en verimli ve en etkili bir şekilde oluşturulmasının sağlanması,
- Çevik pazarlama stratejisinde projenin sonucuna odaklanarak proje süresince yapılan ilerlemenin ölçümlenerek takip edilmesi,

- Çevik pazarlama stratejisi ile sürdürülebilir kalkınmaya teşvik edilmesi,
- Projenin en iyi sonucu sağlayacak bir biçimde tasarlanması ve çözümlere odaklanması,
- Sade bir şekilde yapılmayan iş miktarlarının en üst düzeye çıkarılma sanatının oluşturulması,
- Çevik pazarlama ekipleri kendi kendilerini organize etme yöntemi ile gereksinimlerini ortaya çıkartarak bu gereksinimlere en iyi fikirlerin oluşturulmasının sağlanması,
- Çevik pazarlama ekibinin düzenli bir şekilde bir araya gelerek projenin nasıl daha verimli olacağını düşünmesi ve gelecekteki davranışlarını buna göre ayarlaması.

Geleneksel pazarlama yöntemlerinin hâkim olduğu işletmeler, genel olarak resmî yapıdaki kuralları, katı bir şekilde uygulayan ve bürokrasinin çok fazla hissedildiği işletmeler olmasından dolayı çevik pazarlama prensiplerini işletmeye uyarlamada zorluk yaşarken modern işletmeler daha esnek yapıda olmalarından kaynaklı çevik pazarlama prensiplerini hızlı bir şekilde adapte ederek süreçle ilgili daha kolay ve hızlı sonuçlar alınmasını sağlamaktadır. Bundan dolayı çevik pazarlama yapısını geleneksel pazarlama yapısından ayıran en önemli özelliği, çevik pazarlama yapısında bilgiye dayalı olarak iş süreçlerinin daha kısa ve hızlı bir şekilde ilerletilmesidir.

1.3. Çevik Pazarlama Bileşenleri

Çevik pazarlama yapısını işletmede sağlıklı bir şekilde kurgulayan işletmeler, tüm süreçleri eş zamanlı olarak yürütmektedir. Çevik pazarlama yapısını oluşturan bileşenler şunlardır:

Cevap Verme: Çevik pazarlama sistemini kurgulamış ve hayata geçirmiş bir işletmenin en önemli ilk özelliği, cevap verme yetkinliğidir. Cevap verme, bir nesnenin veya varlığın dış ve iç fırsatları tarama ve algılaya yeteneğini ifade etmektedir (Rosing vd., 2015). Teknolojik değişimlere, proje süreçlerindeki aksiyonlara ve proje öğelerinin sabitliğinin oluşturulması durumunda, dış faktörlerde ya da iç faktörlerde oluşacak değişikliklere ani bir biçimde işletmenin cevap verme yetkinliğidir.

Esneklik: Esneklik, farklı teklif kombinasyonlarını verimli bir şekilde üretme yeteneğini ifade etmektedir (Khan, 2020). Farklı bir ifadeyle esneklik yetkinliği, çevik pazarlama yapısına uyumlu olan bir işletmenin belirli bir seviyede esneklik boyutunu kurarak bulunduğu pazardan hem rekabet avantajı elde edilebilmesi hem de yenilikçi bir yapının oluşturulabilmesi için süreci hızlandırmaktadır.

Hız: Hız, işletmelerin pazar değişikliklerini algılamak, eylemler başlatmak, geri bildirim toplamak ve pazarlama kararlarını oluşturmak için harcadıkları zamanı ifade etmektedir (Kalaigannam vd., 2020). Hız bileşeni ile işletmede yeni üretilen ürünlerin hedef kitleye doğru ve hızlı bir şekilde ulaştırılması ile süreçlerdeki işlem sürelerinin hızlı bir biçimde sağlanması hedeflenmektedir.

Yetkinlik: Yetkinlik, işletmenin oluşturmuş olduğu stratejik hedefler kapsamında ürün/hizmet üretkenliğindeki performansın ve faaliyetin oluşmasına fayda sağlayacak birden fazla yeteneği bir arada tutan bir unsurdur. Yetkinlik yeteneğinin oluşturulması ve sürdürülebilir bir şekilde devam etmesi durumunda işletme, işgücü piyasasında son derece rekabetçi zamanlarda hem en uygun işin elde edilmesini hem de elde tutulmasını sağlayabilmektedir (Buheji ve Buheji, 2020).

Proaktif Piyasa Algılama: Çeviklik olgunluğuna ulaşmış olan bir işletme bu aşamada, müşteri veri tabanını analiz ederek ve büyüme için yeni fırsatlar arayarak stratejik davranmaya teşvik edilmektedir (Poolton vd., 2008).

Duyarlılık: Geleneksel pazarlama yapısına hâkim olan işletmeler, genel olarak birçok önemli yetkinliği çok az gelişmiş olduğundan dolayı pazarda beklenmeyen değişimlere karşı hızlı bir şekilde yanıt verebilme ve esnek davranabilme konusunda daha az duyarlıdır. Çevik pazarlama yapısı oluşmuş işletmeler ise departmanlar arası iletişimin yüksek olması, işletmede dış ya da iç problemlerden kaynaklı değişimin gerekli olması durumunda çalışanların hızlı bir şekilde koordine olarak değişime işletmenin olumlu yanıt vermesine ve işletme performansının olumlu yönde ilerlemesine yönelik daha fazla duyarlı davranmaktadır.

Sağlamlık: İşletmelerin yer almış oldukları pazarda faaliyetlerini sürdürürken değişen seviyelerde türbülansa maruz kaldıkları söylenebilir; fakat gerçek değişim oranı, pazar taleplerindeki yaşanan değişim doğası ile birlikte bir sektördeki rekabetçi faaliyetin niteliğine göre değişmektedir (Poolton vd., 2006). Çevik yapıdaki işletmenin olgunluğu, müşterilerinden gelen talep durumuna ve pazardaki rekabet durumuna göre ölçümlenmektedir. Çevik yapıya sahip olan bir işletmenin ilk olarak iç ya da dış

çevreden gelen sorunlara karşı sağlam kalabilmesi sağlanarak rekabet ve talep durumu en iyi noktaya getirilmektedir.

1.4. İşletmede Çevik Pazarlama Yapısının Oluşturulması

İşletmede çevik pazarlama yapısının başlatılabilmesi ve sürdürülebilir bir şekilde devam edebilmesi için işletmenin ilk olarak mevcut durumunu belirleyecek olan şu soruları kendisine sorması gerekmektedir (Ewel, 2020):

- Küçük hedeflerle mi yoksa büyük hedeflerle mi başlamak istiyorum?
- İşletmedeki tüm çalışanların sorumluluklarını çapraz işlevli takımlar şeklinde olacak yapıda yeniden organize edecek miyim?
- Çevik pazarlama yapısını oluşturabilmek için ekibin hangi eğitimleri alması gerekiyor?
- Çevik pazarlama yapısının oluşturulacağı ilk altı aylık dönemde nelerle karşılaşılabilir?

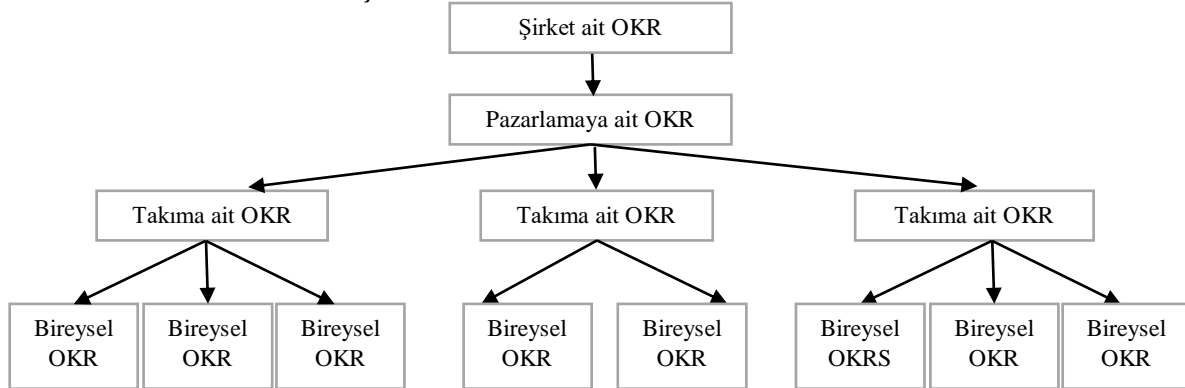
İşletmenin bir sonraki aşamada ise vizyon oluştururken çözümlenememiş kritik sorunlara çözüm bulmayı hedeflemesi olmalıdır. Bu kapsamda pazarlama bölümünde devam etmesi gereken uygulamalar, işletmenin hedeflemiş olduğu başarı kavramının tanımını ve süreç dâhilinde karşılaşabilecek sorunlar karşısında ekipte karşılaşılacak endişe durumunda alınacak olan önlemler gibi önemli sorunlar, lider tarafından çevik pazarlama yapısı dâhilinde işletme vizyonu oluşturulurken ilk değerlendirilecek konulardır.

Çevik pazarlama ile ilgili işletme vizyonu oluşturulduktan sonra hedeflerin belirleneceği yöntem seçilmelidir. Genel olarak küresel işletmelerin kullanmış olduğu iki yöntem bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Hedefler ve Kilit Sonuçlar (OKR) yöntemi 1999 yılında John Doerr tarafından oluşturulmuş olan bir sistemdir.

Zhou ve He (2018), Hedef ve Kilit Sonuçlar Yöntemini şu şekilde sıralamıştır:

- İşletmede, departmanın ve çalışanların belirli bir süre içerisinde gerçekleşecek olan (aylık/üç aylık/yıllık) niceliksel hedefleri belirlemesi,
- Her hedef için anahtar sonuçların belirlenmesi ve kilit sonucun dönem sonundaki hedef gereksinimlerini karşılayıp karşılamadığının ölçülmesi,
- Hedefler için belirlenen planın uygulanması,
- Düzenli geri bildirimlerin yapılması (her değerlendirme döngüsü, hedef tamamlama ve geri bildirim ile ilgili tam zamanında değerlemeler yapılarak sonrasında sonuçlarına göre uygun değişiklikler yapılmalı)

Şekil 1. Sekiz Basamaklı OKR Sistemi

Kaynak: (Perkin, 2022)

İkincisi ise Vizyon, Temalar, Odak Alanları ve Ölçme (VTFM) yöntemidir. VTFM hedef ölçüm yönteminin işletmede uygulanabilmesi için şu kurallar dikkate alınmalıdır (Atlassian, 2022):

- Açıkça tanımlanmış birkaç temaya odaklanması (Beş veya daha az idealdir.),
- İşletmedeki herkesin mevcut ana temaları adlandırılabilmesinin sağlanması,
- Tema başına bir birincil hedef belirlenmesi ve bu hedefin tek bir temel metrikle ölçülmesi,

- İşletme stratejisini desteklemek için organizasyonun her seviyesinde işletme çapındaki hedeflerin belirlenmesi,
- Hedeflerin agresif; ama ulaşılabilir olarak oluşturulması.

Çevik lider tarafından işletmenin pazarlama bölümü hedef yöntemi belirlenmelidir ve bu hedeflerin işletme ana hedefleriyle uyumlu olacak bir yapı doğrultusunda uygulamasına yönelik planlamasının yapılması gerekmektedir. Aynı şekilde, işletme ana hedefleri ile bireysel hedeflerin de koordineli ilerleyebilmesi için kişiler arası iletişimin başarılı bir şekilde oluşturulması ve devam etmesi önem arz etmektedir.

İşletme vizyonu doğrultusunda hedefler belirlendikten sonra, çevik pazarlama yapısının uygulanması sırasında sprint planlamasının oluşturulması gerekmektedir. Sprint planlamasının, çevik pazarlamada başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için dokuz farklı öge bulunmaktadır. Cooper ve Sommer (2016), sprint planlamasındaki bu unsurları; üç araç, üç eser ve üç rol olarak tanımlamaktadır. Sprint planlamasıyla ilgili görev tanımları hakkındaki açıklamalara Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Sprint Planlamasındaki Görev Tanımları

	GÖREV	TANIM
ÜÇ ARAÇ	Ürün İş Listesi (Product Backlog)	Müşterinin üründen beklediği fayda, ihtiyaç ve talepler baz alınarak ürün oluşturulurken ihtiyaç duyulan iş bölümlerinin listesidir. Dinamik bir yapıdadır. İhtiyaca göre güncellemeler yapılmaktadır.
	Sprint Tahtası (Sprint Board)	Sprint tahtası; süreçler ilerken ‘yapılacaklar’, ‘yapılanlar’ ve ‘biten işlerin’ takip edilmesi için kullanılır.
	Tamamlananlar Tablosu (Burn-Down Chart)	Proje ilerlerken tamamlanan işleri takip edebilmek için bir çizgi çizilir ve tamamlanan işler işaretlenir. En sonuncu işin işaretlenmesi ile projenin tamamlandığı kabul edilir (Kanban tablosu kullanılabilir.).
ÜÇ ESER	Sprint	Kısa süreli projelerdir. Her projenin ömrü maksimum 1 aydır.
	Günlük Scrum (Daily Scrum)	Güne başlamadan önce ekip arasında güncel durumla ilgili bilgi paylaşımı yapılması için yapılan toplantıdır. Toplantı kapsamında sorunlar değerlendirilmeden sadece kişi bazlı şu konular görüşülür: Dün neler yapıldı? Bugün neler yapılacak? Sürecin ilerleyişini hangi konular engelliyor? Görüşülen görevin bir günlük süre içerisinde bitmeme durumu varsa ekip üyeleri arasında görev paylaşılır.
	Geçmişe Yönelik Toplantı (Retrospect Meeting)	Projede gelinen duruma kadar geçen süre çerçevesinde ekip üyelerinin kendi performanslarını değerlendirmeye yönelik toplantıdır. Yapılan toplantılar doğrultusunda paylaşılan olumlu bilgilerin diğer ekip üyeleri tarafından örnek alınması, olumsuz yönler için ise mutabık kalınarak çözüme yönelik fikir birliği sağlanmasıdır.
ÜÇ ROL	Proje Ekip Üyesi (Member)	Projeye başlarken üzerinde durulması gereken unsurdur. Projeye dâhil olan kişiler hedeflerini ekip ile paylaşır. Projede ekip lideri görevleri paylaşmaz. Ekip üyeleri hedefler, yetkinlikler ve sprint eşleşmesi konusunda hemfikir kaldıkları ekip üyesine görev ataması yapar. Ekip lideri, dışarıdan gelecek proje ile ilgili müdahaleleri engellemekle sorumludur.
	Süreç Yöneticisi (Process Manager)	Proje yöneticisinin dâhilinde olan görevler şunlardır: Ekip üyelerinin sprintlerinin oluşturulması için uygun ortamın sağlanması, sprint süreci bittikten sonra sprintlerle ilgili gerekli düzenlemelerin yapılması, her gün scrum toplantısının yapılmasıdır. Ayrıca, proje süresince ekip üyelerinin karşılaşma durumu olan sorunları erkenden tespit ederek gerekli önlemleri almakla yükümlüdür.
	Ürün Sahibi (Product Owner)	Ekip üyelerinin görevlerini ve ürün değerini en üst seviyeye çıkartmak ve ürünle ilgili ihtiyaçları sprintlere atamak ile görevli tek kişidir.

Kaynak: Tablo, yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çevik pazarlama ekibinin sprint planlamasındaki görevleri belli olduktan sonra, üstlenmiş oldukları görevlere göre sprintleri devam ettirmeleri gerekmektedir. CoSchedule'deki (CoSchedule, çevik pazarlama yapısına uygun olarak işletmelere pazarlama takvimi, pazarlama paketi, eyleme geçirilebilir pazarlama enstitüsü sunan bir yapıdır.) pazarlama ekibi sprintlerin yürütülmesini altı adımda aşağıdaki gibi planlamıştır (Sailer, 2019):

- Ürün iş listesinden bir projenin seçilmesi,
- Seçilen proje ile ilgili bir özet yazılması,
- Proje kapsamında bir sprint planlama toplantısının oluşturulması,
- Pazarlama takviminde sprint haritasının oluşturulması,
- Proje ile ilgili aşamaların kanban tablosu kullanılarak yönetilmesi,
- Proje aşamalarının izlenmesi ve her aşamanın ölçülmesi.

Sprint planlamasının başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için çevik pazarlama takımının altı adımda sprint aşamalarını uygulaması gerekmektedir. Bundan dolayı bu aşamalarda, ekip üyelerinin de neler yapacaklarını net bir şekilde anlaması önemlidir. Sprint planlamasındaki aşamalarla ilgili tanımlamalara aşağıda yer verilmektedir:

1. Aşama: Ürün iş listesinden seçilen her bir proje için, sırasıyla aşağıdaki aşamalar izlenmelidir:

- Proje ismi ve özet açıklaması, proje ekip üyeleri ve proje paydaşlarının anlayacağı şekilde açık bir biçimde yazılmalıdır.
- Ekip lideri, proje başlamadan önce mutlaka belirlenmelidir.
- Projenin amaç ve hedefleri net bir şekilde ifade edilmelidir.
- Projenin hayata geçtikten sonra işletmeye, paydaşlara ve müşterilere sağlayacağı fayda açık bir şekilde tanımlanmalıdır.
- Projenin sonuçlarıyla ilgili hipotezleri tanımlanmalıdır.
- Proje sonuçlarının ölçülmesiyle ilgili sistem en başta belirlenmelidir.

2. Aşama: Projenin hedef müşteri kitlesini, amacını ve hedeflerini özet bir şekilde açıklayarak bu proje ile hedeflenen müşteri grubunun hangi ihtiyacını ve işletmenin hangi beklentisini karşıladığını, proje tamamlandıktan sonra proje sonuçlarının ölçüm yöntemlerinin belirlenmesi ve son olarak da projenin ne kadar süre içerisinde hayata geçeceğinin tahmin edilmesi için proje aşamalarının ve bu proje aşamalarında neler yapılacağının kısa bir özet halinde ifade edilmesi gerekmektedir. Proje aşamaları ile ilgili tanımlamalar özet bir şekilde yazıldıktan sonra projenin rahat ve stratejik bir yöntemle ilerlemesi için Alexander Osterwalder'ın kanvas modelinden esinlenerek oluşturulmuş olan pazarlama kanvası ile pazarlama alanındaki yeni bir fikrin rahat ve stratejik adımlarla yapılabilmesi için işletme, rakipler ve müşterilerle ilgili bütün bilgiler pazarlama kanvası tablosuna yazılmalıdır (Şekil 2).

Şekil 2. Pazarlama Kanvas Modeli

Pazarlama Modeli:		İşletme İsmi: ...		Hazırlayan: ...		Tarih: ...	
Ürünlerinizi veya Hizmetlerinizi kim satın alır?	Müşteri Problemleri & Beklentileri	Marka Güvencesi	Kanıt Noktaları	Marka Kişiliği			
İşletmenin ürün/hizmet için hitap ettiği /edeceği müşteri profilinin analizi yapılarak, madde madde yazılmalı.	İşletme, portföyünde yer alan ürün/hizmet hakkında müşterilerden gelebilecek şikâyetleri belirleyerek, müşterilerin ürün/hizmetle ilgili talep edebileceği özelliklerini listelemeli. Listelenen bu maddeler içinden ölçülebilir özelliğe sahip olan hem iç faktörleri hem de çevresel faktörleri listelenmeli.	Müşterinin ürün/hizmetle ilgili olan ya da olabilecek şikâyetlerinden ve taleplerinden bir marka vaadi oluşturulmalı.	İşletmenin sorunları çözmek ve talepleri karşılamak için kullanacak olduğu 3-4 madde sıralayarak, bu maddeler ile işletmenin vazgeçilmez olması sağlanmalı.	Markayla ilgili rakiplerin ve müşterilerin zihninde oluşan/oluşacak algıyı ortaya çıkartmalı. Markayla ilgili müşterinin zihninde oluşan algı samimi mi yoksa soğuk mu? Markayla ilgili müşterinin algısında kalan görüntü nasıl?			
Müşterileriniz ürün/hizmeti hangi sebeplerden dolayı satın alıyor?			Anahtar metrikler neler?				
Müşterilerin ürün/hizmet satın alma ile ilgili davranışları maddeler halinde yazılmalı.			Müşterilerin ürün/hizmet satın alma davranışlarına göre segmentler oluşturarak, müşterinin bir segmentten diğer segmente geçişi ölçümlenmeli. Segmentler arasında geçişler hangi kriterlerden dolayı etkileniyorsa listelenmeli.				

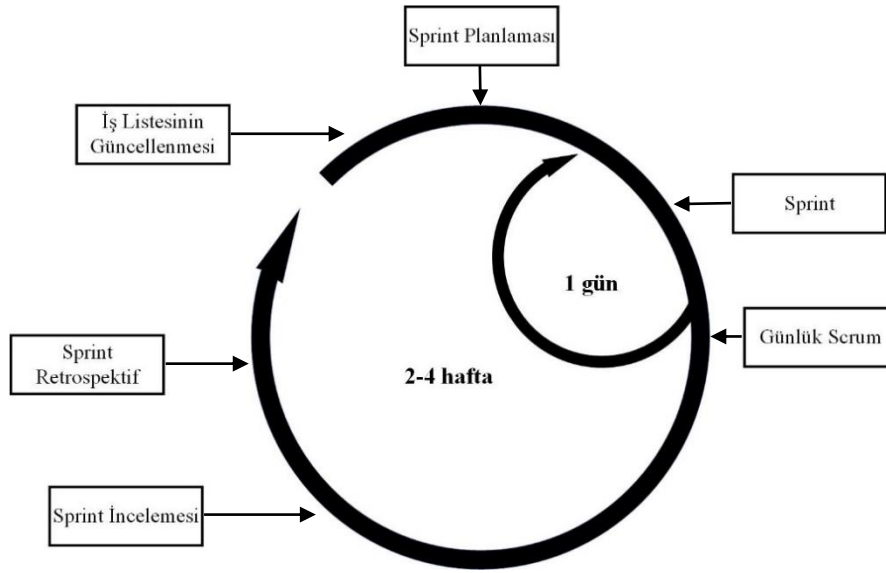
Pazarlama Modeli: İşletme İsmi: ... Hazırlayan: ... Tarih: ...

RAKİPLER		
Rakip İşletme İsmi	İşletmeniz hakkındaki düşünceleri neler?	Rakip işletme hakkındaki düşünceleriniz neler?
X İşletme	1. 2.	1. 2.

Kaynak: (Ewel, 2020)

3. Aşama: Projenin detayları ve özet bilgileri takım lideri tarafından ekibin tüm üyeleri ile açık bir şekilde paylaşılmalıdır. Bilgiler paylaşıldıktan sonra kısa süreli sprint toplantıları yapılmalıdır. Bu toplantılar 2 veya 4 haftalık zaman aralıklarında tekrarlanmalıdır. Proje devam ederken çevresel veya iç sorunlarla karşılaşılması durumunda eğer projede bir değişim yapılması gerekiyorsa hızlı bir şekilde ekip üyeleri ile toplantı planlanmalıdır. Şekil 3'te sprint planlamasının akışına yer verilmektedir.

Şekil 3. Sprint Çalışması

Kaynak: (Perkin, 2022)

4. Aşama: Seçilen projenin lansman tarihi belirlenmelidir. Ayrıca proje devam ederken gerçekleştirilecek aşamalar için tarihler ve bu aşamalarındaki görev tanımlamaları yapılarak ekip üyelerine görevleri dağıtılmalıdır.

5. Aşama: Proje süresince bir kanban panosu kullanılarak projenin ilerleyişi tüm ekip üyeleri tarafından kanban panosu üzerinden takip edilmelidir. Ayrıca proje süreçlerindeki tarihlerin ve bu tarihlerde ekip üyelerine atanan görevlerin kanban panosunda yer alması gerekmektedir. Şekil 4'te örnek kanban tablosuna yer verilmiştir.

Şekil 4. Kanban Tablosu

Sprint İş Listesi	Devam Eden Projeler	Engellenen Projeler	Kalite Güvencesi Aşamasındaki Projeler	Tamamlanan Projeler
Proje 6	Proje 4	Proje 3	Proje 1	Proje 2
Proje 7	Proje 5			
Proje 8				

Kaynak: (Smith, 2016)

6. Aşama: Sprint planlamasının başarılı bir şekilde ilerletilebilmesi için her günün başında proje ilerleyişi kontrol edilmelidir. Bir sorunla karşılaşılması durumunda ise ekip üyeleri toplanarak bu soruna yönelik çözümler aranmalı ve herkesin ortak bir şekilde karar vermiş olduğu çözüm yöntemi, hızlı ve stratejik bir şekilde hayata geçirilmelidir.

Çevik pazarlama yapısı için oluşturulan sprintleri, beşinci adıma kadar doğru bir biçimde uygulayan işletme, çevik pazarlama stratejisini uygulayarak ilk projesini hayata geçirmiş olacaktır. Çevik pazarlama ile ilgili işletmede oluşan sonuçları görmek ve analiz edebilmek için ise sprintlerin son maddesini yani sık sık proje çıktılarının izlenmesi ve çıktılara yönelik ölçümlerin yapılması sürecinin uygulanması gerekmektedir.

SONUÇ

Çalışmada, hem “çevik pazarlama” yapısının nasıl ortaya çıktığı hakkında hem de “çevik pazarlama yapısının işletmede uygulanması” hakkında sırasıyla işletmenin pazarlama bölümünde nasıl bir yöntem izlemesi gerektiği ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Çevik pazarlamanın işletme içerisinde uygulanmasının esas sebebi, işletmeye ait olan ürün ya da ürünlerin pazar dinamiklerine hızlı bir biçimde yanıt verebilmesine imkan tanıyacak sistematik bakış açısını hem işletme pazarlama bölümü çalışanlarının kazanabilmesi hem de çalışanların kazanmış olduğu bu yetkinlik ve sistemleri uygulayabilmesi esasına dayanmaktadır. Çevik pazarlama yapısı uygulanacak olan işletmelerde, çevik lider ve çevik ekip tarafından kazanılması gereken ve çevik pazarlama yapısının doğru bir şekilde uygulanarak işletmenin dinamik pazarlarda doğru stratejiler izlenebilmesi için gerekli yetkinlikler şunlardır;

- Pazarda karşılaşılmış olan probleme yönelik ekip üyelerinin yardımıyla birlikte çevik liderin sonuç odaklı bir vizyon oluşturması ve oluşturulan bu vizyon ile çözülmek istenen sorunların tanımlanması,
- Çevik lider ve ekip üyeleri tarafından oluşturulan vizyonun somut duruma getirilmesi için stratejik çalışmaların hazırlanması,
- İşletme içerisinde çevik pazarlama yapısını uygularken kullanılacak olan Kanban, Scrum, Sprintler gibi vb. metodolojiler tek başına yeterli olmayacaktır. Çevik liderin ve ekip üyelerinin bakış açısı, inanmış oldukları başarı kriterleri ve davranışlarının değişmesi ile çevik zihniyetin oluşturulması,
- Çevik lider ve ekip üyeleri tarafından ortaya konulan fikirler tartışılarak mantık çerçevesinde oylamaya kalan fikirlerden en fazla oy olanlar en üstte kalacak şekilde sıralama yapılması,
- Sıralanan fikirlerin işletme içerisindeki durum analizi yapılarak hangi oranda işletmede uygulandığını ve eksik kalan uygulamalar için neler yapılması gerektiğinin ortaya konulması.

Tüm bu aşamalar ve çevik pazarlama yönteminin uygulanması sonucunda başarılı bir pazarlama tekniği için işletme, ihtiyaç duyulan davranış ve stratejilerin bir çizelgesini ortaya koyarak işletmenin hangi konularda değişmesi ve gelişmesi gerektiği durumunu ortaya çıkaracaktır. Ortaya çıkan durum ile de hızla gelişen teknolojik unsurlar, salgın hastalıklar, ekonomide yaşanan iniş-çıkışlar gibi durumlardan dolayı müşterilerin ürünlere olan bakış açısındaki değişiklikler karşısında işletmenin hızlı bir şekilde aksiyon alabilmesi sağlanacaktır.

Çevik pazarlama ile ilgili gelecekte yapılacak çalışmalarda, pazarlama bölümünde uygulanacak olan OKR ve VTFM yapısı karşılaştırılarak hangi yöntemle işletmenin pazarlama hedeflerinin belirlenmesi gerektiği nicel bir araştırma ile incelenebileceği gibi aynı şekilde kanban, scrum ve scrumban metodolojileri karşılaştırılarak işletme üzerinde hangi metodoloji ile daha anlamlı sonuçlar elde edileceği nicel bir araştırma ile incelenebilir.

Etik Beyan: Bu çalışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: Permission from an ethics committee is not needed for this study. In case of detection of a contrary situation, Beykent University Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate 100%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Atlassian, (2022). <https://www.atlassian.com/agile/advantage/connect-business-strategy-to-development-reality> (10.04.2022).
- Baki, B. (2003). 21. Yüzyılın üretim paradigması: Çevik üretim. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1-2),291-305.
- Buheji, M. ve Buheji, A. (2020). Planing competency in the new normal-employability competency in post-Covid-19 pandemic. *International Journal of Human Resource Studies*, 10(2), 237-251. <https://doi.org/10.5296/ijhrs.v10i2.17085>
- Cooper, R. G. ve Sommer, A. (2016). Agile-stage-gate: New idea-to-launch method for manufactured new products is faster, more responsive. *Industrial Marketing Management*, 59,167-180. 10.1016/j.indmarman.2016.10.006
- Ene, S. (2020). *Çevik pazarlama ve örnek uygulamalar*, (1. bs.). Cinius Yayınları.
- Ewel, J. (2020). *6 disciplines of agile marketing*, (1. bs.). Wiley.
- Gomes, E., Sousa, C. M. P. ve Vendrell-Herrero, F. (2020). International marketing agility: Conceptualization and research agenda. *International Marketing Review*, 37(2), 261-272. <https://doi.org/10.1108/IMR-07-2019-0171>
- Homburg, C., Theel, M. ve Hohenberg, S. (2020). Marketing excellence: Nature, measurement, and investor valuations. *Journal of Marketing*, 84(3), 1-22. <https://doi.org/10.1177/0022242920925517>
- Kalaigianam, K., Tuli, K. R., Kushwaha, T., Lee, L. ve Gal, D. (2020). Marketing agility: The concept, antecedents, and a research agenda. *Journal of Marketing*, 1-24. <https://doi.org/10.1177/0022242920952760>
- Khan, H. (2020). Is marketing agility important for emerging market firms in advanced markets?. *International Business Review*, 29(5), 1-10.
- Penpece, D. ve Çelik, O. (2013). Bilişim sektöründen pazarlamaya aktarılan yeni bir kavram: Çevik pazarlama. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17(2),1-13.
- Perkin, N. (2022). *Agile marketing: Unlock adaptive and data-driven marketing for long-term success*. (1. bs.). Kogan Page, ABD.
- Poolton, J., Ismail, H., S. ve Reid, I., R. (2008). Implementation of an agile marketing approach for the manufacturing-based SME. *International Journal Entrepreneurship and Small Business*, 6(2), 264-279.
- Poolton, J., Ismail, H. S., Reid, I. R. ve Arokiam, I. C. (2006). Agile marketing for the manufacturing-based SME. *Marketing Intelligence & Planning* 24(7), 681-693. <https://doi.org/10.1108/02634500610711851>
- Purcărea, T. (2016). A holistic approach of revenue management and its relation to agile marketing. Tourist experience in a customer-driven era. *Holistic Marketing Management Journal, Holistic Marketing Management*, 6(4), 16-27.
- Rosing, M. V., Scheel, J. V. ve Gill, A. Q. (2015). *Applying agile principles to BPM*. (1. bs.). Elsevier published.
- Sailer, B. (2019). *How to get started with agile marketing and do better work*. (1. bs.). Independently published.
- Sharifi, H. ve Zhang, Z. (1999). A methodology for achieving agility in manufacturing organisations: An introduction. *International Journal of Production Economics*, 62(1-2), 7-22. [https://doi.org/10.1016/S0925-5273\(98\)00217-5](https://doi.org/10.1016/S0925-5273(98)00217-5)
- Smith, G. (2016). *Agile marketing: The incomplete guide*, (1. bs.). Bunny Picnic.

- Suganya, V. (2021). Attitude of college students towards agile marketing in madurai city. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)- Peer Reviewed Journal*, 7(12), 126-128.
- Supreethi, S. ve Suresh, M. (2021). Modelling of factors influencing marketing agility of strategic orientation in garment industries: A TISM approach. *Metarials Today: Proceeding*, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.01.852>
- Yan, Z. S. (2011). Research on agile marketing for the modern enterprise information technology. *IEEE*, 1-3. <https://doi.org/10.1109/ICEBEG.2011.5881566>
- Yusoff, Y., Alias, Z., Abdullah, M. ve Mansor, Z. (2019). Agile marketing conceptual framework for private higher education institutions. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 9(1), 1418-1426. <https://doi.org/10.6007/IJARBSS/v9-i1/5896>
- Zhang, Z. ve Sharifi, H. (2000). A methodology for achieving agility in manufacturing organisations. *International Journal of Operations & Production Management*, 20(4), 496–513. <https://doi.org/10.1108/01443570010314818>
- Zhou, H. ve He, Y. (2018). Comparative study of OKR and KPI. *International Conference on E-commerce and Contemporary Economic Development (ECED)*, 319-323. <https://doi.org/10.12783/dtem/eced2018/23986>

KAZAN TÜRKLERİ'NDE ÖRGÜTÇÜ BİR AYDIN: AYAZ İSHAKİ VE TANĞCILAR

AN ORGANIZER INTELLECTUAL AMONG THE KAZAN TURKS: AYAZ İSHAKİ AND TANĞISTS

Aykut KARTAL¹

Öz

Kazan Türkleri, Rus işgalinin öncesinden beri İdil-Ural Bölgesi'nde yaşamaktadırlar. İdil-Ural Bölgesi, Rusya'da bulunan altı cumhuriyetin yer aldığı bölgeyi belirtmek için kullanılır. Bu cumhuriyetler Çuvaşitan, Mari El, Mordovya, Tataristan, Udmurtya ve Başkurdistan'dır. Kazan şehri bugün Rusya'ya bağlı Tataristan Cumhuriyeti sınırlarında yer almaktadır. Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesinin ardından Kazan Türkleri birçok zorluklarla karşılaşmışlardır. Kazan Türkleri, zamanla geri kaldıklarının farkına varılması sonucunda yaşam biçimlerini değiştirmek adına ayrışmalara gitmişlerdir. Bu ayrışma, ilk olarak eğitim alanında başlasa da ilerleyen zamanlarda kültürel ve politik bir forma bürünmüştür. Kazan Türkleri, Rusya'daki diğer Türkler ile temas kurarak Rusya Türkleri'nin (Müslümanların) sorunlarını tartışmak ve çözüm bulmak adına organizasyonlar düzenlemişlerdir. Çarlık Rusyası'nda, 1905 yılında meydana gelen devrim sayesinde oluşan nispi özgürlük ortamında birçok değişiklik ortaya çıkmıştır. Bu değişimler sonucunda hem Kazan Türkleri hem Rusya'daki diğer Türkler kendilerini var edebilmek adına faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu çalışmada, Kazan Türkleri'nin Rusya'daki yaşantısından bahsedilmekle birlikte 1905 devriminin ardından faaliyet yürütmüş olan Tanğcılar'a ve hareketin önemli isimlerinden Ayaz İshaki'ye değinilmiştir. Çalışmada, literatür tarama yönteminden istifade olunmuştur. Amaç, Türk dünyasının çok önemli düşün ve aksiyon insanlarından biri olan Ayaz İshaki ve onun ilk dönem siyasi görüş ve faaliyetlerine ilişkin ayrıntılı bir metni, Çarlık Rusyası'nda dönemi hazırlayan art plan eşliğinde derleyip ilgililerin istifadesine topluca sunabilmektir.

Anahtar Kelime: Ayaz İshaki, Kazan, Tanğ, Çarlık Rusyası, 1905 Devrimi.

Abstract

Kazan Turks have been living in the region of Idil-Ural since before the Russian occupation. The region of Idil-Ural is used to define the region where six republics are located in Russia: *Chuvashia, Mari El, Mordovia, Tatarstan, Udmurtia, and Bashkortostan*. The city of Kazan is located within the borders of the Republic of Tatarstan, which is part of Russia today. After the capture of the Khanate of Kazan by the Russians, Kazan Turks have faced many difficulties. As a result of the realization that they fell behind in time, the Kazan people went to some opinion differences in behalf of changing their lifestyles. Although this disagreement first started in the field of education, it later took a cultural and political form. Contacting other Turks in Russia, the Kazan Turks arranged organizations in order to discuss the problems of Turks (Muslims) and find a solution to these problems. In the environment of relative freedom thanks to the revolution that occurred in 1905 in Tsarist Russia, many changes happened. As a result of these changes, both Kazan Turks and other Turks in Russia carried out activities in order to exist. In this study, the lives of Kazan Turks in Russia, as well as the Tanğers, who carried out activities after the 1905 revolution, and Ayaz Ishaki, one of the leading figures of this movement, will be mentioned. In this study, the method of literature review is used. The goal is to make available a detailed text about Ayaz Ishaki, one of the prominent thinkers and activists of the Turkish world, and about his early political ideas and activities, to those concerned, along with the background that prepared the era in Tsarist Russia.

Keywords: Ayaz Ishaki, Kazan, Tanğ, Tsarist Russia, Revolution of 1905.

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Bölümü, aykutkartal91@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1579-1736

Extended Abstract

The history of the Kazan Turks in Kazan dates back to before the Russian domination. Towards the middle of the 13th century, when Batu Khan's armies came to the Volga and Kama vicinity, they became aware of the existence of Turks bearing the Bulgarian name. Due to the use of the Bulgarian name as a state also, the place where the Bulgarian Turks lived was given the name "Kazan" since the 14th century. By the middle of the 16th century, the Kazan State (Khanate of Kazan) was ruling in this region, which was invaded by the Russians, and the people living in this country were called "Kazan Turks." With IV. Ivan's (so-called Ivan the Terrible) capture of the city of Kazan, Kazan Turks came under the protectorate of the Russians. This patronage continued until the October Revolution, that is, for a period of nearly 400 years. Khanate of Kazan passed into the hands of Russia in 1552 after IV. Ivan's various efforts. With the annexation of the Khanate of Kazan and then the Khanate of Astrakhan to Moscow in 1557, Russia turned into an empire. Kazan Turks were involved in activities in order to survive due to the changing policies of Russia and the changes it went through.

When examining these activities, the first thing is that Kazan Turks continued their education by clinging to religion. Kazan residents tried to hold on to life by taking educational activities in "madrasah"s, which were religious education institutions, and tried to stay away from Russification activities. As a result of the insufficient education, those who were economically suitable, especially the children of families dealing with trade, felt the need to go to Bukhara, Khiva, and Samarkand after the first half of the 19th century in order to increase their religious knowledge and to be beneficial to the Islamic world. However, as the education in these places became stuck in the scholastic context over time, it was felt that an educational reform was necessary. Russian domination influenced the development of Islam in the country. This development progressed in two directions: *On one side, there were the supporters of reform; on the other side there was a formation that saw the reformers as infidels and did not want a change in their usual lifestyles.* Those who were pro-reform were called "jadidci," and those who opposed the reform and were pro of preserving the situation were called "qadimci."

Before the 1905 Revolution, it is clear that the Kazan Turks were dissatisfied with the Tsarist government. For this reason, they welcomed the 1905 Revolution with joy. However, since the Kazan Turks did not have an organized movement, they did not have the power to lead their own people and have demands; what they did was content with watching the situation and taking a position accordingly. Looking at the situation of the Turks after the revolution, it was not seen that the Turks in Russia were able to provide a full organization until the Revolution. When the reform efforts of the Kazan people are examined, it is seen that they had a religious and cultural effort until that time. This effort was about helping life become progressive through educational reform, as well as contacting Muslims. While the revolution was taking place, four different political formations stood out among the İdil - Ural Turks: *Alliance supporters, reform supporters, Tanğists, and Social Democrats.*

Tanğists, which was one of the four political formations, was a formation operating under the leadership of Ayaz Ishaki. Ishaki welcomed the 1905 process with joy. He participated in organizing meetings; however, he preferred to stay away from activities for fear of being arrested. He tried to publish the Tanğ newspaper; however, when he could not get permission, he tried to publish Hürriyet, and when he could not get permission again, he published the newspaper "Tang Yıldızı" (Tang Star) on behalf of Putilyakov.

In the first part of the study, the situation of Kazan Turks under Russian domination and their approach to Russification activities will be discussed. Then, the process of clinging to religion and education against the Russification activities of the Kazan Turks will be mentioned. Then, in the light of the change in Russia, the situation of the Kazan Turks and their organizational status will be elaborated. Finally, the activities of Tanğists, one of these organizations, and its founder, Ayaz Ishaki, will be discussed. In the study, the literature review method was used. The aim is to compile a detailed text about Ayaz Ishaki, one of the most important thinkers and action figures of the Turkic world, and his early political views and activities, in the context of the background that prepared the period in Tsarist Russia, and present it to the benefit of those concerned.

GİRİŞ

Kazan Türkleri'nin Kazan şehrindeki tarihi Rus hâkimiyetinden öncelere dayanmaktadır. Kazan, Kazanka ile İdil (Volga) nehirlerinin birleşip dirsek şeklini almış olduğu kısımda kurulmuştur (Türkoğlu, 2002: 136). 13. yüzyıl ortalarına doğru Volga ve Kama civarlarına Batu Han'ın orduları geldiğinde Bulgar adını taşıyan Türklerin varlığından haberdar olmuşlardır. Bulgar isminin devlet olarak da kullanılması nedeniyle Bulgar Türkleri'nin yaşadığı yere 14. yüzyıldan itibaren "Kazan" adı verilmiştir. 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Rusların istilasına uğrayan bu bölgede Kazan Devleti (Hanlığı) hüküm sürmekte ve bu ülkede yaşayan halka "Kazan Türkleri" denilmekteydi (Taymas, 1986: 16). Korkunç Ivan olarak adlandırılan IV. Ivan'ın Kazan şehrini ele geçirmesiyle Kazan Türkleri, Rusların himayesi altına girmiştir. Bu himaye durumu Ekim Devrimi'ne kadar, yani 400 yıla yakın bir süre boyunca devam etmiştir. Kazan Hanlığı, IV. Ivan'ın çeşitli denemelerinin ardından 1552'de Rusya'nın eline geçmiştir. Kazan Hanlığı'nın ve ardından 1557'de de Astrahan Hanlığı'nın Moskova'ya bağlanmasıyla Rusya, imparatorluğa dönüşmüştür (Sariahmetoğlu, 2013: 79). Kazan'ın alınmasıyla Rusya, Rus olmayan halkları egemenliğine katmıştır; böylece Volga'nın ortasında güçlü bir konuma erişerek Ortadoğu ile daimi ticari ilişkilerin oluşma zemini ortaya çıkmıştır (Hosking, 2015: 170). Kazan Türkleri, Rusya'nın değişen politikaları ve yaşadığı değişimler dolayısıyla kendilerini var edebilmek adına faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır. Bu faaliyetlerin 1905 devrimi öncesinde ve sonrasında daha yoğun bir hal aldığı görülmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde, Kazan Türkleri'nin Rus hâkimiyetindeki durumuna ve Ruslaştırma faaliyetlerine karşı yaklaşımlarına değinilecektir. Ardından Kazan Türkleri'nin Ruslaştırma faaliyetlerine karşı dine sarılma ve eğitim süreçlerinden bahsedilecektir. Devamında ise Rusya'daki değişim ışığında Kazan Türkleri'nin durumu ile teşkilatlanma durumlarına değinilecektir. Son olarak ise bu teşkilatlanmalardan biri olan Tanğcılar ve kurucusu olan Ayaz İshaki'nin faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Çalışmada, literatür tarama yönteminden istifade olunmuştur. Amaç, Türk dünyasının çok önemli düşün ve aksiyon insanlarından biri olan Ayaz İshaki ve onun ilk dönem siyasi görüş ve faaliyetlerine ilişkin ayrıntılı bir metni, Çarlık Rusyası'nda dönemi hazırlayan art plan eşliğinde derleyip ilgililerin istifadesine topluca sunabilmektir.

1. RUS İŞGALİNİN ARDINDAN KAZAN TÜRKLERİ'NİN DURUMU VE RUSLAŞTIRMA FAALİYETLERİ

Kazan Türkleri, Rusların gözetimine girdikleri andan itibaren medeni seviyelerinde düşüş gözlemlenmiştir. Kazan Türkleri'nin Türkistan ve öteki İslam yurtlarının neredeyse tümüyle ilişkileri kesintiye uğramıştır (Kurat, 1966: 95). Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle Türkler, Rusya'nın iç kısımlarından başlayarak Sibiryaya doğru yayılmışlar, buralarda yerleşim yerleri kurmuşlardır (Hablemitoğlu, 1997: 35). Romanov¹ Hanedanlığı'nın başa geçmesiyle gayri Rus nitelikteki toplulukların Ortodoks Hristiyanlığa geçirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Geçmeyen topluluklara çeşitli yaptırımlarda bulunulmuş, geçiş faaliyetleri II. Nikola dönemine kadar devam etmiştir. Kazan'daki Türklerin önceden beri toplumsal yaşamda İslam dininin şartlarını kendine düstur edinmiş dini bir yapıya sahip olmaları nedeniyle dışardan gelen misyonerlik faaliyetlerine karşı direnç göstermişlerdir. Büyük Petro'nun yıkıcı ve ezici siyaseti Kazan Türkleri için angaryalar icat etmiş, resmî manada Türklerin önde gelenlerini yok etmeyi amaçlamıştır (Taymas, 1986: 62-63). Azınlık olmanın verdiği sorunlarla boğuşan Kazan Türkleri, Hristiyan olmayı reddettikleri için devlet işlerinde çalışmaları engellenmiştir. Müslüman olan Tatarlar eğer din değiştirip Hristiyan olurlar ise Ruslarla eşit haklara sahip oluyorlardı; Ruslar ile evlenmelerinin yanı sıra onların çevrelerinde bulunup idareci konumda yer alabiliyorlardı. Tatarların dışında din değiştirmeye yönelik baskı diğer Türk boylarına da yapılmış, karşı gelenler ise dövülüp boyunduruk altına alınarak zincirlenmiştir. Bunun neticesinde birçok kimse Hristiyanlığı kabul etmek zorunda kalmıştır (Devlet, 2013: 142). Lakin Müslümanlığa karşı sadakat besleyenlerin sayısı da bir hayli fazla kalmıştır. Rusya, köylü toplumunun oluşturduğu, serfliğin geçerli olduğu bir ülkedydi. Devletin toprak sahibi ile serf ilişkisini belirlediği dönem ancak 18. yüzyılda, o da suistimallerin belirlenmesi için yapılan müdahaleden ibaret olmuştur (Hosking, 2015: 224). 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Rusya'da o zamana kadar ufak çaplı isyanlara rastlansa da Rusya'daki isyanların en büyüğü 1773 yılında Emelyan Pugaçev tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu isyan, II. Katerina dönemine tekabül etmektedir (Hosking, 2015: 318-319). İsyanın patlak vermesinden önce ülkede dişe dokunur bir muhalefete rastlanmamaktadır. Lakin sınıfsal manada kargaşa ve ağır vergi

¹ Romanov Hanedanlığı, 1613 – 1917 tarihleri arasında Rusya'yı yönetmiş olan kraliyet ailesidir.

yükümlülükleri bulunmaktaydı (Sariahmetoğlu, 2013: 111-112). Pugaçev'in başlattığı isyan, zamanla genişleyerek Ural ve Volga Nehri'nin batısınca yayılım göstermiştir. Doğu Avrupa'ya doğru yayılan isyanda etkilenen en önemli şehir Kazan olmuştur. Her ne kadar Rus Kazakları'nın öncülük ettiği bir isyan olarak başlasa da zamanla madunları ve başka milletleri de içeren bir harekete evrilmiştir. İki yıl sürmüş olan isyan Pugaçev'in kendi adamlarının kendisini teslim etmeleriyle son bulmuştur. Pugaçev, yargılanmasının ardından idam edilmiştir (Sariahmetoğlu, 2013: 111-112). Pugaçev isyanına katılan Türk boyları İdil – Yayık (Ural) Bölgesi'ndendir. Bilindiği kadarıyla bütün Türk boyları katılım göstermiştir. Katılımın nedeni, daha önceki Çar hükümetlerinde Rusya Müslümanlarına karşı yapılmış haksızlıklardır (Uydu Yücel, 2015: 195).

II. Katerina döneminde yapılan reformlar sayesinde Kazan Türkleri'nin az da olsa rahatladığı düşünülmektedir (Devlet, 2013: 142). Katerina, 1788 yılına gelindiğinde Rusya Müslümanlarının din görevini üstlenecek bir yapının kurulması gereğinden hareketle 'Orenburg Müslüman Ruhaniler Meclisi'ni kurdurmuştur. Meclisin amacı, din adamlarının atanmasına yöneliktir. Şehirlerin bazılarında büyükçe camilerin yapılmasına onay verilmiştir. Katerina burada tamamen pragmatist bir düşünce ile Müslümanları kendi yanına çekme amacıyla hareket etmiştir (Uydu Yücel, 2015: 191-192). Buna karşın misyonerlik faaliyetleri de askıya alınmamıştır.

2. KAZAN TÜRKLERİ'NİN DİNE SARILMALARI VE MEDRESE EĞİTİMLERİ

Kazanlılar, eğitimlerini dinî çerçeve içinde sürdürerek hayata tutunmaya çalışmışlardır. Kazan'da, daha geniş anlamda İdil – Ural Bölgesi'nde eğitim – öğretim işleri, Rus hükümetinin hiçbir katkısı olmadan gelişmiştir. Tatarlar, kendilerini geliştirebilmek adına mescitlerinin yanına mektepler açmışlardır. Bu okullarda köydeki imamın bilgisi ve yeteneği dâhilinde dinî eğitim verilmiştir.

Eğitim, her ne kadar dinî tabanlı olsa da her mahallede muhakkak mescitlerin yanında birer okulun bulunduğu bilinmektedir. Daha ileri seviyede eğitim kurumları ise medreseler olmuş, ancak bunlarda da dinî temelli eğitim neredeyse müfredatın tamamını doldurmuştur. Durumu müsait olan öğrenciler eğitimlerini tamamlayabilmek adına Buhara'ya doğru yola çıkmışlardır. Bu öğrencilerin aileleri tüccarlık yapmakla birlikte, Rusya – Türkistan – Kazakistan arasında ticaret yapmışlardır. Kazanlı tüccarlar, yaptıkları seyahat sebebiyle mevcut halk ile temasta bulunarak oraların medreselerini görerek çocuklarını bu medreselere yönlendirmişlerdir. 18. yüzyıla gelindiğinde Kazan Türkleri'nin büyük bir bölümünde ekonomik anlamda değişimler meydana gelmiştir. Kazanlıların birçoğu şehri terk ederek yaşamlarını devam ettirebilmek, hayat kalitelerini arttırabilmek adına Kazakistan – Türkistan civarlarına doğru göç etmişlerdir (Kurat, 1966: 96). Dinî bilgilerini arttırmak, İslam dünyasına faydalı olmak adı altında özellikle 19. yüzyılın yarısından sonra Buhara başta olmak üzere Hive ve Semerkant'a giden öğrencilerin sayısında gün geçtikçe artış meydana gelmiştir. Zamanla bu yerlerdeki eğitimin skolastik çerçeveye sıkışıp kalmasıyla eğitimde reform yapılması gereği hissedilmiştir. Daha önce buralarda eğitim görmüş olan Abdünnasır Kursavi ve Şehabeddin Mercani gibi din alimleri, eğitimin geriliğini saptayarak medreselerin reformdan geçmesi gereğini öne sürmüşlerdir (Devlet, 2013: 150).

19. yüzyılın ortalarında Buhara'da eğitim görüp müderris olan kişilerin İdil-Ural medreselerinde ders vermeye başlaması ya da yeni medreseler tesis etmeleri bu bölgeye önem kazandırmıştır.

Bu arada Rus eğitim kurumlarında verilen eğitim ile Kazan Türkleri'nin eğitim kurumlarında verilen eğitim arasında büyük fark bulunmaktadır: *Rus eğitim kurumlarında güncel ve teknik bilgi eğitimi verilirken Kazan eğitim kurumlarındaki eğitimin dinî eğitim olup dünyevi bilgileri yadsıması, büyük bir kopukluğa sebebiyet vermiştir.* Kazan Türkleri'nin İslam dinine bağlı olmaları ve Rus yurdunda hem dinen hem millet olarak azınlık olmaları sebebiyle millet olarak yaşamanın ancak İslamiyet ile mümkün olabileceğini düşünmüşlerdir. Kazan Türkleri'ne göre hayatta başarılı olmak için herhangi bir eğitim alma gerekliliği söz konusu olmamıştır; Kazan Türkleri tüccarlarına bakıldığında hiçbir şekilde eğitim almamalarına rağmen para kazanmanın yolunu bulmuşlardır (Kurat, 1966: 99). Buna karşın özellikle Rus ve gayrimüslim ticari çevreyle haşır neşir olan Kazan Türkleri, zamanla eğitimde ve hayatın diğer noktalarında geri kaldıklarının farkına varacaklardır.

Rusya'nın *sui generis* (kendine özgü) kapitalizmi, 19. yüzyılın başında meydana gelen sanayileşme ile başlamıştır. Bu sanayileşme küçük çaplı olsa da 19. yüzyılın yarısı süresince Rusya'nın bürokrasisini ve ordusunu kurtarmıştır (Hosking, 2015: 225). 1850'li yıllardan sonra Rusya'da sanayi faaliyetleri gittikçe gelişme göstermiştir; yeni demiryollarının yapımı, fabrikaların sayıca artışı ve ticari

faaliyetlerin yükselişi gözlenmiştir. Kapitalizmin başat üretim biçimi haline gelmesiyle Rusya'da da sanayileşme ve gelişme sebebiyle yaşam koşulları değişkenlik göstermiştir. Bu değişen koşullardan Kazan Türkleri de nasibini almıştır. Kazan Türkleri, değişen iş kolları ve teknik gelişmeler karşısında yetersizliklerini geç fark etmişlerdir. 19. yüzyılın sonlarına doğru eğitim sistemlerinin günün gerçekleriyle uyummadığını fark etmeleriyle yeni ihtiyaçları karşılamak adına medreseleri ıslah etme çabasına girişmişlerdir (Kurat, 1966: 99).

3. KAZAN TÜRKLERİ'NDE İKİ EĞİLİM: CEDİDCİLİK VE KADİMCİLİK

Rus hâkimiyeti, ülke içindeki İslamiyet'in gelişimini etkilemiştir. Bu gelişim iki uçlu ilerlemiştir. Bir yanda reform taraftarları olurken; diğer yanda ise reformcuları kâfir olarak gören, alışlagelmiş yaşam tarzlarında değişiklik istemeyen bir oluşum meydana gelmiştir. Reform yanlısı olanlar “cedidci”, reforma karşı gelip olan durumun korunması düşüncesinde olanlar “kadimci” olarak adlandırılmıştır (Hosking, 2015: 447). Kazan Türkleri'nin bir yandan dinlerine çok bağlı olmaları sebebiyle dinde reform yapılması ve eğitimde yeniliğe gitmeleri birden olmamıştır. Eğitimde yeni yaklaşımın benimsenmesi tarafı olan kişilerin oluşturduğu harekete “usul-i cedit” hareketi adı verilmektedir. Dinde reform ve usul-i cedit hareketinin amacı, Rusya'daki Müslümanların ayağa kalkmalarını ve ilerlemelerini sağlamak olmuştur. Dinî mahiyette başlayan hareket, zamanla evrilerek dünyevi bir boyut kazanmıştır (Kurat, 1966: 100). Usul- i cedit hareketi, çok köklü bir değişimi içinde barındırmasa da ilerleme yolunda kıvılcımı yakan bir hareket niteliğini taşımıştır. Usul-i ceditçiler okula giden öğrencilerin okuma ve yazma eğitiminin yeni usule göre yapılmasını istemişlerdir. Kırım bölgesi soylularından olan Gaspıralı İsmail Bey, yaratmış olduğu *Usul- i savtiye*¹ yöntemiyle kısa müddette okumanın yöntemini bularak uygulamıştır (Kurat, 1966: 112).

Türkler, Ruslarla mücadele edebilmek adı altında “dil ve dinde birlik” yaklaşımını benimsemişlerdir. Bundan dolayı Türk tüccarlar cedidci hareketi desteklemiştir. Tüccarlar derneklere, okullara ve gazetelere yardımda bulunmuşlardır (Hablemitoğlu, 1997: 36). Cedidçiler ile Kadimciler arasındaki cereyanın en fazla olduğu dönem 1890 – 1900 yılları arasındadır. Lakin halkın desteğinin zamanla cedidçilerin yanında olmasıyla ibre cedidçiliğin zaferiyle sonuçlanmıştır. Burada Kazanlı zenginlerin verdiği destek önem arz etmektedir (Kurat, 1966: 113). Kazan Türkleri kendi eğitim kurumlarını kurup geliştirirken Rus hükümeti hiçbir yardımda bulunmamıştır. Türkler, zenginlerinin yardımıyla eğitim kurumları açarak gençlerin yeni usulde eğitim almalarını sağlamışlardır (Kurat, 1966: 127). Usul-i cedit hareketi zamanla fikir hareketine dönüşmüştür. Bu hareket hızla büyüyerek Kazan Türkleri'nin ilerleme ve Batılılaşma davasında öncülük görevini üstlenmiştir. Usul- i cedit, 1905 devrimine kadar aydın kadroları üretmeye devam etmiştir. Cedidcilik hareketi içerisinde birçok aydın ve edebiyatçı yer almıştır: *İbrahim Half(in)*, *Rızaeddin Bin Fahrettin*, *Zahir Bigi*, *Musa Carullah (Bigi)*, *Abdürreşit İbrahim gibi kişiler yer almıştır*. 20. yüzyılın başlarında Alimcan Barudi, Hadi Maksudi, Şakircan Tahiri, Sadri Maksudi, Ayaz İshaki, Fatih Emircan, Abdullah ve Ubeydullah Bubi, Fatih Kerimi gibi (Şimşir, 2009: 237). Cedidçiler içinde yer alan Ayaz İshaki ve sonrasında kuracağı ilişkiler yazının merkezinde yer almakla birlikte ileride değinilecektir.

4. 1905 DEVRİMİNE DOĞRU RUSYA

II. Aleksandr'ın ardından, son çar olan II. Nikola tahta geçmiştir. II. Nikola'nın tahta çıktığı esnada Rusya'nın durumu hiç iç açıcı değildir: Rusya bir yandan kaynarken öbür yanda idari kanunların yapılması ihtiyacı söz konusudur. II. Nikola'nın döneminde entelijansiya faaliyetleri ile siyasi grup oluşumlarında artış gözlemlenmiştir. II. Nikola, babasının yönetim metodunu sürdüreceğini belirterek mutlakiyet rejimine devam edeceğini ve bunu yıkmaya çalışanların boş hayallere daldıklarını söylemiştir (Uydu Yücel, 2015: 265). Çarlık sistemine karşı harekete geçenlerin arasında entelijansiya ile birlikte fabrika işçileri önemli bir kuvveti oluşturmuşlardır. II. Nikola'nın tahta geçmesiyle birlikte sınıfsal manada uyanışlar başlamıştır. Tahta çıktığı yıl olan 1896 yılının Haziran ayında, Petersburg fabrikalarında çalışan 30 bin işçi greve çıkarak durumlarının iyileştirilmesi talebinde bulunmuşlardır. Yaşanan grev ile birlikte ilk Marksist propaganda dalgasının meydana geldiğini söylemek mümkündür. II. Nikola, yaşanan baskılara rağmen mutlakiyet rejimini sürdürmekte kararlı kalmıştır. Bundan dolayı,

¹ Usul- ü Savtiye, harf şekillerindeki ses ihtiyacını karşılayan sesler ile öğretme amacıyla olan yöntemin adıdır. Bk. Selçuk Türkyılmaz, “Usul-i Cedit Türkçe Öğretim Kitapları ve İsmail Gaspıralı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 11/4, (2014): 53.

devamlı artmakta olan mukavemetle karşılaşmıştır (Kurat, 1987: 364-365). 1896'da 30 bin işçinin katıldığı grevin ardından 1900'lerle birlikte başlayan ekonomik krizin etkisiyle sosyalist faaliyetlerin güç kazandığı gözlenmiştir. Rusya'daki ekonomik kriz, Avrupa'da gelişen krizin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır: *Yabancı sermaye akışının kesilmesi nedeniyle işsizlik vuku bulmuştur*. Yaşanan durum neticesinde sıkıntılar gittikçe yayılım göstermiştir. İşsizliğin ve ekonomik krizin etkisiyle sosyalistlerin siyaset yapma alanında genişlemeler olmuştur. Sosyalistlere en büyük desteğin öğrenciler ve entelijansiyadan geldiğini vurgulamak gerekir. 1 Mayıs 1900'de yapılan kızıl bayraklı yürüyüş ile gösteride bulunmuşlardır. Sosyalist hareket, zamanla işçi sınıfının içine de zuhur etmiştir. 1 Mayıs'ta iş bırakan işçiler, elebaşların işten atılmaları sebebiyle greve çıkmışlardır; lakin grev kolluk kuvvetleri tarafından bastırılmıştır. 1902'de de Rostov'da başlayan grevin ilk genel grev özelliği taşıdığı söylenebilir. Grevlerin çıkmasını sağlayan rehber kitleye bakıldığında işçi sınıfının ötesinde entelijansiya karşımıza çıkmaktadır (Kurat, 1987: 364-365).

Rusya'da işçi sınıfının eylemlerinin artmasıyla sosyalist hareket gittikçe güç kazanmaktadır. Partileşme anlamında Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP)'nin 1902'deki kongresinde Bolşevik (çoğunluk) ve Menşevik (azınlık) olarak ayrılmışlardır. Her iki oluşumun siyaseten tercihleri farklı boyutlarda olmuştur; Bolşevikler direkt olarak "proletarya diktatörlüğü" yanlısı olmuşlardır. Bir diğer oluşum olan Sosyal – Revolüsyonerler (SR'lar), 1902'de kurularak daha popülist bir hareket olarak siyasi faaliyet sürdürmüşlerdir (Kurat, 1987: 368-369). Köylülerin oluşan devrimci hareketten haberi çok geç olmuştur. 1891-92 sürecinin ardından 1901-02 yıllarında meydana gelen kıtlıkların sonucunda köylülerin durumunda kötüleşmeler meydana gelmiş, Sosyalist Revolüsyonerler'in faaliyetleri gün geçtikçe artmıştır; bir örnek olarak 1902 yılında İçişleri Bakanı olan Sıpyagin, SR'cılar tarafından öldürülmüştür (Uydu Yücel, 2015: 272-273).

Lenin, RSDİP'e katılmasıyla birlikte hızlı bir şekilde parti içerisinde yükselmiştir; Martov ve Plehanov ile beraber *İskra* (Kıvılcım) gazetesini çıkarmışlardır. Trotsky de *İskra*'nın üyelerindedir. *İskra* çevresi, 1903 yılında RSDİP'in ikinci kongresini toplamışlardır. Toplantıda Lenin ile Martov uzlaşmazlığa düşerek ayrılmışlardır: *Lenin devrimci çizgiden ödüm vermemiş, Martov tarafında yer alanlar ise karşı çıkmışlardır*. Yapılan oylama sonucunda oy çoğunluğunu elde eden Lenin grubuna Bolşevik, Martov grubuna Menşevik denilmiştir. RSDİP'in dışında kongreden bir yıl önce kurulmuş, popülist yapıda olan Sosyal-Revolüsyoner (SR) partisi kurulmuştur. SR'cıların talepleri arasında çiftliklerin köylülere hibe edilmesinin yanı sıra liberal bir rejimin kurulması vardır (Uydu Yücel, 2015: 270-271). 1904'deki Rus-Japon Harbi sırasındaki halka aşırı yüklenmeler, vergi ve angaryalar, asker alımları, açlık, yokluk vb. Çarlık karşıtı grupların daha fazla güç kazanmasına olanak tanımıştır. Kazan'da bulunan Rus – Tatar okulunda eğitim gören öğrencilerin Rus sosyalist ekiplerle temas halinde oldukları bilinmektedir. Bunun sonucunda birçok öğrenci devrim başlamadan önce sol ile temas geçmiş, SR'cılarının etkisinde kalarak onlarla birlikte hareket etmiş, bir kısmı da Menşevik ve Bolşeviklerle irtibat kurmuştur (Kurat, 1966: 132-133).

1905 Devrimi'ne doğru gelirken Rusya'da yaşayan halkların yüzde 57'lik kısmı gayri Rus milletlerden oluşmaktaydı; bundan ötürü, oluşacak herhangi bir milliyetçilik akımı Rusya'yı zora sokacaktı. Çarlık, durumun farkına vararak Rus olmayan vatandaşları baskı altına almıştır. Rusya'daki Türklerden Kazan Türkleri başı çekmekle birlikte Türkler ve Müslümanlar arasında kimlik muhafazası ve idame ettirilmesi gereğinden dolayı Ruslara karşı düşmanlığa varacak hareket yapısı yükselişe geçmiştir. Kazan Türkleri'nin şirket kurması yönünde engellemeler devam etmiştir (Uydu Yücel, 2015: 273). Rusya, her ne kadar kapitalizme geçmeye çalışsa da bir tarım ülkesiydi. Ülkenin yüzde 75'i köylerde yaşamakta ve tarımla uğraşmaktaydı. Bakıldığında Rusya'nın ekonomisini tarımın teşkil ettiği görülmekteydi. Kapitalizme geçilmesine rağmen tarımsal faaliyetler ilkel biçimde sürdürülmekteydi (Kurat, 1987: 374).

Olayların gittikçe büyümesiyle Çar, tarihler 6 Ağustos'u gösterdiği vakit hazırlanan ferman ile danışma meclisi olan Duma'nın kurulacağını bildirmiştir. Bu meclisin, içerisinde yasama yetkisinin olmadığı, tartışmaların olacağı ve fikirlerin Çar'a aktarılacağı bir meclis olacağı düşüncesi çoğunluk tarafından kabul görmemiştir. Sonbahara gelindiğinde grevlerin ve örgütlenmelerin arttığı bir dönem olmuştur. Çar, yaşanan durumlara karşı baskıya dayanamayarak Ekim Manifestosu'nu ilan etmiştir. Manifestoda "Rusya'da yaşayan herkes için söz, basın ve toplantı hürriyeti tanınacağı, demokratik oy

hakkı verileceği, Duma'nın (parlamento) teşrii, yani yasa yapıcı bir kurum olacağı ve seçimlerin yapılacağı" bildirilmiştir (Devlet, 2013: 169).

5. 1905 DEVRİMİ SONRASI RUSYA TÜRKLERİ'NİN TOPLUMSAL DURUMU VE SİYASİ ÖRGÜTÇÜLÜK ÇABALARI

1905 devriminin öncesinde Kazan Türkleri'nin Çarlık hükümetinden hoşnutsuz olduğu açıktır. Bu nedenle 1905 devrimini sevinçle karşılamışlardır. Lakin Kazan Türkleri'nin örgütlü bir hareketi olmamasından dolayı kendi halkına öncülük edip talepte bulunacak güce sahip değillerdi; yaptıkları şey oluşan durumu izlemek ile yetinip ona göre vaziyet almak olmuştur (Kurat, 1966: 128). Devrimin ardından Türklerin durumuna bakıldığında devrime kadar Rusya'daki Türklerin tam bir örgütlenme sağlayabildikleri görülmemiştir. Kazanlıların yenilik çabalarına bakıldığında o vakte kadar dinî ve kültürel bir gayrette oldukları görülmektedir. Bu gayret, Müslümanlar ile temas geçilmesinin yanı sıra eğitim reformu ile hayatın ilerici bir hal almasına yardım etme üzerine olmuştur (Zenkovsky, 1971: 58). Devrim meydana gelirken, İdil – Ural Türkleri'nin içinde önde gelen dört farklı siyasi oluşum göze çarpmaktadır: *İttifakçılar, İslahçılar, Tanğçılar, Sosyal Demokratlar* (Hablemitoğlu, 1997: 45).

İttifakçılar olarak adlandırılan grup, Rusya Türkleri'nin toplu bir şekilde siyasete katılımının ilk örneğini oluşturan gruptur. 15 Ağustos 1905'te gerçekleştirilmiş olan "Rusya Müslümanlarının Birinci Kongresi" sayesinde olmuştur. Bu kongrenin yapılmasında öncü olan kişi Abdürreşid İbrahimov'dur. Kongrenin fuar zamanında Nijni Novgorod'da yapılması fikri görüş birliği sağlanarak gerçekleştirilmiştir (Hablemitoğlu, 1997: 51-52). 1905 devrimine kadar Rusya Türklerinin düzenli çıkmakta olan tek yayını *Tercüman* olmuştur. Devrimin getirdiği özgürlük ortamında periyodik yayınlar ortaya çıkmıştır. Seyidgery Mirza Alkin öncülüğünde *Kazan Muhbiri*, Abdürreşid İbrahimov öncülüğünde *Ülfet* gazetesinin yanı sıra *Fikir* gazetesi de basılı yayında yerini almıştır. Bunların dışında, Zakir Tahirov'un çıkarmak istediği *Hürriyet* gazetesine izin verilmemiştir. Gazete ve dergilerin dağıtımında genelde bir dengesizlik yaşansa da *Tercüman*, *Ülfet*, *Kazan Muhbiri* ve *Hayat* gazetelerinin Rusya'nın birçok yerinde dağıtılıp rahatlıkla okunduğu bilinmektedir. Adı anılan gazeteler büyük oranda aynı sorunlara yönelmişlerdir:

Yeni millî mekteplerin tesisi; dinî merkezlerin ve vakıfların idaresinin Müslümanlara bırakılması (halkın seçimi esas ile); sosyal ve kültürel amaçlı derneklerin kurulmasına izin verilmesi; Belediye ve Duma seçimlerinde Ruslarla tam eşitliğin sağlanması; vatandaşlık ve ehliyet hakkının her yönden Müslümanlara dahi teşmili ve Müslümanların siyasi ve mülkî haklar bakımından diğer vatandaşlarla eşit tutulması (Hablemitoğlu, 1997: 47-48).

Normalde izin alınarak yapılması gereken kongrenin toplanmasına vali tarafından sıkıyönetim bahane edilerek izin verilmemiştir. İzin alınmaması nedeniyle Oka Nehri'nde yolcu taşıyan vapurun kiralananmasıyla vapurun hareket ederek kongrenin gizli bir şekilde yapılması kararlaştırılmıştır. Ohranka ve sosyal demokrat öğrencilerin toplantıyı engellememeleri için büyük çaba gösterilse de 20 civarındaki "solcu" öğrencinin motora binerek vapura yetişmeleriyle çabalar kısmen boşa çıkmıştır (Hablemitoğlu, 1997: 53). Zenkovsky'e göre bu "solcu" öğrencilerin içinde Ayaz İshaki, Fuat Tuktar ve Davletin de bulunmaktadır (Zenkovsky, 1971: 64). Kongrede, Rusya'da yaşanan durum ile alakalı Rusya Müslümanlarının birleşmesi gereği vurgulanmıştır. Ayrıca kongrede Rusya Türklerinin *ittifak* kurmaları gereği kabul edilmiştir; lakin bunun partileşme mahiyeti içinde olup olmayacağı konusunda netlik söz konusu değildir (Hablemitoğlu, 1997: 53-55). İttifakın liderlerine bakıldığında aydın, asil, çiftlik sahibi ve burjuvazi sınıfına dâhil oldukları görülür (Zenkovsky, 1971: 66). Kongrede her ne kadar hangi Rus partisi ile temas kurulacağı netleşmese de bir süre sonra Kadetlerin¹ muhtemel tercih olduğu ortaya çıkmıştır. Ekim Manifestosunun ardından Türk – Müslüman basının Kadetlere yakınlık duyması ve bireysel anlamda Müslümanların Kadetler ile temas kurduğu bilinmektedir (Kırım, 1996: 75).

İkinci Kongre, 13 – 23 Ocak 1906'da gerçekleştirilmiştir. İttifak, gayriresmî olarak faaliyet göstererek Rusya Türklerini örgütlemeye çalışmıştır. Lakin 17 Ekim'de yayımlanan Ekim Manifestosu ile siyasi partilerin kurulmasına izin verilince ittifak, Türklerin çıkardıkları gazetelerde yer almaya başlamıştır. 26 Ekim tarihinde, Kırım'da bir danışma toplantısı yapılmıştır. Toplantının konusu "Türkler

¹ Kadet Partisi, (Anayasal Demokrat Partisi) Rusya'da, 1800'lü yılların ikinci yarısında liberalizm taraftarı kişiler tarafından kurulmuştur (Çalışkan, 2016: 134). Türkiyat Mecmuası, c. 26/2, 2016, 133-153

kendi politik organizasyonlarını kurup bağımsız bir politika mı izlemeliler, yoksa hazır kurulu bir siyasi partiye iş birliğine mi gitmeliler?" üzerine olmuştur. Alınan kararda Rusya birliğinin sağlandığı liberal parti olan Kadet Partisi'ni destekleme kararı çıkmıştır. Kadet Partisi'nin desteklenmesinin ya da büyük bir partinin desteklenmesinin nedeni daha fazla Türk milletvekili çıkarma gayesinden dolayıdır. İttifak her ne kadar reel parti haline dönüşse de Rusya Türklerini örgütlemesi için çok fazla zamana ihtiyaç gerekmekteydi. Seçimin yaklaşması nedeniyle ikinci kongrenin hemen yapılması ihtiyacı duyulmuştur (Hablemitoğlu, 1997: 57). 23 Ocak günü yapılan toplantıda "İttifak'ın Nizamnamesi" okunarak kabul edilmiştir. Ayrıca, o gün seçim meselesi de karara bağlanmıştır; iç kesimlerde yer alan şehirlerde (Kazan, Perm, Orenburg, Ufa v.s.) milletvekili çıkarabilmek adına Kadet Partisi ile işbirliğine varılmıştır (Hablemitoğlu, 1997: 59, 69). İkinci kongrede üyelerin çoğunluğu Kadet partisine yakın olmakla birlikte Sosyal Demokratları ve Oktyabristleri (liberallerden kopan sağ kanat) az da olsa destekleyen delegasyona da rastlanmıştır (Kırımlı, 1996: 79). Üçüncü kongrenin toplanması düşüncesinin oluşması I. Duma'da meydana gelmiştir. Kongrenin resmî olarak yapılması için İçişleri Bakanlığı'na başvurulmuştur. Alınan izin ile 16 Ağustos 1906'da kongrenin ilk oturumunun gerçekleşmesi sağlanmıştır. Kongre tutanaklarına bakıldığında "solcu" nitelik taşıyan grubun muhalefeti oluşturduğu görülmektedir (Hablemitoğlu, 1997: 79). İttifakın bağımsız bir hat çizgisini oluşturamamasının nedeni, ittifakı oluşturan katılımcıların sınıfsal konumu ile alakalıdır. Açıktır ki ittifak temsilcileri Rusya'daki dinamiklerin farkında olup ona göre vaziyet almışlardır. Devrimci bir öznenin desteklenmesi demek, var olan düzen ile uzlaşamayacağı anlamına gelmektedir. İttifaktaki öznelere böyle bir gayelerinin olmaması sonucunda uzlaşmacı bir yaklaşım ile Kadetleri desteklemişlerdir.

İkinci kongrenin gerçekleştirilmesinin ardından Türk basınında harikulade gelişmeler yaşanmıştır. Peş peşe gazete ve dergilerin yayın hayatına girmesiyle Türkler arasındaki iletişim daha sağlıklı bir hal almıştır (Hablemitoğlu, 1997: 71). 1905 Devrimi'nin sosyalist yayına etkisi Tatarları da etkilemiştir. Sınıf mücadelesinin yükseldiği bu dönemde Gaspıralı, sosyalizmden etkilenen bir gence "Oğlum, senin tecrüben yok ve bu yüzden sen kelimeler karşısında çok tehlikeli¹ gösteriyorsun... Kültürsüz bir halk herhangi bir sanayiye sahip olamaz. Bugün bizim ödevimiz kültürümüzü yükseltmekten ibarettir." demiştir (Zenkovksy, 1971: 58). Tatarların çıkardıkları gazetelere bakıldığında hızlı bir şekilde büyüme gösteren *Vakit* gazetesi Orenburg'da, *Kazan Muhbiri* ise Kazan'da yayınlanmıştır. Bu gazeteler liberaller tarafından yayınlanmıştır. *Din ve Maişet* gazetesi muhafazakârlar tarafından, *Din ve Edel* ile *Nur* gazeteleri monarşizmi destekleyen aristokrat ve din adamlarını temsil etmişlerdir (Zenkovksy, 1971: 69-70). 1905-07 sürecinde, Tatar sosyalistleri olarak Ayaz İshaki'nin başını çektiği Fuat Tuktar ve A. Davletçin'in içinde olduğu ekip *Tanğ* gazetesini çıkarmış, kendilerine *Tanğcılar* denmiştir. Ağırlıklı olarak ticaret ve tarım ile uğraşan Tatarların arasında sosyal demokratların kuvvetli olmadığı bilinmektedir. Kazan'da sosyal demokrat propagandasını Hüseyin Yanaşef, Sadık Sagaef, İbrahim Aktiamof, Zarif Sadikof ve Galimjan Seifu yürütmüşlerdir. İçlerinden Hüseyin Yanaşef *Ural* isimli gazeteyi çıkarmış, lakin sadece otuz sayı yayımlandıktan sonra kapanmıştır. Bu gazete ekibine *Uralcılar* denmiş, zamanla büyüyerek Bolşevizm'e evrilmişlerdir (Zenkovksy, 1971: 81-82).

6. DEVLET DUMA'SINDA TÜRKLER

İlk Duma'nın toplanması 27 Nisan - 8 Temmuz 1906 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Müslüman İttifakı henüz toparlanma aşamasında iken bile ilk iki Duma'da etkili olmuştur. Duma'ya İdil-Ural, Türkistan, Kafkasya ve Kırım'dan 25 milletvekili girmiştir (Devlet, 2013: 175). Birinci Duma'da yer alacak Müslümanların daha önce ittifak oluşturmamaları nedeniyle en bilinen simalar Duma'da yer almıştır. Duma'daki gruplarda ağırlığın muhafazakâr (Çarist) camiaya karşı üstün olması sebebiyle Çarlık hükümetinin işine gelmemiş, böylece Duma'yı dağıtma gereği duymuştur. 8/21 Temmuz 1906 tarihli fermanı ile Duma feshedilmiştir (Kurat, 1966: 147). İkinci Duma, 20 Şubat ile 3 Haziran 1907 yılları arasında faaliyet göstermiştir. İkinci Duma seçimlerinde Müslümanlar otuz dokuz milletvekili ile katılım göstermişlerdir. Bu otuz dokuz milletvekilinden on sekizi resmî manada Kadet Partisi ile birleşmiş, on beşi Kadetler ile işbirliği yapmış, altısı ise İttifakla temasını keserek *Müslüman Hizmet Tayfası* adında solcu bir yapı oluşturmuşlardır. İşçi sınıfı temsilen ayrılan grubun *İttifakçılar* ile arasındaki ayrılığın nedeni siyasi tutumların farklılığından kaynaklanmaktadır; İttifakçılar, burjuvazi konumundaki Kadetlerle iş birliğinde olmuşlardır. Müslüman işçi milletvekilleri lakap olarak *Dumacılar* ismi ile anılmışlardır. İkinci Duma'nın dağılmasıyla kendileri de hızlı bir şekilde dağılarak

¹ Tehlikeli: bir şeyi çok isteme, o şey için can atma anlamına gelmektedir.

sosyal demokratlar ile ya da SR'cılarla birleşmişlerdir (Zenkovsky, 1971: 80-81). İkinci Duma'nın birinciye nazaran özelliği daha solcu yapıda olmasıdır. Bunun nedeni, ilk toplanan Duma'yı solcuların boykot etmiş olmasıdır. Özellikle Lenin'in etkisiyle ikinci Duma'ya sosyalistlerin katılımı büyük olmuştur; toplam 187 sosyalist katılım göstermiştir. Başbakan Stolipin tarafından tedbirler alınmıştır. Meclisin hükümete doğru çalışmasını sağlamak amacıyla yeni seçim kanunu hazırlanmış, bir yandan da Duma'nın dağıtılmasına karar verilmiştir (Kurat, 1966: 149).

7. AYAZ İSHAKİ VE TANĞCILAR

Ayaz İshaki, 1878 yılının 23 Şubat'ında dünyaya gelmiştir. Kazan şehrinin Çiştay ilçesine bağlı Yevşirme köyünde doğmuştur. İshaki'nin, küçüklüğünden itibaren girişken bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. 5 yaşına geldiğinde okuma – yazma öğrenir. 1890 yılına gelindiğinde Çiştay mektebinde öğrenimine başlar. Üç yıllık eğitiminin ardından 1893 yılında Kazan'da bulunan Kül Boyu medresesine geçiş yapar. İshaki, öğrenciliğini hareketli geçirmiştir; birçok medreselere gidip ilmî, dinî, tarihî, edebî konularda ders almayı sürdürmüştür. Bir yandan ders alırken tartışmalara da katılmıştır. İshaki, öğrencilik yıllarında *Tercüman* gazetesinin düzenli bir okuyucusudur (Kamaliev, 2009: 45-46). 1899 yılına gelindiğinde Kazan Uçitelskaya Şkola'sında (Öğretmen Okulu) eğitimine devam etmiştir. Buradan Rus dili öğretmeni olarak mezun olmasının ardından bir süre öğretmenlik yapmıştır (Şimşir, 2009: 237). Şkola'nın 4. sınıfında eğitim görürken İshaki, arkadaşları ile birlikte “şakirtlik” namında cemiyet kurarak *Terakki* gazetesini çıkartmıştır (Rami, 1979: 198). İshaki'nin edebiyata ilgisi ilk olarak Rus edebiyatı sayesinde olmuştur. Rus edebiyatının halkçı (narodnik) ve sosyalist yönlerini cazip bulmuştur. Bu ilgisini sonrasında eserlerine yansıtma ile birlikte birçok konuşması ve yazısında halkçılığın Rus edebiyatındaki etkilerine değinmiştir (Kanlıdere, 2019: 21-22). İshaki, üniversite okumak istese de ailesinin izin vermemesi nedeniyle okuyamamış, 1902 yılına gelindiğinde medresede öğretmen olarak çalışmaya başlamıştır. Kazan'da, öğrenci derneklerinde faaliyet yürütürken *Terakki* gazetesini çıkararak bir yandan görüşlerini beyan etme bir yandan da Tatar halkını aydınlatmayı amaç edinmiştir. 1903'te tekrardan üniversiteye girmeye yeltense de ailesini kıramayarak öğretmenliğe devam eder (Kamaliev, 2009: 46). İshaki, öğrencilik yıllarında devrimci hareketlere aktif olarak katılmıştır. 1902 yılında gizli bir şekilde İshaki'nin idaresinde *Hürriyet* dergisi neşredilmiştir (Şimşir, 2009: 237). Kazan'daki eğitim sırasında İshaki, arkadaşları ile birlikte *Hürriyet* isminde örgüt kurmuşlardır. Devamında gelişen dinamiklerin etkisiyle sosyalist akımdan etkilenerek SR'ların (Sosyalist Revolüsyoner) programını kendilerine uyarlayarak *Tanğcı* ismiyle bir parti kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir (Kanlıdere, 2019: 25). İshaki, o dönem yeni kurulmuş olan Çar aleyhtarı sosyalistlerin (SR'lar) düzenlemiş olduğu toplantılara sık sık katılmıştır. İshaki, toplantılara katılarak bir yandan Rusçasını geliştiriyor, öbür yandan Rusya'da olup bitenleri öğrenebiliyordu (Çağatay, 1979: 256). 1905 sürecini sevinçle karşılar. Örgütlenme toplantılarına katılır; lakin tutuklanma korkusundan aktif faaliyetten uzak kalmayı tercih eder. Aynı yıl 29 Ekim'de çıkmaya başlayan *Kazan Muhbiri* isimli gazetede yazması için teklif gelse de geri çevirir. Gazetenin yapısının kendisini tatmin etmemesinden dolayı *Tanğ* gazetesini çıkarmaya çalışır; lakin izin alamayınca *Hürriyet*'i çıkarmaya yeltenir, tekrardan izin alamayınca Putilyakov namına *Tanğ Yıldızı* gazetesini çıkarır. Bu gazete, sadece 5 ay çıkmasına karşın Çarlık rejimini ağır eleştirilere tutan bir çizgi izlemiştir. İshaki, 1906 yılının 16 – 21 Ağustos'unda düzenlenen Rusya Müslümanlarının üçüncü kongresine katılır. Konuşmaların ardından söz alarak toplantıların yapılma imkânının 1905 devrimi ile mümkün olduğunu, devrimin bedel ödenerek yapıldığını, devrim ve hürriyet mücadelesinin hâlâ devam ettiğini belirtir. Duma hakkında ise “Yeter artık, biz zenginlerin şarkısını söyleyemeyiz.” diyerek emekçi sınıfları korumanın önemine vurgu yapar. “Duma'da sadece zenginler olursa, onlar daima halkın kanını emmelerini kolaylaştıracak kanunlar yapar” der. Ermeni ve Azerbaycan halklarının arasındaki husumete Çarlık hükümetinin sebep olduğunu belirtir. Yukarıda belirtilenleri basında, mitinglerde ve toplantılarda tekrarlar. Dikkatleri üstüne çeken İshaki, 30 Ekim 1906 tarihinde Kazan'da tutuklanarak hapse gönderilir. Burada iki ay müddetince hapiste kalır. Mahkûmlara karşı yapılan işkenceleri gözlemleyerek burada *Zindan* adlı romanını kaleme alır. Otobiyografik özellik taşıyan bu romanını hapishaneden çıkmasıyla birlikte basılı hale dönüştürür. Hapishanenin ardından siyasi faaliyetlerine devam eden İshaki, tekrar tutuklanarak 1907'nin Ekim'inde üç yıla mahkûm olur ve sürgüne gönderilir. İshaki'nin 1905 – 1907 süreci siyasi faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönemdir. Bu aralıkta ürettiği edebî, gazete ve siyaset yazıları birbiriyle bütünsellik taşımaktadır. *Tanğ Yıldızı*'nin kapanmasıyla İshaki, 1907'nin Nisan – Ağustos aylarında neşredilen *Tavış* (Söz) gazetesinde yazılarını sürdürür (Kamaliev, 2009: 48-49).

İshaki'nin hayatının *Tanğ Yıldızı*'ni çıkarttığı döneme kadarki süreci bu şekilde özetlenebilir. İshaki'nin yaşamından kesitlere yer verilmesinin nedeni, İshaki'nin geçirdiği dönüşümü görmenin yanı sıra, *Tanğcılar*'ın oluşumunu anlamlandırmak üzerinedir. Ayaz İshaki, şkolada eğitim görürken devrimci fikirler ile tanışmıştır. Burada narodnizm ve sosyalizm ile tanışması sonucunda 1905 devriminin getirdiği devrimci dalga nedeniyle *Tanğ Yıldızı*'ni çıkartma gereği duymuştur. Devrim öncesinde de İshaki aktif politik yaşamını sürdürmektedir. *Tanğ Yıldızı* çıkmadan önce İshaki'nin oluşturduğu bir grup bulunmaktadır; bu yapılanma bazı kaynaklarda "İshakiciler", "solcular", "solcu öğrenciler", "sosyalistler" olarak geçmektedir. Bazı kaynaklarda ise *Tanğcılar* olarak geçmektedir, lakin resmî manada *Tanğcı Parti* ve *Tanğ Yıldızı*'nin çıkmaması sebebiyle bu şekilde adlandırılması konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.

İshaki, 15 Ağustos 1905 tarihinde sosyalist görüşlü arkadaşlarıyla Rusya Müslümanları İttifakının Nijni – Novgorod yakınlarında olan ilk kongresine katılmışlardır (Kanlıdere, 2019: 23). Bu arkadaş kitlesi, *Tanğcı Parti* mensupları olarak bilinmektedir. Ayaz İshaki, anılarında bu şekilde anmaktadır. O dönem *Tanğ Yıldızı*'nin yayın faaliyetine geçmemesi nedeniyle Kanlıdere *şkolnikler* (öğrenciler) olarak adlandırmayı yeğlemektedir. Burada, İshaki'nin anılarından hareketle *Tanğcı* olarak adlandırmaya devam edilecektir. Birinci kongrenin gerçekleşmesi için yapılan hazırlıkta Mayıs ayında Kazan şehrinin yakınlarındaki Çiştay'daki Kemalov'un düğününden yararlanılmıştır. Hazırlığın öncülüğünü yapanlar Ayaz İshaki, Abdurrahman Devletşin, Fuat Tuktar, Hüseyin ve Hatice Yamaş, Şakir Muhammedyar, Hüseyin Abuzer, Hüseyinov, Seyfitdinov ve diğerlerinin olduğu gruptur. Bu isimler *Tanğcılar*'ın kemik kadrosunu oluşturmuşlardır (Devletşin, 1979: 24). Kongredeki yaşlı ve kıdemli olarak tabir edilebilecek kitlenin baskılarına rağmen *Tanğcılar* toplantıya katılarak görüşlerini beyan etmişlerdir. Kurultayın üyelerinin *Tanğcılar*'ı istememelerindeki asıl neden gereksiz konuşmaların ortaya çıkmaması gereğinden dolayıdır (Kanlıdere, 2019: 24). *Tanğcılar*'ın İttifak'ın amaçladığı düşüncelerle uyuşmadığı, amaçlarını yeterli bulmadığı görülmektedir. *Tanğcılar* devrimci – sosyalistlerin görüşlerini paylaştıkları gibi, bunun yanı sıra Çarlığın devrilmesini, toprağın köylülere, fabrikaların da işçilere devredilmesini istemiştir. *Tanğcılar*, İttifak'ı siyasi bir organizasyon olarak görmeyi reddedip İttifak'ın Müslüman halkların teşkilatı olarak kalmasını teklif etmiştir. *Tanğcılar*, mücadelenin sınıf siyaseti ekseninde yürütülmesini, buna uygun parti ile hareket edilmesini savunmuşlardır (Devletşin, 1979: 25). Her iki oluşum da Müslümanların yaşadığı şehirlere özerkliğin verilmesinin yanında Rusların ele geçirdiği toprakları iadesi gereği üzerine anlaşmalarına rağmen *Tanğcı Parti*'nin öne çıkardığı yaklaşım olan Rusya'da demokratik sosyalizmin tesis edilmesine dair konuda anlaşamamışlardır (Kamaliev, 2009: 151).

Rusya Müslümanlarının ilk sosyalist partisi *Tanğcılardan* önce *Brek* (Birlik) Partisi olmuştur. Partinin faaliyeti 1906 yılının sonlarına doğru devam etmiştir. Brek Partisi, ilk olarak *Azat* (Hürriyet) ve *Azat Halk* (Hür Halk) gazetelerini çıkarmıştır. Brek Partisi'nin düşünce biçimi *Tanğcılarla* benzerlik göstermiştir. Rorlich'e göre Ayaz İshaki ve Fuat Tuktar da partinin kurucuları arasında yer almıştır (Rorlich, 1984: 10). 1905 yılı, Rusya'nın çalkalanmakta olduğu bir yıl olmuştur. Bu yılın son çeyreğine doğru Yusuf Akçura'nın kurmakta olduğu *Kazan Muhbiri* isimli gazete yayın izni almasının ardından yapılan toplantıya Ayaz İshaki de davet edilmiştir. Davete katılanlar arasında Fuat Tuktar da bulunmaktadır. Akçura, yazı kadrosunda görmek istediği İshaki'ye teklif götürür; lakin İshaki, gazetenin izlediği çizgiyi "çok sağ" perspektifte görmektedir. Ayrıca İshaki, yazdıklarına çok fazla müdahale edilmesinden pek haz etmemektedir (Kanlıdere, 2019: 24). Bundan ötürü arkadaşları ile birlikte başka bir gazete çıkarmayı kararlaştırmıştır. İshaki, o zamanlar polis tarafından aranması nedeniyle *Tanğ* gazetesini çıkarmak için izin alması mümkün olamazdı. Arkadaşı olan Fuat Tuktar'ın izin alma çabaları da sekteye uğrayınca *Hürriyet* ismi ile gazete kurulması için başka birinin adıyla başvuruda bulunulsa da bu sefer izin istenen kişinin redaktörlük hakkının olmadığı bahanesiyle başvuru reddedilmiştir. Sonunda, Ali Efendi Potilakov namına *Tanğ Yıldızı* ismiyle gazete izni alınmıştır. Gazetenin ilk nüshası 18 Mayıs 1906'da yayınlanmıştır (Rami, 1979: 202). *Tanğ*'ın çıkması Tatar basınında yankı uyandırmıştır. Bunun nedeni, gazeteyi çıkaranların Çar düşmanı olarak tanınmış gençlerden oluşmasındandır. *Tanğ*'ın çizgisi o dönemin yayınlarından çok farklıdır. *Tanğ*, Rusya'daki siyasi durum ile dönemin siyasetinin aşılardan rahata kavuşulamayacağı fikrini taşımıştır. *Tanğ*, Çarlık'ın yıkılması için Tatar kuvvetlerinin de katılımının önemini vurgulamıştır. *Tanğ*'ın yazarları "tartış" yolunda

¹ Tartış, Tatarca'da münakaşa etmek, atışmada bulunmak anlamına gelmektedir.

ilerlemişlerdir (İshaki, 1979: 226). Artık Tatarların arasında gelişen cedidcilik – kadimcilik saflaşmalarında üçüncü seçenek olarak *Tanğcılar* yerini almıştır. *Tanğ Yıldızı* gazetesi etrafında örgütlenmeye başlayan ilerici görüşlü, eğitilmiş insanlar cedidciliğin getirdiği yaklaşımları reddetmemekle birlikte yetersiz bulmuşlardır. *Tanğcılar*, daha ilerlemeci bir yaklaşım taraftarı olmalarının yanı sıra daha hızlı ve daha devrimsel bir değişimden yanadırlar (Kanlıdere, 2019: 25). *Tanğ* çıkmadan önce teşkilatlanmış bir yapı bulunmaktaydı. Hatta gizli şekilde faaliyet yürüten bir matbaalarının olduğu bilinmektedir. *Tanğcılar*'ın camiasını Fuat Tuktar, Ayaz İshaki, Şakir Muhammediyar, Hüseyin Abuzerler ile Sait Remi oluşturmuştur. Bu camianın dışında, çeperlerindeki arkadaşlarının onlarca olduğu bilinmektedir. *Tanğcılar*'ın sayısının artmasıyla takip etmekte olan polislerin sayısı da artmıştır. Ekim Manifestosu'nun önemini halka anlatmakta olan İshaki'nin yaklaşımı polislerin dikkatini çekmiş, onu takip etmişlerdir. Bundan ötürü kendisi kaçmak mecburiyetinde kalarak Kazan'da gizli bir şekilde bulunmuştur. *Tanğ* girişimi değerlendirildiğinde kendisi ne yazarı ne de yayımcısı olarak gösterilememiştir (İshaki, 1979: 228).

İkinci Müslüman Kongresi esnasında İshaki kaçak olarak kongrenin yapılacağı Mekerce'ye giderek orada *Tanğ* satışını yaparak abone toplamaya çalışmıştır. *Tanğcılar* kongreye katılarak sol kanadı temsilen orada bulunmuşlardır. *Tanğcılar*, Müslüman İttifakı'nın Kadetlere desteğini tartışmaya açmıştır. Kongreye katılanların çoğu Kadetleri savunurken *Tanğcılar* kendi fikirlerini beyan etmişlerdir. Kongrenin ardından İshaki, sahte pasaportu ile barınacak bir yer bulmaya çalışırken türlü yerlerde yatıp kalkmış, bir gün Sait Remi'nin odasında konaklarken polis baskınına uğrayarak kendisini polis dairesine götürmüşlerdir. Sait Remi ile İshaki birlikte götürülmüş, Remi'nin eline gazetenin kapatılması emri verilip serbest bırakılmıştır. İshaki ise hapse atılmış, 4-5 gün müddetince hapiste tutularak Kazan'dan uzaklaştırılarak köyüne sürülmüştür (İshaki, 1979: 228).

1905 devriminin ardından gazetenin çıkarılma izni valiliğe verilmiştir. Valilik, iki ay içerisinde dilekçeyi değerlendirerek izin vermek ya da delil göstererek dilekçedeki talebi geri çevirmek zorundadır. Gazetenin ilk yazarı ve yayımcısı olarak Zakir Efendi Tahiri adında *Tanğcılar*'ın bir mensubu gösterilmiştir. İki ayın ardından dilekçenin geri çevrilmesiyle başka birisinin bulunması gerekmiştir. *Tanğcılar*'dan olan Abdurrahman Devletşin, yayınevi kurucusu olan eniştesi Ali Potilakov'un muvafakatını almıştır. Potilakov adına *Tanğ Yıldızı* gazetesinin çıkarılması için dilekçe verilmiştir. İshaki, gazetenin neden *Tanğ Yıldızı* olduğunu açıklarken ilk girişimdeki addan ayrılmamak adına bu ismi verdiklerini söylemiştir. Gazetenin yayınlanma iznini alan *Tanğcılar*, iki ay sonra gelen iznin ardından matbaa bulmakta zorlanmışlardır. Bunun nedeni, daha önce Kazan'da yayınlanmaya başlayan üç gazetenin matbaalara girerek yerleşmelerinden dolayıdır. Bir şekilde açıktan bir yazıhane tutulması imkânı bulunmamaktadır. İshaki, o zamanlar başyazar olmasına karşın pasaportunun sahte olması sebebiyle her yere girip çıkabilen bir konumda olamamıştır. *Tanğcılar*'ın gizli idaresinin olduğu yer Kaban Gölü civarında olan Fuat Tuktar'ın odasıdır. *Tanğcılar*, her gün bu odada toplanarak makaleler hazırlıyor, makaleler üzerine konuşuyorlardı. Bu odanın bir özelliği bulunmaktadır, o da iki sokağa çıkan bir avluda bulunması sebebiyle gerektiği zaman kaçma kolaylığını barındırmasıdır. *Tanğcılar* bu durumdan sık sık yararlanmak durumunda kalmışlardır. *Tanğ Yıldızı*, yayınlanmaya başlamasının ardından çok okunan bir gazete konumuna gelmiştir. Yayınlanan makalelerin dili keskin ve yıkıcıdır. Bu durum sayesinde gazete hem dost hem de düşmanın okuduğu bir gazete formatına bürünmüştür (İshaki, 1979: 228). Gazetenin yazar kadrosunda Ayaz İshaki'nin isminin bulunmamasına karşın gazetenin başyazarı kendisidir (Kanlıdere, 2019: 25). Gazetenin künyesindeki yazar bölümünde başkasının ismini mi kullandığı yoksa müstear isimle mi yazdığı konusunda bilgi sahibi değiliz. Lakin kendisinin kullandığı dilin gayet iğneleyici ve keskin olduğu bilinmektedir. Gazetenin çıkışının ardından tirajı günden günde artmıştır. Bunun nedeni, hem devrimin meydana gelmesi hem gençlere cazip gelmesinin yanı sıra Rusya Türkleri'ndeki kimlik arayışı ile alakalıdır.

İshaki'nin gazetede her ne kadar istediklerini yazabilse de doya doya yazamadığı söylenir. Gazete altmışıncı sayısı çıktıktan sonra İshaki 30 Ekim tarihinde tutuklanmıştır. Tutuklanmanın kısa sürmesiyle kendisi ailesinin bulunduğu köye sürülmüştür. Sürüldüğü yerde de bir iki kere tutuklanmıştır (Rami, 1979: 202). 1906 yılında, Rusya'da 300 yıllık sürecinde ilk kez genel seçimler yapılmıştır. Rusya'da artık mutlak monarşi yerine meşruti monarşi sistemine geçilmiştir. Seçimlere "*Tanğcı Parti*" ile "Müslüman İttifakı" Tatarlar adına katılmışlardır. Akış'a göre ilk Duma seçimlerinde 38 Müslüman milletvekili meclise girmiştir. Devlet'e göre ise Müslüman milletvekillerinin sayısı 25'tir (Akış, 1979:

301; Devlet, 2013: 175). Çarlık rejimi, ilk meclisi dağıtarak yeniden seçim yapılmıştır. İkinci seçimler öncesinde toplanan Müslüman Kongresi'nde *Tanğcılar*'ın Rusya'da demokratik sosyalizme geçilmesi teklifi "İttifak" tarafından reddedilmiştir. Akış'a göre İkinci Duma'da Müslümanlar 45 milletvekili çıkarmıştır. *Tanğcı Parti* 14, İttifak ise 31 milletvekilinden ibaret grup kurmuşlardır. Devlet'e göre ise Müslümanların milletvekili sayısı 35'tir (Akış, 1979: 301; Devlet, 2013: 176). Lakin Başbakan Stolipin, İkinci Duma'yı dağıtmıştır. Meclisin dağılması ile *Tanğcılar*'ın durumu oldukça güçleşmiştir (Akış, 1979: 301). Bu sürede *Tanğcılar* yayın organlarını durdurmaya zorlanmıştır. *Tanğcılar*, oluşan duruma karşın gazetenin başyazarı olarak bir mezarıcıyı atamışlardır. Bu şekilde gazete bir süre daha polislin gözünden uzak devam etmiştir. Lakin mezarıcının vefatının ardından *Tanğcılar*'ın haberinin olmaması sebebiyle bu durumun polislerce bilinmesiyle gazete kapatılmıştır. *Tanğcılar*, bu sefer de gizli bir matbaa kurarak gazeteyi yaşatmaya çalışmışlardır (Akış, 1979: 302).

III. Rusya Müslümanları Kongresi, 16 – 20 Ağustos 1906 tarihleri arasında Nijni – Novgorod'da toplanmıştır. Yapılan toplantıya *Tanğcılar* ağırlığını koymuşlardır. İsmail Gaspıralı ve Yusuf Akçura'nın önderliğindeki Rusya Müslümanları İttifakına karşı cephe almışlardır. Kongreye, Yusuf Akçura ile Ayaz İshaki'nin tartışmaları damga vurmuştur. Ayaz İshaki'nin yaklaşımı İttifak Partisi'ne herkesin toplanamayacağı üzerine olmuştur; bunun nedeni, Rusya Müslümanları içerisindeki sınıflaşmadan kaynaklanmaktadır: *zengini, fakiri, köylüsü, işçisi, toprak sahibinin tek bir yerde konumlanması iktisadi anlamda çelişki yaratmaktadır*. Bu durum da farklı sınıfları oluşturan Rusya Müslümanlarının tek bir partide yer almasını engellemektedir. Kongreye ayrıca Fuat Tuktar da katılmıştır (Kanlıdere, 2019: 26). İkinci Duma zamanı geldiğinde *Tanğcılar* tarafından halkın İshaki'yi seçmek istediklerine dair duyum alan polis, İshaki'yi seçtirmemek adına evini basmıştır. Evin altını üstüne getirerek, uydurma bir siyasi suç ithamıyla İshaki'yi hapishaneye yollamıştır. İshaki, ilçesinde seçilmesine rağmen "hükümlü" olduğu gerekçesiyle seçim hakkını yitirmiştir. Bir diğer *Tanğcı* olan Fuat Tuktar ise il ve ilçe seçimlerinden geçmiştir. Fakat Tuktar'a da bir bahane bulunarak vilayet seçimlerine katılmasına engel olunmuştur (İshaki, 1979: 228). İshaki, Duma'da Müslüman milletvekilleri ile temasta bulunarak onları ideolojik manada etkilemeye çalışmıştır. II. Duma'da İshaki'nin yardımıyla Tatar öğretmen olan Kelimullah Hasanov'un başını çektiği "Müslüman Hizmet Tayfası" kurulmuştur. Bu grubun talebi toprakların köylülere devredilmesi yönünde olmuştur (Devletşin, 1979: 26).

Tanğ Yıldızı benimsediği çizgiden dolayı sansürün izlediği, incelediği bir gazete olmuştur. Gazete, çıkabildiği 63 sayı müddetince toplamda 9 sayısına polisler tarafınca el konulmuştur. Görevli yazar konumunda olan Sait Remi ise mahkemeye verilmiştir. İshaki, tutuklu olduğu sürece *Tanğcılar*, Hüseyin Abuzer adına alınan izin ile *Tanğ* dergisini çıkarmaya başlamışlardır. Lakin hükümet, o yayını da ilk sayısından durdurmuştur. İshaki, iki ay sonra hapisten çıkarak Kazan'a gitmiştir (İshaki, 1979: 228).

Tanğcılar'ın taleplerine bakıldığında köklü bir değişimi içermekteydi. Sadece Ruslara değil, Rus olmayan milletlere de geniş bir özgürlük talebinde bulunmaktaydılar. Bütün milletlerin ve halkların eşit olmasının yanı sıra kadın – erkek eşitliğinin esas alındığı özgür bir toplumun gerekliliğini savunmuşlardır. Tatarların açısından *Tanğcılar*'ın talebi dinî – millî özerkliğin olması, devletin okullara müdahale etmemesi, zorla Hristiyanlaştırılmaya son verilmesi ve Tatar ve Başkurtların Çarlık hükümetince el konulan topraklarının iade edilmesi gibi taleplerde bulunmuşlardır (Kanlıdere, 2019: 25-26). *Tanğcılar*'ın Marksizm, proletarya diktatörlüğü ve enternasyonalizm ilkelerini kesinlikle ret ettiği bilinmektedir (Akış, 1979: 300).

Tüm bu süreçte aktif olarak siyasette yer alan Ayaz İshaki'nin kısa bir süre sosyalizmi benimsediği, fakat sosyalizmi savunurken de onun asıl maksadının Tatar toplumunun, en azından Çarlık Rusyası'nın baskılarından kurtarılması olduğu gözlenir. Kamalievaya göre Ayaz İshaki'nin siyasi mücadelesinin temelinde önce Tatar halkının sonra da tüm insanlığın eşit, özgür ve müreffeh bir yaşama kavuşması isteği vardır. Sosyalizmi de bu amaca uygun bir ideoloji olarak gören Ayaz İshaki heyecanlanmış, bu ideolojinin gerçekleşmesi için bir müddet çalışmıştır. Fakat sosyalizm adı altında gelen rejimin daha baskıcı, daha ezici, temel hak ve özgürlükleri daha çok yok edici bir sistem olduğunu görünce yaptığı yanlış anlamıştır. Kamalievaya göre onu sosyalizme yönelten temel faktör, Tatar halkının daha özgür, daha bağımsız ve daha kalkınmış bir seviyeye ulaşması idealidir. Kamalievaya, Ayaz İshaki'nin bundan dolayı milliyetçiliğe doğru evrildiğini düşünmektedir (Kamalievaya, 2009: 152).

SONUÇ

Kazan Türkleri, Rusların hâkimiyetine girdikleri andan itibaren azınlık konumuna düşmüşlerdir. Rusların hâkim konuma gelmeleri nedeniyle Kazan Türkleri'nin diğer Türk – Müslüman toplumları ile irtibatı sekteye uğramıştır. Ruslaştırma uygulamaları hasebiyle milli kimliklerinin zarar göreceği endişesiyle içlerine kapanmayı tercih etmiş, Ruslarla ve hatta dünyayla büyük oranda ilişkilerini en aza indirmişlerdir. Kazan Türkleri, 1905 Devrimine kadarki sürece kadar kendilerini var edebilmek için dine (İslama) sarılmış, kültürlerini tamamıyla dinî değerler üzerinden inşa ederek koruyup geliştirmişlerdir. Çarlık Rusyası, zamanla sınırlarını genişlettikçe coğrafyada yaşamakta olan diğer azınlıkları yönetebilmek amacıyla Ruslaştırma siyaseti izlemişlerdir. Ruslaştırma siyasetine bakıldığında Hristiyanlığın tercih edilmesi, Ruslaştırmanın ilk ve en önemli adımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ruslaştırma, azınlıkları Rus toplumu içerisine entegre ederek kolaylıkla yönetebilmenin yoludur. Hristiyanlığın tercih edilip Rus düşüncesinin benimsenmesi sonucunda birçok haklara kavuşulmasına rağmen Kazan Türkleri, büyük çoğunlukla Ruslaştırma siyasetine karşı koyarak kültürlerini muhafaza etme yoluna gitmişlerdir.

Kazan Türkleri'nin Ruslar ile eşit haklara sahip olmaması hayatın her noktasına sirayet etmiştir. Eğitimin tamamen dinî değerlere dayalı olması, zamanla bazı kesimler tarafından Kazan Türkleri'nin yerinde saydığı düşüncesini doğurmuş, bunun ardından reform düşüncesinin yayılması nedeniyle yenilikçilik-gelenekçilik ayrımı meydana gelmiştir. Oluşan ayırımdan doğan gerilim Rusya'daki gelişmelerden etkilenecek Kazan Türkleri arasındaki tartışmaları derinleştirmiştir. Bu tartışmalarda yenilikçilerin taraftarlarının daha fazla olduğu görülmüştür. Reform – ilerleme düşüncesi salt olarak Kazan Türkleri arasında gelişim göstermeyip Rusya'da yaşayan diğer Müslüman halkları da etkilemesi sonucunda Rusya Müslümanlarının kendilerini temsil etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Rusya'da gelişen reform hareketlerinin kısmen Türkleri de etkilemesi sonucunda temsil etme fikri canlılığını korusa da ancak 1905 devriminin getirdiği özgürlük ortamında kongreler düzenlenebilmiştir. Kongrelere öncülük eden temsilcilere bakıldığında varlıklı, burjuva sınıfına ait kişilerden oluştuğu söylenebilir. Bu durum, bir yandan kararların içeriğini belirlemiş, bir yandan da izlenecek siyasetin burjuva sınıfının çıkarlarına dönük olacağını göstermiştir.

17. yüzyılın ortasından itibaren Rusya'da gelişmekte olan halkçı – devrimci hareketlerin serpilip gelişmesi, Kazan Türkleri içerisindeki reformcu düşüncüyü savunanları da etkilemiştir. Bu kişilerden en önemlisi olarak Ayaz İshaki karşımıza çıkmaktadır. İshaki, öğrenciliği zamanında devrimci düşünceden etkilenmesi sonucunda sosyalizmi benimsemiş, bunun için çalışmalar yürütmüştür. 1905 devriminin getirdiği özgürlük ortamında İshaki, başından beri yanlış yolda ilerlediklerini düşündüğü ittifakçılara karşı sol değerleri yükseltmeye arkadaşları ile birlikte gayret etmiştir. Bunun sonucunda Kazanlılarda ortaya çıkan cedidcilik – kadimcilik ayrımına üçüncü seçenek olarak İshaki'nin arkadaşları ile kurmuş olduğu *Tanğcılık* karşımıza çıkmaktadır. İshaki'nin öncülük ettiği *Tanğcılar* ekibinin yayını olarak *Tanğ Yıldızı*, İttifak katılımcılarının çıkarmış oldukları yayınlara nazaran farklı bir konum olarak emekçi sınıfların sesi olmaya çalışmıştır. İshaki ve *Tanğcılar*, hem Duma'da hem de çıkarmış oldukları yayın ile sosyalizmin sesini yükseltme çabalarına girişmelerine karşın dönemin Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi gibi Marksizm'den beslenmemiş, daha çok devrimci demokrasi çerçevesinde bir siyaset izlemeye çalışmışlardır. *Tanğcılar*'ın köklü değişim taleplerinin sistem içerisinde çözülecek sorunları barındırması teorik içerikten yoksun olduklarını göstermektedir. İshaki'nin öğrenciliğinde halkçı edebiyat ve düşüncelerini benimsemesi ve SR'lar ile temasa geçmesi sonucunda *Tanğcılar*'ın siyasi çizgisi oluşmuştur. Marksizm, enternasyonalizm gibi derin teorik unsurların reddedilmesi narodnik düşünceden etkilendiklerinin göstergesi olmakla birlikte Marksizm üzerine yoğunlaşmadıklarını da göstermektedir. Elimizde *Tanğcı* ekipte üyelerden herhangi birinin Marksizm üzerine düşüncelerini belirten, Marksizm üzerine okuma yaptıklarını gösteren bir metin bulunmamaktadır. Lakin açıktır ki *Tanğcılar*, Kazan Türkleri'nin ve Rusya'daki diğer azınlıkların durumunun farkında olarak sistem içerisinde köklü bir değişimin gerçekleşmesi için mücadele etmişlerdir. Bunun içindir ki devrimci bir perspektifle siyaset yürüterek hem Kazanlıları hem de diğer milletlerin eşitliği için taleplerde

Etik Beyan: Bu çalışmada etik beyanı gerektirecek herhangi bir uygulama kullanılmamıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı % 100'dür.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: A permission from an ethics committee is not needed for this study. In case of detection of a contrary situation, Beykent University Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s) of the study

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 100%

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors

KAYNAKÇA

- Akış, A. (1979). Anılar (1885 - 1919, Anlatan: Ayaz İshaki). Tahir Çağatay ve Ali Akış (ed.), *Muhammed Ayaz İshaki hayatı ve faaliyeti (100. doğum yılı dolayısıyla)* içinde (s. 295-305). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Çağatay, S. (1979). Muhammed Ayaz İshaki. Tahir Çağatay ve Ali Akış (ed.), *Muhammed Ayaz İshaki hayatı ve faaliyeti (100. doğum yılı dolayısıyla)* içinde (s. 255-294). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Çalışkan, Ü. (2016). Kadet Partisi'nde (Anayasal Demokrat Partisi) iki farklı millet ve milliyetçilik anlayışı, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 26(2), 133-153.
- Devlet, N. (2013). Rusya İmparatorluğunda değişimler. Nadir Devlet ve Nesrin Sarıahmetoğlu (ed.), *Rusya Tarihi* içinde (s.132-162). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Devletşin, T. (1979). Türklerin birliği ve hürriyeti uğrunda yorulmak bilmeyen savaşçı. Tahir Çağatay ve Ali Akış (ed.), *Muhammed Ayaz İshaki hayatı ve faaliyeti (100. doğum yılı dolayısıyla)* içinde (s. 23-34). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Hablemitoğlu, N. (1997). *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hosking, G. (2015). *Rusya ve Ruslar*. Kezban Acar (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İshaki, A. (1979). Gazetecilik işinde 25 yıl. Tahir Çağatay ve Ali Akış (ed.), *Muhammed Ayaz İshaki hayatı ve faaliyeti (100. doğum yılı dolayısıyla)* içinde (s. 226-252). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Kamalieva, A. (2009). *Romantik milliyetçi Ayaz İshaki*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kanlıdere, A. (2019). Sosyalizmden Türkçülüğe Kazanlı Ayaz İshaki. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kırımlı, H. (1996). *Kırım Tatarlarında millî kimlik ve millî hareketler (1905-1916)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurat, N. A. (1966). Kazan Türkleri'nin medeni uyanış devri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 24(3-4), 94-195.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya tarihi başlangıçtan 1917'ye kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Rami, S. (1979). Medrese hayatı. Tahir Çağatay ve Ali Akış (ed.), *Muhammed Ayaz İshaki hayatı ve faaliyeti (100. doğum yılı dolayısıyla)* içinde (s. 195-202). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Rorlich, A. A. (1984). *Komünist idaresinde Volga-Ural Müslümanları*. Ahmet E. Uysal (Çev.). Ankara: ODTÜ Asya-Afrika Araştırma Grubu Yayınları.
- Sarıahmetoğlu, N. (2013). Moskova Knezliğinin yükselişi. Nadir Devlet ve Nesrin Sarıahmetoğlu (ed.), *Rusya Tarihi* içinde (s. 65-97). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şimşir, S. (2009). *Dünden yarına Türkistan'da Türkler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. Taymas,
- A. B. (1986). *Kazan Türkleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Türkoğlu, İ. (2002). Kazan hanlığı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25, 136-138.
- Türkyılmaz, S. (2014). Usul-i cedit Türkçe öğretim kitapları ve İsmail Gaspiralı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 47-78.
- Uydu Yücel, M. (2015). *Rusya tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Zenkovsky, S. (1971). *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*. İzzet Kantemir (Çev.). İstanbul: Üçdal Neşriyat.

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
BEYKENT UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

YAYIN POLİTİKASI

Dergi Yönetim Kurulu, maddeler halinde verilen etik sorumlulukların bilinciyle hareket etmektedir.

1. Yılda iki sayı (Haziran, Aralık) ile elektronik ortamda yayın yapan Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi açık erişimli (Open Access) olarak TÜBİTAK Dergi-Park Akademik Sistemi tarafından tümü ile ücretsiz şekilde yayınlanmaktadır. Yayın Kurulu ve Editör kararı olması durumunda mevcut sayılara ek özel sayı da yayınlanabilmektedir.

2. Dergiye makale gönderim işlemini tamamlayan yazarların çalışmaları, öncelikle editör ve yayın kurulu tarafından gerçekleştirilecek ilk değerlendirme sonucunda yayın ilkelerine uygunluğu olması durumunda (en az 2) hakemlere gönderilmektedir.

3. Yazar/yazarlar dergi sistemine yüklemiş oldukları makalelerini kabul öncesinde geri çekme hakkına sahiptir.

4. Hakem değerlendirme sürecinde çifte körleme tekniği kullanılması nedeniyle tüm süreçlerde yazar/yazarlar ve hakemlere ait kimlikler saklı tutulmaktadır.

5. Hakemlerin gönderilen çalışmaları değerlendirme süreçleri 30 gün olmakla birlikte, gerekli hallerde süreç 15 gün daha uzatılabilmektedir.

6. Hakem değerlendirme sürecinde yazardan talep edilen gerekli düzeltmelerin yapılarak, en geç 15 gün içerisinde dergi sistemine yüklenmesi gerekmektedir.

7. Düzeltme işleminin yazar/yazarlar tarafından gerçekleştirilip sisteme yüklenmesini takiben, yazı tekrar hakeme gönderilerek değerlendirmesi alınmaktadır.

8. Değerlendirme sonucunda olumlu bulunan makaleler dergi yönetiminin de onayı sonucunda yayınlanmaktadır.

Makale başvurusunda bulunmayı düşünen yazar/yazarlar için Dergi Yönergesi'ne Yazım Kuralları sekmesinde yer verilmiştir. Ayrıca dergimiz makale yazarlarından makaleleri için hakem önerileri kabul etmemektedir.

Bahsedilen etik kurallar dışında kalan bir durum, içerik veya davranışla karşılaşmanız (erken görünümdeki ya da yayımlanmış bir makale) durumunda, lütfen sosyalbilimlerdergi@beykent.edu.tr adresiyle e-posta aracılığıyla iletişime geçiniz.

YAZIM KURALLARI

Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilecek makalelerde yazarların aşağıda belirtilmiş olan yazım ilke ve kurallarına uymaları gerekmektedir. Belirtilen ilke ve kurallara uygun olarak hazırlanmayan makaleler değerlendirme sürecine alınmayabilir ya da bu sürecin herhangi bir aşamasında değerlendirme dışında bırakılabilir.

Word formatı, derginin basım formatıdır. Hazırlanan makalelerin bu formata uygun olarak hazırlanmasından sonra sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Makaleyi dergiye ilk yüklemenizde kör hakemlik uygulaması nedeniyle yazar ve kurum bilgileri kısmının boş bırakılarak sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Makale dosyasının adını makale ismi ile kaydederek göndermeniz önem arz etmektedir. Makalenin herhangi bir kısmında yazar isimlerini ve kurumlarını gösterecek bilgi kalmamış olmasına dikkat edilmelidir.

Makale gönderme sürecinde "[Telif Hakkı Sözleşmesi](#)" ile çalışma ve yazarlara ait bilgilerin yer aldığı "[Başlık Sayfası](#)" isimli bir dosya hazırlanarak makale dosyasından ayrı olarak sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

Başlık için notlar:

Makalenin adının Türkçe ve İngilizce olarak belirtilmesi gerekmektedir.

Makale başlığının 20 kelimedenden daha fazla olmamasına özen gösterilmelidir.

Makalenin Türkçe ve İngilizce başlıkları 14 punto olarak düzenlenmelidir.

Makalenin Türkçe başlığı makalenin ilk sayfasında, özetten önce ve iki yana yaslı olarak verilmelidir.

Makalenin İngilizce başlığının makalenin ilk sayfasında, Türkçe başlıktan hemen sonra ve iki yana yaslı olarak verilmesi gerekmektedir. Başlık yazımında tek satır aralığı, öncesi 6 nk, sonrasında 6 nk boşluk bulunmalıdır. Türkçe ve İngilizce başlıkların "ilk harfler büyük" olacak şekilde verilmesi gerekmektedir.

Öz/Abstract için notlar:

Öz ve Abstract metinleri, belirtilen temel unsurlar kapsamında en az 150, en fazla 250 kelime olmak üzere hazırlanmalıdır. Anahtar kelime sayısı en az 3, en fazla 5 olmalıdır.

Yazı tipi Times New Roman ve 9 punto olmalıdır. Öz ve Abstract içindeki temel unsur başlıkları örnek tabloda gösterildiği gibi kalın, yazı tipi bold olmalıdır.

Öz ve Abstract, satır aralığı öncesi ve sonrası 0 nk, tek satır aralığı olacak şekilde hazırlanmalıdır.

Öz kısmı, araştırmanın amacı, yöntemi, bulguları, sınırlılıkları ve özgün değerini ifade edecek şekilde yazılmalıdır.

Öz kısmında paragraf başında girinti kullanılmamalı ve öz tek paragraf olarak yazılmalıdır.

**** NOT:** İngilizce dilinde yapılan çalışmalarda, yazarların Türkçe'ye hakim olmaması ya da Türkçe dil desteği talep etmeleri durumunda, Türkçe Öz kısımları, BÜSBD tarafından, İngilizce Öz'e uygun olacak şekilde eklenir.

Abstract için notlar:

Abstract metni gramer ve yazım kurallarına uygun olmalıdır.

Abstract ile Öz uyum içinde olmalı (madde, kavram, terim vb. sıralamalar), kullanılan kavramlar İngilizce literatürde kullanıldığı haliyle çevrilmelidir. Yazım marjları olarak Öz ile aynı olmalıdır.

Genişletilmiş Özet /Extended Abstract için notlar:

Genişletilmiş özetler, akademik çalışmaların uluslararası alanda atıf alabilme kapasitesini arttırmaktadır. Bu nedenle genişletilmiş özetlerin tüm çalışmayı yansıtacak şekilde tasarlanması gerekmektedir. Genişletilmiş özetin dili İngilizcedir. Makalenin yapıldığı disiplinin özellikleri de göz önüne alınmak kaydıyla, genişletilmiş özetin araştırmanın kavramsal çerçevesi, amacı, önemi, metodu, bulguları, sonuçları ve önerilerini kapsayacak şekilde oluşturulması gerekmektedir. Genişletilmiş özet, İngilizce özetin hemen altında, giriş bölümünün üzerinde verilmesi gerekmektedir. Genişletilmiş özet yeni bir sayfadan başlamalı, satır aralığı öncesi ve sonrası 0 nk, tek satır aralığı, yazı tipi Times New Roman ve 9 punto olacak şekilde hazırlanmalıdır.

İntihal (Benzerlik) Uyarısı:

Beysent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yayın etiği gereği, dergiye gönderilen tüm makalelerin, hakem değerlendirmesine sunulmadan önce Turnitin programı ile dergi sekreteryası tarafından benzerlik taramasından geçirilerek kontrolü sağlanır. Benzerlik oranı olarak üst sınır kaynakça hariç %15'tir. Bu oranın üzerinde olan çalışmalar için düzeltme isteme ya da reddetme yetkisi sekreteryadadır. Ayrıca yazarlar tarafından da benzerlik raporunun sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

Makale Yazım Kuralları

- Makaleler "Office Word" programında A4 boyutlarında hazırlanmalıdır (Tercihen Office 2010 ve üzeri).
- Makalelerin uzunluğu dergi formatında olup, 25 sayfayı geçmemelidir.
- Sayfa düzeni; Sol: 2,5 cm, Sağ: 2,5 cm, Üst: 2,5 cm ve Alt: 2,5 cm olmalıdır.
- Makaleler 11 punto ve "Times New Roman" yazı karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak yazılmalıdır. Makale metninin tamamı, satır aralığı; öncesi ve sonrası 6nk olarak hazırlanmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir.
- Paragraflarda girinti ayarı "Özel-ilk satır: 1 cm" olmalıdır, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmalıdır. Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır (Boşluklar enter tuşu ile bırakılmamalıdır).
- Yazarın adı ve soyadı makale başlığının sağ altında, 10 punto olarak belirtilmelidir. Yazarın unvanı, görev yeri, e-mail adresi ve ORCID bilgisi 9 punto olarak sayfa altı dipnot biçiminde gösterilecektir (*Bu bilgiler mizanpaj aşamasında tarafımızca eklenecek olup, yazar (lar) sisteme makalelerini yüklerken bu bilgilere yer vermemelidir*).
- Atıflar metin içerisinde "bağlaç yöntemi" kullanılarak yapılmalıdır. Açıklama notları ise, sayfa altında dipnot şeklinde ve 9 punto olarak ifade edilmelidir. Metin içerisinde atıflar yazar (lar) ın soyadı ve kaynağın yılı şeklinde yapılmalıdır (örn; Bozkurt ve Gümüş, 2019). Yazar adı yoksa kurum adı yazar yerine kullanılmalıdır (örn; TÜİK, 2021).
- Atıf gösteriminde bütün bir esere atıfta bulunulurken sayfa aralığı belirtilmemelidir. Çalışma içerisinde de zorunlu olmayan durumlarda, atıf gösteriminde sayfa numarası kullanılmamalıdır.
- Makalede ana başlıklar ve alt başlıklar kalın (bold) ve sola yaslı (girintisiz) olarak şekilde numaralandırılmalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük ve kalın yazılmalıdır. Başlıklar en çok 4 düzeye kadar bölümlendirilmelidir.
 1. AAAA AAAA
 - 1.1. Aaaa Aaaaa
 - 1.1.1. Aaaa Aaaaa
 - 1.1.2.1. Aaaa Aaaaa

GİRİŞ (Tüm ana başlıklar 11 punto- tamamı büyük harf ve kalın yazı tipi olmalıdır)

Makalenin tüm içeriği 11 puntoda yazılmalıdır. Giriş bölümünde, yapılan çalışma ile ilgili olarak güncel literatürdeki temel kavramlar, kuramsal gelişim ve yaklaşımlar ile araştırmadaki problem durumu, amaç, önem, hipotezler, varsayımlar, sınırlılıklar vb. yer almalıdır. Bu bölüm yeni bir sayfadan başlatılmalıdır.

1. KURAMSAL/KAVRAMSAL ÇERÇEVE (Tüm ana başlıklar 11 punto, tamamı büyük harf ve kalın yazı tipi olmalıdır)

1.1. Alt Başlık (İkinci derece alt başlıklar 11 punto, her sözcüğün baş harfleri büyük ve kalın yazı tipi olmalıdır)

1.1.1. Alt başlık (Üçüncü derece alt başlıklar 11 punto, sadece ilk sözcüğün baş harfi büyük ve kalın yazı tipi olmalıdır)

1.1.1.1. Alt başlık (Dördüncü derece alt başlıklar 11 punto, sadece ilk sözcüğün baş harfi büyük ve kalın, italik yazı tipi olmalıdır)

Tablo, Şekil, Grafik ve Resim Gösterimi

- Her tabloya, şekile, grafiğe ya da resime bir başlık verilmelidir. Başlık; tablo, şekil, grafik ya da resmin üstünde, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde ve 11 punto olarak yer almalıdır.
- Tablo, şekil, grafik ya da resim metnin uygun yerlerinde ardışık olarak numaralandırılmış bir şekilde, sayfanın ortasına hizalı bir şekilde ayarlanmalıdır.
- Tablo, şekil, grafik ya da resim sayfa yapısının dışına taşmayacak, kolaylıkla okunacak şekilde ayarlanmalıdır.
- Tablo, şekil, grafik ya da resim isimleri üstte, kaynak ise altta gösterilmelidir.
- Tablo, şekil, grafik ya da resim altında gösterilen kaynaklar 9 punto ve ortaya hizalı olmalıdır.
- Tablo, şekil ve grafik içi metin 9 punto, öncesi ve sonrası 0nk, tek satır aralığı olarak hazırlanmalıdır. Tablolarda sütun çizgileri ve dış kenarlıklar olmamalı, tablolar sadece satır çizgileri olacak biçimde hazırlanmalıdır. Vurgulanmak istenen yerler kalın yazı tipi ile gösterilebilir.
- Başlık ve kaynak gösterim satır aralığı, makale metni genel yapısındaki gibi önce ve sonra 6 nk olacak şekilde ayarlanmalıdır.
- Tablo, şekillere ve grafiklere ait dipnotlar; altta sola yaslı (giritisiz) ve 8 punto olmalıdır. Kaynak gösterimi Soyad ve Yıl olacak şekilde ve parantez içinde olmalıdır. Örn; (Gümüş, 2017).

KAYNAKÇA

Makalede kullanılan her türlü kaynak, kaynakça bölümünde yer almalıdır. Makale içinde atıf yapılmayan kaynaklara ise kaynakça kısmında kesinlikle yer verilmemelidir. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri “en yeni tarihli” olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynakça girintisi (Asılı – 1 cm) olarak ayarlanmalıdır. Kaynak Gösterme Şekilleri APA 7 stiline göre olmalıdır (<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>).

Akademik Dergi Makaleleri

- Bir dergi makalesinde DOI varsa, kaynakçada DOI eklenmelidir.
- Her zaman bir dergi makalesi için sayı numarası eklenmelidir.
- Dergi makalesinin DOI'si yoksa ancak okuyucular için çözülecek bir URL'si varsa (örneğin, bir veri tabanının parçası olmayan çevrimiçi bir dergiden geliyorsa), makalenin URL'si referansın sonuna eklenmelidir.

Tek Yazarlı Dergiler

Cümle sonu atf: (Winter, 2011).

Metin içi atf: Winter (2011)

Kaynakça: Winter, S. G. (2011). Understanding dynamic capabilities. *Strategic Management Journal*, 24(10), 991-995. <https://doi.org/10.1002/smj.318>

İki yazarlı dergiler

Cümle sonu atf: (Linden ve Teece, 2018)

Metin içi atf: Linden ve Teece (2018)

Kaynakça: Linden, G. ve Teece, D. J. (2018). Remarks on Pisano: Toward a prescriptive theory of dynamic capabilities. *Industrial and Corporate Change*, 27(6), 1175–1179. <https://doi.org/10.1093/icc/dty047>

Üç ve daha fazla yazarlı dergiler

Cümle sonu atf: (Prayag vd., 2016)

Metin içi atf: Prayag vd. (2016)

Kaynakça: Prayag, G., Hosany, S., Muskat, B., ve Chiappa, G. Del. (2016). Understanding the relationships between tourists' emotional experiences, perceived overall image, satisfaction, and

intention to recommend. *Journal of Travel Research*, 56(1), 41–54.
<https://doi.org/10.1177/0047287515620567>

Bilgileri eksik olan akademik dergiler

Dergi cilt, sayı ve/veya makale veya sayfa numaralarını kullanmıyorsa, eksik öğeler referanstan çıkarılmalıdır.

Cümle sonu atfı: (Butler, 2017; Sanchiz vd., 2017; Stegmeir, 2016)

Metin içi atfı: Butler (2017), Sanchiz vd. (2017) ve Stegmeir (2016)

Cilt numarası olmayan makaleler

Kaynakça: Stegmeir, M. (2016). Climate change: New discipline practices promote college access. *The Journal of College Admission*, (231), 44–47.
https://www.nxtbook.com/vgsreprints/NACAC/nacac_ica_spring2016/#/46

Sayı numarası olmayan makaleler

Kaynakça: Bastick, Z. (2017). Would you notice if fake news changed your behavior? An experiment on the unconscious effects of disinformation. *Computers in Human Behavior*, 116, 1-12.
<https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106633>

Sayfa aralığı belli olmayan dergiler

Kaynakça: Butler, J. (2017). Where access meets multimodality: The case of ASL music videos. *Kairos: A Journal of Rhetoric, Technology, and Pedagogy*, 21(1).
<http://technorhetoric.net/21.1/topoi/butler/index.html>

Kitaplar

- Kitabın yazarının, yayın yılının, başlığının ve yayıncısının belirtilmesi gerekmektedir. Hem basılı kitaplar hem de e-kitaplar için aynı biçim kullanılmalıdır.
- Telif hakkı tarihi yayın tarihinden farklı olsa bile, kitabın telif hakkı sayfasında gösterilen telif hakkı tarihi referansta yayın yılı olarak kullanılmalıdır.
- Baskı sayısı, italik olmadan, başlıktan sonra parantez içine eklenmelidir.
- Kitap bir DOI içeriyorsa, DOI yayıncı adından sonra referansa eklenmelidir.
- Yayıncı konumu (şehir/ülke) **eklenmemelidir**.
- DOI'siz e-kitabın okuyucular için çözülecek sabit bir URL'si varsa, referansa kitabın URL'si eklenmelidir. Veritabanının adı referansa dahil edilmemelidir.
- E-kitap akademik bir araştırma veritabanından alınmışsa ve DOI veya sabit URL'ye sahip değilse, kitap referansı yayıncı adından sonra sonlandırılmalıdır. Veritabanının adı referansa dahil edilmemelidir. Bu durumda referans basılı bir kitapla aynıdır.

Cümle sonu atfı: (Ada, 2021).

Metin içi atfı: Ada (2021)

Kaynakça: Ada, S. (2021). *Pandemi sonrası dönemde yeni dijital normal* (2. Baskı). Nobel Kitap.
<https://doi.org/10.1037/00001xx8-000>

Kaynakça: Sapolsky, R. M. (2017). *Behave: The biology of humans at our best and worst*. Penguin Books.

Kaynakça: Svendsen, S., ve Løber, L. (2020). *The big picture/Academic writing: The one-hour guide* (3rd digital ed.). Hans Reitzel Forlag. <https://thebigpicture-academicwriting.digi.hansreitzel.dk/>

- Editörlü kitaplarda, editör için "(Ed.)" kısaltması, editör adlarından sonra, ardından bir nokta kullanılması gerekmektedir. Birden fazla editör olması durumunda, tüm isimlerden sonra rolü bir kez ekleyin.

Cümle sonu atfı: (Hygum ve Pedersen, 2010; Kesharwani, 2020; Torino vd., 2019)

Metin içi atfı: Hygum ve Pedersen (2010), Kesharwani (2020) ve Torino vd. (2019)

Kaynakça: Hygum, E., ve Pedersen, P. M. (Ed.). (2010). *Early childhood education: Values and practices in Denmark*. Hans Reitzels Forlag. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/>

Kaynakça: Kesharwani, P. (Ed.). (2020). *Nanotechnology based approaches for tuberculosis treatment*. Academic Press.

Kaynakça: Torino, G. C., Rivera, D. P., Capodilupo, C. M., Nadal, K. L., ve Sue, D. W. (Ed.). (2019). *Microaggression theory: Influence and implications*. John Wiley ve Sons. <https://doi.org/10.1002/9781119466642>

Editörlü kitaplarda kitap bölümü

- Akademik araştırma veritabanlarından düzenlenmiş kitap bölümleri de dâhil olmak üzere hem basılı hem de e-kitap düzenlenmiş kitap bölümleri için bu biçim kullanılmalıdır.
- Bölümde DOI varsa, yayıncı adından sonra referansa DOI bölümü eklenmelidir.
- Yayıncının konumu (şehir/ülke) dâhil edilmemelidir.
- DOI'siz bir bölümün okuyucular için çözülecek sabit bir URL'si varsa, referansa bölümün URL'si eklenmelidir. Veritabanının adı referansa dâhil edilmemelidir.
- Bölüm akademik bir araştırma veri tabanına aitse ve DOI veya sabit URL'ye sahip değilse, kitap referansı yayıncı adından sonra sonlandırılmalıdır. Veritabanının adı referansa dâhil edilmemelidir. Bu durumda referans, basılı kitap bölümü ile aynıdır.
- Basım bilgileri, virgülle ayrılmış olarak bölümün sayfa aralığı ile aynı parantez içine eklenmelidir.
- Sayfalandırılmamış kitap bölümleri için sayfa aralığı referanstan çıkarılmalıdır.

Cümle sonu atfı: (Aron vd., 2019; Dillard, 2020; Thestrup, 2010).

Metin içi atfı: Aron vd. (2019), Dillard (2020) ve Thestrup (2010)

Kaynakça: Aron, L., Botella, M., ve Lubart, T. (2019). Culinary arts: Talent and their development. R. F. Subotnik, P. Olszewski-Kubilius, ve F. C. Worrell (Ed.), *The psychology of high performance: Developing human potential into domain-specific talent* içinde (s. 345–359). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000120-016>

Kaynakça: Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. M. B. Oliver, A. A. Raney, ve J. Bryant (Ed.), *Media effects: Advances in theory and research* içinde (4. Baskı, s. 115–129). Routledge.

Kaynakça: Thestrup, K. (2010). To transform, to communicate, to play: The experimenting community in action. E. Hygum ve P. M. Pedersen (Ed.), *Early childhood education: Values and practices in Denmark* içinde. Hans Reitzels Forlag. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/?id=192>

- Yeniden basılmış bir çalışma için (aynı anda iki yerde yayınlanmış bir çalışma), metin içi alıntıda her iki yılı da bir bölüm çizgiyle ayrılmış ve önceki yıllarla birlikte belirtilmelidir.
- Kullandığınız eserle ilgili bilgilerden sonra orijinal çalışmanın başlığı, sayfa aralığı, düzenleyicisi, yayın yılı ve yayıncısı parantez içinde verilmelidir.
-

Cümle sonu atfı: (Bronfenbrenner, 1973/2005).

Metin içi atfı: Bronfenbrenner (1973/2005)

Kaynakça: Bronfenbrenner, U. (2005). The social ecology of human development: A retrospective conclusion. U. Bronfenbrenner (Ed.), *Making human beings human: Bioecological perspectives on human development* (s. 27–40) içinde. SAGE Publications. (Brain and intelligence: The ecology of child development, s. 113–123, F. Richardson, Ed., 1973, National Educational Press içinden yeniden basılmıştır)

Yazarı olmayan kitap ya da sözlük

Yazarı olmayan kitaplarda, sözlüklerde veya ansiklopedilerde eser adı verilmelidir.

Metin içi atf: The Australian Oxford dictionary (1999)
Cümle sonu atf: (The Australian Oxford dictionary, 1999).

Kaynakça: *The Australian Oxford dictionary* (3. Baskı). (1999). Melbourne: Oxford University Press.

Yazarı kurum olan/kurum yayını olan materyaller

Cümle sonu atf: (Australian Bureau of Statistics, 2000).
Metin içi atf: Australian Bureau of Statistics (2000)

Kaynakça: Australian Bureau of Statistics. (2000). *Population by age and sex, New South Wales, 30 Haziran 2000* (ABS Cat. no. 3235.1). Canberra, Australian Capital Territory.

Kongre, Konferans, Bildiri vb toplantılarda sunulan yayınlar

Cümle sonu atf: (Kushilevitz ve Malkin, 2016).
Metin içi atf: Kushilevitz ve Malkin (2016)

Kaynakça: Çınar, M., Doğan, D. ve Seferoğlu, S. S. (2015, Şubat). Eğitimde dijital araçlar: Google sınıf uygulaması üzerine bir değerlendirme. *Akademik Bilişim Konferansı*. Eskişehir. Erişim adresi: <http://ab2015.anadolu.edu.tr/index.php?menu=5vesubmenu=27>

Editörlü kitaplarda kitap bölümü olarak basılmış konferans bildirisi

Editörlü bir kitapta kitap bölümü olarak yayınlanmış konferans bildirilerinde diğer kitap bölümleriyle aynı referans formatı kullanılmalıdır.

Cümle sonu atf: (Bedenel vd., 2019)
Metin içi atf: Bedenel vd. (2019)

Kaynakça: Bedenel, A.-L., Jourdan, L., ve Biernacki, C. (2019). Probability estimation by an adapted genetic algorithm in web insurance. R. Battiti, M. Brunato, I. Kotsireas, ve P. Pardalos (Ed.), *Lecture notes in computer science* (11353, s. 225–240) içinde. *International Conference on Learning and Intelligent Optimization*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05348-2_21

Tezler

- Bir tez, ProQuest Dissertations and Theses Global, PQDT Open veya YÖK TEZ gibi bir veri tabanından, bir kurumsal havuzdan veya bir arşivden elde edildiğinde yayınlanmış kabul edilir.
- Veri tabanı tezlere yayın numaraları atıyorsa, yayın numarası tez veya tezin başlığından sonra italik olmadan parantez içine eklenmelidir.
- "Doktora tezi" veya "Yüksek lisans tezi" açıklaması ve ardından virgöl ve dereceyi veren kurumun adı eklenmelidir. Bu bilgiler tez veya tez başlığından ve herhangi bir yayın numarasından sonra köşeli parantez koyulmalıdır.

Cümle sonu atf: (Crown, 2014).
Metin içi atf: Crown (2014)

Kaynakça: Kabir, M. J. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty* [Doktora Tezi, Wilmington University]. <https://cdm16397.contentdm.oclc.org/digital/collection/p15323coll5/id/30220>

- Bir tez yayınlanmamışsa, tez başlığından sonra köşeli parantez içinde "[Yayınlanmamış doktora tezi]" veya "[Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]" açıklaması eklenmelidir.
- Referansın kaynak ögesinde, dereceyi veren kurumun adı belirtilmelidir.

Cümle sonu atf: (Harris, 2014)
Metin içi atf: Harris (2014)

Kaynakça: Harris, L. (2014). *Instructional leadership perceptions and practices of elementary school leaders* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. University of Virginia.

Akademik olmayan dergi makalesi

- Bir dergi makalesinde DOI varsa, referansa DOI eklenmelidir.
- Dergi makalesinin DOI'si yoksa ve akademik bir araştırma veritabanından geliyorsa, referans sayfa aralığından sonra bitirilmelidir. Referansta veritabanı bilgileri dâhil edilmemelidir. Bu durumda referans, basılı bir dergi makalesi ile aynıdır.
-

Gazete makaleleri

- Referansın kaynak ögesinde, gazetenin başlığı italik olarak yazılmalıdır.
- Gazete makalesinin okuyucuların erişimine açık bir URL'si varsa, makalenin URL'si referansın sonuna eklenmelidir. Makale için cilt, sayı ve / veya sayfa numaraları eksikse, bu ögeler referanstan çıkarılmalıdır.
- Gazete makalesinin basılı versiyonu kullanıldıysa, gazete başlığından sonra makalenin sayfası veya sayfaları belirtilmelidir. Sayfalardan önce "s" veya "ss." gibi kısaltmalar kullanılmamalıdır.
- Makale bir haber web sitesindeyse (ör. CNN, HuffPost), ilişkili bir günlük veya haftalık gazeteye sahip olmayan bir siteyse, bunun yerine bir haber web sitesindeki web sayfası biçimi kullanılmalıdır.

Cümle sonu atf: (Carey, 2019; Harlan, 2013; Stobbe, 2020)

Metin içi atf: Carey (2019), Harlan (2013) ve Stobbe (2020)

Kaynakça: Carey, B. (2019, March 22). Can we get better at forgetting? *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/03/22/health/memory-forgetting-psychology.html>

Kaynakça: Harlan, C. (2013, April 2). North Korea vows to restart shuttered nuclear reactor that can make bomb-grade plutonium. *The Washington Post*, A1, A4.

Kaynakça: Stobbe, M. (2020, January 8). Cancer death rate in U.S. sees largest one-year drop ever. *Chicago Tribune*.

Haber siteleri

- The New York Times veya The Washington Post gibi gazete yazılarının gösteriminde aşağıdaki şekilde gösterim sağlanmalıdır.
- Yazar ve yazının yayınladığı tarih belirtilmelidir.
- Yazının başlığı italik olmalıdır.
- Referansın kaynak ögesinde haber web sitesinin adı belirtilmelidir.
- Referans URL ile bitirilmelidir.

Cümle sonu atf: (Koca, 2019)

Metin içi atf: Koca (2019)

Kaynakça: Koca, C. (2019, Ocak 31). Göçün yeniden kavramsallaştırılması. *HuffPost*. <https://www.huffpost.com/entry/goç-love-watching-horror-movies | 5d277587e4b02a5a5d57b59e>

Çeşitli organizasyonlara ait internet sitelerindeki internet sayfaları

Bireysel yazarların olmadığı bir kuruluşun web sitesindeki bir sayfa için, yazar olarak kuruluşun adı kullanılmalıdır. Tarih olarak gün, ay, yıl şeklinde ayrıntılı gösterime dikkat edilmelidir. Web sayfasının başlığı italik olmalıdır ve referans URL ile bitirilmelidir.

Cümle sonu atf: (World Health Organization, 2018)

Metin içi atf: World Health Organization (2018)

Kaynakça: World Health Organization. (2018, Mayıs 24). *The top 10 causes of death*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/the-top-10-causes-of-death>

NOT: daha fazla ayrıntı için APA7 yazım kurallarını inceleyiniz.

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
BEYKENT UNIVERSITY
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

BEYKENT ÜNİVERSİTESİ

Ayazağa-Maslak Yerleşkesi

Ayazağa - Sarıyer / İST. Faks: 0212 289 64 90

Beylikdüzü Yerleşkesi

Beykent - Büyükçekmece / İST. Faks: 0212 872 28 30

Hadımköy Yerleşkesi

Akçaburgaz Mevkii - Esenyurt/İST

Taksim Yerleşkesi

Sıraselviler - Beyoğlu / İST. Faks: 0212 243 02 78

Beykent Üniversitesi Çağrı Merkezi

beykent.edu.tr - info@beykent.edu.tr

444 1997